Dr KAREN HORNEY

NEUROTIČNA LIČNOST NAŠEG DOBA

GRAFIČKI ZAVOD — TITOGRAD
1 9 6 4.

N a s l o v o r i g i n a l a :

KAREN HORNEY

THE NEUROTIC PERSONALITY OF OUR TIME

W. W. NORTON COMPANY. INC. NEW YORK

Preveli sa engleskog: Dr DUŠAN KOSOVIĆ i RADOMIR ŠARANOVIĆ

U redakciji dra DUŠANA KOSOVIĆA

P R E D G O V O R

Dr DUŠAN KOSOVIĆ

PUTEVI PSIHOANALIZE

Pokušaji filozofa, pjesnika i naučnika da shvate sadržinu i smisao čovjekove prirode, osjete njegovu »unutrašnju stvarnost«, otkriju granice njegove normalnosti, a najviše i iznad svega da shvate složenost ljudskog uma — vjekovima su ostala neriješena pitanja na koja je gotovo nemoguće dati definitivne odgovore. I kad god su se uhvatili u koštac sa zagonetkom ljudskog uma odgovarali su na nju neodređeno i nerazgovjetno, jer je predmet njihovog interesovanja, više nego ma šta drugo, podrazumijevao nedokučivost. Sva pitanja nastala zbog toga, pa i ona najvažnija — kao: šta je to što dovodi um do pomračenja? zašto razum ne može uvijek kontrolisati emocije? šta znače snovi, u kakvom su odnosu slike koje se javljaju u snu sa onim koji sanja ili sa stvarnošću? — vjekovima su interesovala ljudsku misao, ali su ostajala, a neka i danas ostala, bez vjerodostojnog odgovora.

U XVI vijeku Paracelzus (Paracelsus Theophrastus Bombastus Von Hohenheim) je smatrao da nebeska tijela mogu uticati na ljudsko zdravlje; bio je uvjeren da magnetnim djejstvom nebeskih tijela minerali na zemlji postaju sredstva za liječenje bolesnika. Oko 1760. godine, austrijski ljekar Franc Anton Mesmer (Franz Anton Mesmer) prihvatio je Paracelzusovo učenje o magnetizmu i bolesnike, koji su patili od histeričnih napada, liječio upotrebljavajući sud u kojem su se nalazili namagnetisani gvozdeni opiljci. Metalne poluge prenosile su, mislilo se, magnetno djejstvo na tijela pacijenata. Neki od bolesnika su, navodi se, osjećali da im je lakše, dok su drugi padali u neku vrstu transa. Ovakva mistična terapija okvalifikovana je od zvaničnih medicinskih krugova kao šarlatanstvo a Mesmer primoran da napusti Beč. Prelaskom u Paris, koji je tada bio svjetski kulturni centar, nije bolje prošao; medicinska akademija je ubrzo po njegovom dolasku ustala protiv njegovog rada, a nešto kasnije medicinski fakultet formirao je komisiju koja je trebala da utvrdi djejstvo »animalnog magnetizma«. Komisija je utvrdila da promjene u zdravlju bolesnika ne dolaze zbog namagnetisanog metala već zbog pacijentove »imaginacije«; i pored konstatacije da se bolesnici nalaze pod sugestivnom moći »magnetizera«, Mesmer je morao napustiti Pariz. Ali njegova metoda je i dalje primjenjivana.

Za Mesmera je rečeno da je bio posljednji magičar i prvi naučnik u ovom domenu ljudske misli. Svakako je sigurno da nije prihvatao

naučnu logiku i ustaljenu medicinsku praksu; i ne znajući, njegov mistični um pripremio je psihoanalizu. Po mišljenju mnogih naučnika, iz mesmerizma se razvila hipnoza, a hipnoza je vodila psihoanalizi.

Naučna saznanja o psihozama, psihoneurozama i mentalnim defektima svih vrsta sporo su sazrijevala. Sa duševnim bolesnicima postupalo se nehumano. Vezani teškim lancima, držani su u mračnim i vlažnim kazamatima, prepušteni na milost i nemilost svojih čuvara, koji su, ne tako rijetko, naplaćivali i ulaznice od radoznalih posjetilaca. Ovako tretiranje duševno oboljelih bila je posljedica siromaštva nerazvijene naučne misli. Krajem XVIII vijeka Filip Pinel (Philipe Pinel) je uspio da promijeni praksu u tretmanu duševnih bolesnika i učvrsti medicinsko gledanje na duševne bolesti, za razliku od dotadašnjeg »demonskog«. On čini prve korake u liječenju ovih bolesti i, mada nije otkrio nesvjesno, stvara uslove da se ono proučava. Zahvaljujući njemu Bolnica Salpêtrière u Parizu postaje svjetski neurološki centar u kojem će kasnije Žan Marten Šarko (Jean — Martin Charcot) upoznati mladog Sigmunda Frojda (Sigmund Freud) sa hipnozom i histerijom. Šarko je smatrao da je histerija organska bolest, izazvana organskom degeneracijom mozga. Kasnije on uviđa da se razne oduzetosti bolesnika mogu izazvati posthipnotičkim sugestijama; i tako kada se, ma i ovlaš, razmotri razvojni put naučne misli koja je prethodila Frojdu dolazi se do zaključka: da nije bilo Pinela ne bi bilo Šarkoa ni Frojda.

Frojd je prvi analizirao i sistematizovao nesvjesne snage koje utiču na ljudsko ponašanje. Ideje o iracionalnim snagama koje djeluju u čovjeku bile su prije njega ili toliko mutne da se na njih nije moglo računati ili potpuno nepoznate. U mnoštvu veoma značajnih pitanja kojima se Frojd bavio, posebno mjesto pripada tumačenju snova i njihovoj primjeni u terapiji. Pošto je uvidio ograničenost hipnoze i forsiranih asocijacija, Frojd je zaključio da su oba metoda neefikasna i nepotpuna. Primjenivši ideju slobodnih asocijacija primijetio je da što su slobodnije asocijacije brže dovode do prošlosti. Time je Frojd postigao ono najbitnije za njegov psihološki metod, više se nije bavio pasivnim subjektom, kakav je bio pacijent pod hipnozom, već aktivnom ličnošću, koja cjelishodno kooperira sa psihoanalitičarom i tako pruža dokaze o svojim tendencijama i konfliktima. Upravo primjenom ovog principa počinje psihoanaliza.

Frojd sebe nije smatrao filozofom već naučnikom čija teorijska osnova počiva na kliničkim faktima. Stvarajući u periodu kada su dominirale mehanicističke, strukturalne i evolucionističke teorije prirodnih nauka, on je vjerovao da dva fundamentalna nagona — instinkt života i instinkt smrti — određuju strukturu ličnosti. Karakter i ličnost određeni su ovim dvama instinktima, te prema tome bilo koji poremećaj u ličnosti ili karakteru može biti izliječen samo uspostavljanjem ravnoteže između ove dvije dinamičke snage. Frojdov genetički i mehanicistički sistem omogućio mu je da teoriju neuroza razvije na uskim osnovama psihoseksualiteta. Vjerujući da je čovjek vođen iracionalnim silama koje je trebalo držati pod kontrolom ili sublimirati, naglašavajući seksualnost, Frojd je više podredio nižem; zato je kod njega problem ličnosti posljedica poremećaja u psihoseksualnoj sferi. I pored nesociološkog i statičkog gledanja na čovjeka, Frojdov psihološki sistem predstavlja jedno od najoriginalnijih psiholoških učenja uopšte i jednu od najznačajnijih teorija na početku ovog vijeka. Nasuprot ozbiljnih nedostataka, Frojdovo učenje snažno je uticalo na dalji razvitak psihološke misli. Razumljivo je što Frojd nije bio u stanju da sagleda svu složenost, smisao i značenje psiholoških procesa u onoj mjeri u kojoj je to moguće danas, zahvaljujući obogaćenju naučne misli i čovjekovih saznanja.

Kao što se obično dešava, kada se na zajedničkom poslu nađe više izrazitih individualista neminovna su neslaganja. Tako je slučaj i sa pristalicama Frojdove teorije, pa već desetih godina ovog vijeka dolazi do odvajanja pojedinih Frojdovih saradnika. Prvi je s Frojdom raskinuo Karl Gustav Jung, koji se u nekoliko bitnih pitanja razlikovao od Frojda.

Poznato je shvatanje Frojda da je libido jedinstvena psihička energija seksualne prirode. Međutim, Jung smatra da je to usko gledanje, a da je libido univerzalna forma energije, pod kojom se podrazumijevaju i psihička i biološka energija. Jung takođe nije prihvatio Frojdovo gledanje na individualno nesvjesno. Doduše, on je priznao da postoji nesvjesno, ali prije svega kolektivno nesvjesno koje sadrži iskustvo ljudskog roda kroz memoriju, a zatim i individualno nesvjesno, koje ličnost u neku ruku filtrira preko individualnih iskustava, te ih čini karakterističnim za svaku osobu. Pošto je usvojio kauzalitet prirodnih nauka, Frojd nije poklonio pažnju moralnim problemima ličnosti. Međutim, Jung je nedvosmisleno istakao da su moralni problemi centar psihoanalize. Svrhu terapije Jung je vidio u tome da pomogne individui da potpuno razvije svoju individualnost.

Alfred Adler je drugi koji je raskinuo sa Frojdom. On je smatrao da problem nije u individui već u društvu u kome živi, u okolini bolesnika. U njegovom učenju dominantna je ideja inferiornog kompleksa. Inferiornost je po njemu fundamentalni faktor ljudskog razvoja i pokretačka snaga stremljenja ka superiornosti, te je otuda i neuroza stvorena nastojanjem individue da postane superiorna i moćna. Isključivo sociološka usmjerenost, po kojoj organske potrebe nijesu presudne u psihičkom životu, značajan je korak u novoj orijentaciji psihoanalize.

Dvadesetih godina ovoga vijeka medicinski svijet je uveliko odbacivao Frojda, pa čak su se i njegove pristalice u nekim osnovnim pitanjima razlikovale od njega. Jedan od najinteresantnijih je Oto Rank (Otto Rank), koji je smatrao da svi problemi nastaju usljed porođajne traume koja se doživljava kao »intenzivan šok«. Rank je odmah shvatio da je neophodno promijeniti Frojdovu terapeutsku tehniku. Odnos terapeut — pacijent dobio je jednu novu funkciju jer je pacijent slobodniji u analitičkoj situaciji. Pošto je analitička situacija shvaćena dinamički i mnogo šire nego u dotadašnjoj psihoanalizi, ona se više nije mogla shvatiti kao isključivo ponavljanje prošlosti, u kojoj je trebalo naći uzroke kasnijih teškoća. Rank je u prvi plan terapije stavio volju pacijenta, smatrajući je značajnim faktorom u stabilizaciji individualnosti ličnosti. Ovakvim gledanjem na volju, Rank se oštro suprotstavio Frojdovoj terapeutskoj tehnici koja je prije svega isticala autoritet analitičara, što je, po mišljenju Ranka, stavljalo pacijenta u podređeni položaj i slabio njegovu volju. Kada su se uveliko učvrstile Jungova analitička psihologija, Adlerova individualna psihologija i Rankova psihologija voljom, javio se i četvrti psihoanalitičar, Šandor Ferenci (Sandor Ferenzi), koji nije napuštio Frojda ali se od njega razlikovao u terapeutskoj tehnici. Frojd je smatrao da analitičar treba da bude kao ogledalo, da terapeutsku situaciju interpretira naučno, rezonom, a da su emocionalni odgovori analitičara nečistoća terapije. Međutim, emocionalno uključivanje terapeuta Ferenci je smatrao esencijalnim u terapiji. On je isticao da je jedan od najvećih problema bolesnika to što su uvek bili bez ljubavi. Zato nastoji da stvori izuzetno povoljnu terapeutsku atmosferu kako bi pacijent stekao puno povjerenje u analitičara i na taj način nesvjesno dao dokaze i doživio svoju prošlost. Ferenci je išao tako daleko da je zahtijevao od analitičara da i sam prizna pacijentu svoje nedostatke.

Kao što smo vidjeli, od dvadesetih godina psihoanaliza se naglašeno modifikuje. Između dvadesetih i tridesetih godina kulturna antropologija, sociologija, socijalna psihologija i druge nauke jako utiču na razvoj psihoanalize, vršeći pritisak na ortodoksnu psihoanalizu. Do promjena je moralo doći. Tridesetih godina veliki broj značajnih evropskih psihijatara i naučnika dolazi u SAD. Jedan broj psihijatara odmah uviđa da psihoanaliza ne može egzistirati u svom izolovanom biopsihološkom prostoru; i da je osnovni nedostatak psihoanalize njen nesociološki metod. Dok su oni shvatili uticaj kulture na razvoj neuroza, drugi psihoanalitičari, Frojdovci, odbacivali su svaki ovakav uticaj i uporno ostajali zatvoreni u sebe. Došavši tridesetih godina iz Berlina, Franc Aleksander (Franz Alexander) je stao na čelo Psihoanalitičkog instituta, gdje je, kao njegov pomoćnik radila Karen Hornaj (Karen Horney). (Dvije godine kasnije Karen Hornaj definitivno je prešla u Njujork). Franc Aleksander isticao je važnost socioloških faktora u formiranju ličnosti, a u terapeutskoj tehnici zastupao je terapeutsku situaciju koja mora biti tako podešena da pacijent dođe do punog izražaja uz aktivni uticaj analitičara na transfer, čime se vidno odvojio od ortodoksne frojdovske terapije. Uopšte uzev svi ovi faktori, a naročito veoma izraženo nastojanje da se psihoanalitički problemi prije svega shvate u društvenoj dinamici, stvorili su nemoguće uslove dogmatičnim frojdovcima, čije su ideje o »pranju mozga«, zavođenju raznim osjećanjima i zastrašivanju kaznom bile neodržive i apsurdne. Četrdesetih godina promjene u psihoanalizi doživljavaju svoju kulminaciju: u okviru psihoanalize izdvaja se sociološka orijentacija. Karen Hornaj 1941. godine formira svoju grupu i postaje predsjednik američkog Psihoanalitičkog instituta. Sa njom radi veliki broj značajnih psihoanalitičara, među kojima dvojica svjetskog glasa — Hari Stak Saliven (Hary Stack Sullivan) i Erih From (Erich Fromm). Ova grupa je pokušala da na osnovu Frojdove teorije, uz pomoć sociologije, socijalne psihologije, filozofije, antropologije i drugih disciplina, izgradi nov, naučno zasnovan prilaz psihoanalitičkim problemima. Novo vrijeme otvorilo je nove vidike, psihobiološko je sada samo komponenta u tretmanu problema ličnosti, a mnoga ranija biološka rješenja prepoznata su kao sociološka. Sve ovo čini da se polje psihoanalize proširuje i dobija nova značenja i obilježja. Saliven je jasno formulisao i razradio teoriju interpersonalnih odnosa, nastojeći da dokaže da je ličnost rezultat interakcije i interpersonalnih odnosa. U psihoanalitičkoj terapiji on je otišao najdalje, jer nije insistirao, kao što ćemo kasnije videti kod Karen Hornaj, na aktuelnoj pacijentovoj situaciji, na sadašnjosti; pacijent se nalazio u atmosferi koja mu je najviše odgovarala, a u toku terapije analitičar ga je usmjeravao. Mada ga nije napustio, Erih From se najviše udaljio od Frojda, baveći se posebno alijenacijom, proučavajući uticaj društva u cjelini na formiranje ličnosti. Fromova »humanistička psihoanaliza« oslanja se na teorijsku misao i Frojda i Marksa.

Najranija zapažanja Karen Hornaj[1]) o psihologiji žene dovela su je do raskida sa libido-teorijom koja je (po razlici polova u genitalnim organima) razlikovala psihologiju žene od psihologije čovjeka. Ona je

[1]) Kćerka norveškog pomorskog kapetana i majke Njemice, Karen Hornaj je rođena 1885. u Hamburgu. Studije medicine završila je 1913. na univerzitetu u Berlinu. Od 1914. do 1918. specijalizirala je neuropsihijatriju. Od 1918. do 1932 predavala je na psihoanalitičkom institutu u Berlinu. U SAD je došla 1932. godine i dvije godine bila pomoćnik direktora Instituta za psihoanalizu u Čikagu. Dolaskom u Njujork, 1934, počinje najplodniji period njenog stvaranja. Od 1941 predavač je na Psihoanalitičkom institutu u Njujorku. Jedan je od osnivača Udruženja za napredak psihoanalize i američkog Instituta za psihoanalizu, čiji je dekan bila do 1952, odnosno do svoje smrti. Karen Hornaj bila je izdavač i urednik časopisa »The American Journal of Psyshoanalysis« i predavač na Novoj školi za socijalna istraživanja u Njujorku.

shvatila da su granice dotadašnje Frojdove psihoanalize uske i neodržive. Postavši svjesna uticaja socijalnih i kulturnih faktora na formiranje ličnosti, Hornaj je izvršila svestranu kritiku Frojdovog djela. Držeći se neprekidno plodnog tla ljudskog iskustva, nije se izgubila u teorijskim špekulacijama, već je ostala u granicama objektivnog, naučnog i racionalnog. Primenjujući Frojdovu teoriju punih petnaest godina, ona se u praksi suočila s njom i u velikoj mjeri je osporila. To je, bez sumnje, bio težak posao, jer je trebalo stvoriti koncepciju koja bi se uspješno suprotstavila Frojdovom fundamentalnom učenju o nepromjenljivosti ljudske prirode. Doduše, nije bilo teško da Karen Hornaj utvrdi da je Frojd simplificirao neke osnovne faktore. Još od 1930, ona polako napušta instinktivističku orijentaciju u tretmanu neurotičnih bolesnika i dolazi do zaključka da primaran uzrok poremećaja leži u međuljudskim odnosima. Došavši u SAD, uočila je razliku u strukturi neuroza u Sjedinjenim Državama od neuroza koje je proučavala u evropskim zemljama, te je izvela zaključak da jedino razlike u civilizacijama dovode do razlika u strukturi neuroza, zbog čega je posebno proučavala uticaj kulture i vaspitanja na razvoj ličnosti.

Filozofija Karen Hornaj je optimistička. Ona dokazuje da je čovjek po prirodi konstruktivan i da postaje destruktivan kada su teškoće stavljene na put njegovom prirodnom uzrastu i razvoju. Ona vjeruje da čovjek želi da razvije svoje potencije i da može da se mijenja do kraja života. Takva orijentacija omogućila joj je da dokaže da su mnoge ljudske manifestacije, koje su smatrane kao konstitucionalne, prosto »blokada uzrasta« koja se može ukloniti.

Kao što smo ranije rekli, pokušavajući da bude naučan Frojd je isključio moralne faktore iz teorije neuroza. Etika je za Karen Hornaj bitan aspekt psihoanalize, pošto je shvatila da nije moguće stvoriti nauku o ličnosti bez nauke o ljudskim vrijednostima. Činjenica da su »moralni problemi integralni deo bolesti« navodi je na zaključak da su moralni problemi često pseudomoralni, te ih je potrebno otkloniti i pomoći bolesniku da se suoči sa pravim moralnim problemima.

Plodno psihoanalitičko djelo Karen Hornaj dosljedno je ostvareno. Njena prva knjiga, Neurotična ličnost našeg doba, 1937, pored jasno naglašenih razlika sa Frojdovom teorijom, upućuje na zadatke psihoanalize u teorijskom i terapeutskom smislu i prvi put svestrano razmatra uticaj kulture na uzrast ličnosti i razvoj neurotičnih procesa. Ovakva orijentacija značajna je, pored ostalog, i zbog toga što se Hornaj suprotstavila Frojdovom uprošćenom pojmu kulture, po kojem je kultura rezultat sublimacije instinkata. Sukobi između individualnih želja i socijalnih zahtjeva dovedeni su u neposredniju vezu. Pošto je smatrala da pretežno socijalni faktori doprinose neurotičnom razvoju, ona više raspravlja o aktuelnoj strukturi ličnosti nego o individualnim iskustvima koja dovode do njega. Doživljajima iz djetinjstva, koje Frojd smatra primarnom uzročnošću, nije poklonila posebnu pažnju, ali ne zato što ih nije smatrala važnim, već što je u prvi plan stavila interpersonalne odnose sadašnjost i posljedice. Nema sumnje da infantilna anksioznost može biti potreban uslov, ali ne i dovoljan uzrok za razvoj neuroze, a to znači da povoljne okolnosti, rana promjena sredine, na prmjer, mogu preduprijediti definitivni neurotični razvoj. Hornaj ne može da se složi sa jednostranim ponavljanjem doživljaja iz djetinjstva, sa pojmom repeticije kompulzije i prostim odnosom uzroka i posljedice između prošlosti i sadašnjosti; ona ne može da se složi da samo iskustva iz djetinjstva stvaraju uslove za neuroze odraslih niti da prihvati mišljenje da svaka infantilna anksioznost mora prethoditi kasnijoj neurozi.

Dajući sliku neurotične ličnosti u određenim društveno-ekonomskim i kulturnim uslovima, Hornaj nije »zaokupljena nekim određenim tipom ili tipovima neuroza« već prije svega karakternom strukturom interpersonalnim i intrapsihičkim problemima. Frojd je naglašavao da su pokretačke snage neuroza kompulzivni nagoni, a Hornaj je istakla »da su neuroze rezultat poremećaja u ljudskim odnosima« i da njihov cilj nije zadovoljenje, već sigurnost. Hornaj tako shvata i jednu od dominirajućih potreba neurotičara — neurotičnu potrebu za ljubavlju.

U knjizi Novi putevi u psihoanalizi (*New Ways in Psichoanalisys 1939*), Hornaj razvija razlike između Frojdovih i svojih koncepcija, naglašene prvom knjigom koja se može smatrati uvodom u opštu teoriju neuroza. Njen napor je usmjeren sopstvenim teorijskim formulacijama koje su svakako uspjele da pokažu zašto instinktivistička orijentacija nije bila u stanju da objasni proces ljudskog života i razvoja neuroze. Ona priznaje da su seksualne teškoće često očevidne u kliničkoj slici, ali da se ne mogu smatrati dinamičkim centrom neuroza. Eros je podređen cijeloj ličnosti. Poremećaji u seksualnoj sferi ne dovode do promjena ličnosti, već obrnuto. »Seksualne teškoće sv prije posljedica nego uzrok neurotične karakterne strukture«, zaključuje Hornaj.

U ovoj knjizi Hornaj je izvršila najpotpuniju kritiku ortodoksnog pojma repeticije kompulzije, i tako pokazala pravac i smisao svog teorijskog metoda. Ne postoji, smatra ona, repeticija izolovanog, infantilnog iskustva, već infantilno iskustvo u cjelini formira karakternu strukturu u kojoj su sadržana i infantilna i kasnija iskustva. Iz ovakve strukture kasnije se razvijaju teškoće. Normalno, zbog toga Hornaj smatra da je nemoguće shvatiti simptomatsku sliku bez razumijevanja aktuelne karakterne strukture. Aktuelnu karakternu strukturu, sa konstruktivnim i destruktivnim snagama, ona je prije vidjela kao posljedicu razvoja nego kao repeticiju.

U želji da psihoanalizu otrgne od suvišnog naglašavanja geneze, Hornaj je isuviše naglasila sadašnost. I ovdje, a i u kasnijim knjigama, iako se bavi principima psihoanalitičke terapije, ona ne govori o korišćenju materijala iz djetinjstva; ona se jednostavno nije interesovala detaljnije kako je prošlost mogla uticati na sadašnjost.

Frojdove ideje transfera metoda slobodnih asocijacija Hornaj smatra osnovnim metodološkim sredstvima za terapiju. Pošto je pacijent nesvjestan svoje karakterne strukture, ona smatra da je zadatak terapije da nesvjesne procese dovede do svijesti preko slobodnih asocijacija koje se odnose na prošlost, sadašnjost i budućnost. Hornaj je shvatila da psihoanaliza mora vidjeti cijelu pacijentovu ličnost, uzimajući u obzir njegovu bolest i zdravlje, njegove fizičke i psihičke osobine, njegove socijalne i duhovne karakteristike. Osim toga analitičar ne smije da bude »tabula rasa« na kojoj se pišu nesvjesne bolesnikove fantazije koje se, kako je to Frojd mislio, ponavljaju zbog infantilnih problema. Sigurno je da je jedna od najznačajnijih novina u psihoanalizi postavljanje novog odnosa analitičar — pacijent u centar psihoanalitičkog procesa. »Ja se razlikujem od Frojda u tome što on, poslije sagledavanja neurotičnih težnji, prvenstveno istražuje njihov nastanak, dok ja najprije ispitujem njihove stvarne funkcije i njihove posljedice«, piše Hornaj. Nova orijentacija psihoanalize suprotstavila se kao metod terapije Frojdovom statističkom konceptu iz kojeg se razvilo tako mnogo terapeutskog pesimizma.

Analizu neurotičnih karakternih težnji i njihovih dinamičkih isprepletanosti, Hornaj daje u knjizi Samoanaliza (*Salf — Analysis, 1942*). Psihoanaliza je sagledana kao disciplina koja se bavi kon-

struktivnim mogućnostima ličnosti, ukazujući joj kojim putem treba da ide da bi ostvarila sopstveni razvoj; ličnost može upotrijebiti kao terapeutsku pomoć samu sebe, ali i život sam po sebi može poslužiti kao terapija. U stvari, ova knjiga prije svega pokazuje mogućnosti i ograničenja samoanalize ili samopomoći.

Prepoznavanje važnosti neurotičnih i kontradiktornih stremljenja, pokušaj da se riješe unutrašnji konflikti, »nastali usljed kolizije divergentnih neurotičnih težnji« — osnovni je sadržaj knjige Naši unutrašnji konflikti (Our Inner Conflicts, 1945). »Pjesnici i filozofi svih vremena znali su da mirna i uravnotežena ličnost ne postaje žrtva psihičkih poremećaja, već ona koja je rastrzana unutrašnjim konfliktima«, piše autor u predgovoru. Za nju konflikt znači simultano prisustvo kontradiktornih neurotičnih težnji koje se razvijaju iz potrebe ličnosti za sigurnošću, pošto se u svijetu u kojem živi osjeća bespomoćnom i izolovanom. Ličnost postaje razdijeljena i istrzana, ona ne može da bude sa svojim mislima i osjećanjima, nijesu joj jasni ciljevi života, vrijednosti i želje. Napori koje neurortirčar ulaže da riješi unutrašnje konflikte putem njihovog negiranja i da na taj način postigne neku vrstu jedinstva i vještačke harmonije navode ga da se kreće određenim pravcima. On može nastojati da potisne jednu stranu konflikta i da na izgled živi punim srcem; može da se povuče iz društva u cilju izbjegavanja konflikata; može da razvije idealizovanu sliku sebe, kod koje su sve kontradikcije riješene: tada vidi sebe u jednom fiktivnom svjetlu, gdje su konflikti tako transformisani da više ne liče na konflikte nego na razne aspekte bogate ličnosti; može projektovati svoje unutrašnje konflikte na spoljni svijet i tako doživljavati teškoće kao da su uzrokovane nekim spoljnim faktorima, a svoje probleme shvatati kao tuđe; može da stvori slijepe mrlje za svoje kontradikcije i razvije osjećanje vještačke pravičnosti i krute samokontrole. Sve ovo može da vodi alijenaciji neurotične ličnosti i cinizmu. Ovi pokušaji rješavanja prisutni su manje ili više u svakoj neurozi. Hornaj je zapazila da neurotičar, da bi stvorio vještačku harmoniju i da bi se riješio konflikata, ulaže veliki dio snage i inteligencije.

Cilj psihoanalitičke terapije, po njoj, je u tome da se stvore takvi uslovi koji će isključiti unutrašnje konflikte i time sačuvati energiju koja se troši na njihovo rješavanje.

Veliki doprinos razumijevanju ljudske prirode i neurotičnog razvoja, knjiga Neuroza i ljudski uzrast (Neurosis and Human Growth, 1950) svakako je najznačajnije djelo Karen Hornaj. Konstruktivno i optimistički gledajući na ljudsku prirodu, autor je otkrio neurotične, destruktivne snage ličnosti. U osnovi ljudske ličnosti postoji realno ja koje konstantno stremi realizaciji ljudskih potencijala; realno ja je izvor uzrasta. Svaki korak neurotičnog razvoja ličnosti je udaljavanje od realnog ja, od potencijalnog izvora identiteta, od zdravog jedinstva. A čim je ličnost nesposobna da se razvije u smislu sopstvenog identiteta, javlja se u njenim očima jedna svijetla slika kao magična solucija za sve probleme. Proces samoidealizacije postepeno vodi ličnost identifikaciji sebe sa svojom idealizovanom slikom. Kvaliteti idealizovane slike, nastali kao dio kompenzacije za realno ja, obično su precijenjeni i fantastični. Ličnost je nesvjesna da je udaljena od realnog ja i suočena s iluzijom. Realno ja postaje stranac u ličnosti, i pošto ne može da zbriše ljudska ograničenja ono mora biti uništeno. Ličnost dolazi u situaciju da mrzi i odbacuje realnost; još više od toga, ona odbacuje i sebe, jer je u nesporazumu sa samom sobom, a samomržnja se javlja kad god realno ja ne živi po zahtjevima idealizovane slike. Progresivno slabljenje funkcije realnog ja dovodi lič-

nost do alijenacije, koja je svakako jedan od centralnih poremećaja u neurozi.

Postepeno stvaranje idealizovane slike dolazi do stadijuma u kojem se suočavamo sa sistemom ponosa. Izrastavši iz samoidealizacije, ovaj intrapsihički konflikt potencijalno je najizrazitiji, jer u sebi sadrži konstruktivne i destruktivne snage. Ideja o sistemu ponosa glavni je doprinos za razumijevanje pokretačkih snaga u neurozi. Više nego bilo koji faktor u neurozi, ovaj lažni ponos neprijatelj je za sva spontana osjećanja. U sistemu ponosa dominantna su dva suprotna nagona — nagon ka samouveličavanju i nagon ka samouništenju, ova dva nagona prijete ličnosti uključenjem intrapsihičkih konflikta velikih proporcija. Vitalna potreba ličnosti sada postaje smanjenje ogromne tenzije koju su proizveli unutrašnji konflikti, izbjegavanje konflikata. Pokušaj rješenja može biti u pravcu samopovlačenja; neurotičar prihvata odbačeni status i pokušava da se vrati nazad. Neurotičar može takođe pokušati da se kompletno identifikuje sa svojim idealizovanim ja i konačno odbaci realno ja — sebe. I na kraju neurotičar može pokušati da riješi problem rezignacijom od aktivnog života.

U knjizi Neuroza i ljudski uzrast najvažniji je koncept realnog ja i proces zdrave samorealizacije. Ova ideja je centar holističke dinamičke teorije ljudskih motivacija. Ovakva orijentacija bila je novi uvid u prirodu neuroza koji je pružio mogućnosti da se jasnije razlikuje zdravo stremljenje od neurotičnog, zdrave ambicije od neurotičnih, zdravi samokriticizam od omalovažavanja, zdrava svjesnost i moral od neurotične svjesnosti i pseudomorala.

Zbog dinamičkog i psihološkog prilaza razvoju ličnosti, Karen Hornaj ima bez sumnje značajno mjesto u teoriji ličnosti. Smisao njene revizije Frojdovog učenja je, prije svega, u odbacivanju statičkih i bioloških snaga u razvoju ličnosti. Doduše njoj se često zamera što nije dovoljno naglasila genezu neurotičnog poremećaja i uopšte značaj prošlosti, što nije sadašnjost vidjela u sistemu njene zavisnosti od prošlosti. Neki teoretičari psihoanalize idu tako daleko i dokazuju da je njeno učenje zbog toga »konstrukcija bez temelja«. Iako ove zamjerke djelimično mogu biti usvojene, čini nam se da se gubi iz vida da je Hornaj pretpostavljala da je prošlost uvijek sadržana u sadašnjosti. Otuda ona nije aktuelnu karakternu strukturu stavila nasuprot prošlosti, već proces razvoja ličnosti nasuprot repeticiji infantilnog iskustva.

Ne bez dubine, Hornaj je u svojim knjigama sistematski razvila veliki broj ideja koje imaju šire psihološko značenje, dok je jedan dio ideja samo djelimično osvijetlila i nedovoljno odredila. Iako nije dala odgovor na sva postavljena pitanja, njeno djelo, zbog jednostavnosti i sažetosti njenih formulacija kakvu rijetko srijećemo u psihoanalitičkoj literaturi, ostavlja snažan utisak dovršenosti i konačne definisanosti. Nastala iz niza konkretnih psiholoških i socioloških čvorova, njena teorija je u stvari sinteza njenog dugogodišnjeg praktičnog iskustva. I pošto je ta teorija pretežno plod neposrednog iskustva, njene postavke i argumente veoma je teško osporiti. Pored toga, istraživačke hipoteze Karen Hornaj oslanjaju se na skorašnja dostignuća bioloških i socioloških nauka te mogu biti upotrijebljene za dalje istraživanje i testiranje.

Uprkos izvjesnim nedostacima u nekim njenim teorijskim postavkama, novi prilaz studiji razvoja ličnosti, čvrsta povezanost tog razvoja sa socijalnim i kulturnim faktorima, konstruktivna kritika Frojdovog učenja, napor da bude objektivna, sve to stavlja Karen Hornaj u red onih psihoanalitičara koji su bili neophodni za narednu etapu u razvoju psihološke misli.

Dr Dušan KOSOVIĆ

PREDGOVOR

Pišući ovu knjigu imala sam nameru da dam tačnu sliku neurotične ličnosti koja živi među nama, sa svim njenim protivrečnostima, sa željama, patnjama i brojnim teškoćama koje ona ima, kako u odnosu sa drugima, tako i prema samoj sebi. Ja ovde nisam zaokupljena nekim određenim tipom ili tipovima neuroza, već me pre svega interesuje karakterna struktura koja se u skoro svim neurotičnim ličnostima našeg vremena ponavlja u jednom ili drugom vidu.

Akcenat je stavljen na one konflikte koji kod takve ličnosti postoje u datom trenutku i na pokušaje neurotičara da ih se reši, na njegove stvarne želje i načine kojima se on brani od njih. Ovo akcentiranje aktuelnog stanja ne znači da ja odbacujem ideju po kojoj glavne neuroze potiču iz ranog detinjstva. Ali ja se razlikujem od ostalih psihoanalitičara po tome što smatram da doba detinjstva ne treba posmatrati jednostrano i zaslepljeno i sve kasnije reakcije tumačiti uglavnom kao ponavljanje onih ranijih. Želim da pokažem da je veza između ranog detinjeg iskustva i kasnijih konflikata mnogo složenija nego što su nam je predstavili neki psihoanalitičari koji su proklamovali jednostavnu vezu između uzroka i posledice. Mada iskustva detinjstva sadrže u sebi važne uslove za neuroze, ona nisu jedini uzrok kasnijih poteškoća.

Kad obraćamo pažnju na aktuelne neurotične teškoće, mi podrazumevamo da se neuroze ne rađaju samo zbog slučajnih individualnih iskustava, već i zbog specifičnih uslova vaspitanja. U stvari, uslovi vaspitanja ne daju samo smisao i boju individualnim iskustvima nego, u krajnjoj liniji, određuju i njihov potpuni oblik. Stvar je slučaja, na primer, da li će neko imati dominirajuću ili »samožrtvujuću« majku, a to što mi nalazimo takve majke postoji samo zbog specifičnih uslova vaspitanja zbog kojih će i jedno takvo iskustvo imati uticaja na kasniji život.

Kad shvatimo veliku važnost vaspitnih uslova za nastajanje neuroza, biološki i psihološki uslovi koje Frojd uzima kao njihov koren, povlače se u drugi plan. Uticaj pomenutih faktora mogao bi se uvažiti jedino na osnovu očiglednih i nepobitnih dokaza.

Ovakva razmatranja odvela su me na novu interpretaciju izvesnog broja osnovnih problema koji se odnose na neuroze. Mada se ova tumačenja odnose na različita pitanja, kao što je problem mazohizma, složenost neurotične potrebe za ljubavlju, značenje neurotičnog osećanja krivice, sva ona imaju zajedničku osnovu u naglašavanju odlučujuće uloge koju anksioznost igra u ocrtavanju smernica neurotičnog karaktera.

Pošto mnoga moja tumačenja odstupaju od Frojdovih, neki čitaoci se mogu zapitati da li je ovo još uvek psihoanaliza. Odgovor zavisi od toga šta se smatra bitnim u psihoanalizi. Ako neko veruje da se njena suština utvrđuje na osnovu skupa svih teorija koje je Frojd izneo, onda ono što je izneseno u ovoj knjizi nije psihoanaliza. Ali ako se poveruje da suština psihoanalize leži u osnovi pojma koji se odnosi na ulogu nesvesnih procesa i način na koji oni dolaze do izražaja, i u obliku terapeutskog lečenja koje ove procese dovodi do svesti, onda je ovo što ja iznosim psihoanaliza. Verujem da striktno poštovanje Frojdovih teoretskih tumačenja nameće opasnu sklonost da u neurozama nađemo ono na što nas navode Frojdove teorije. Tu postoji opasnost od stagnacije. Verujem da se razlika od Frojda može ostvariti kroz dograđivanje na temeljima onoga što je on postavio, i da jedino na taj način možemo doprineti da se ostvare mogućnosti koje psihoanaliza ima za budućnost, kao teorija i kao terapija.

Postoji mogućnost da se ovde postavi još jedno pitanje: da li je moje tumačenje u neku ruku adlerovsko. Postoje neke sličnosti sa izvesnim gledištima koja je Adler isticao, ali u osnovi moje tumačenje počiva na tlu frojdizma.

Adler je u stvari dobar primer kako čak i stvaralačko pronicanje u psihološke tokove postaje sterilno ako jednostrano i slepo ide napred bez čvrste veze sa Frojdovim osnovnim otkrićima.

Pošto namera ove knjige nije bila da utvrđuje u kojim se stavovima slažem ili ne slažem sa ostalim psihoanalitičarima, raspravu sam ograničila na polemičku stranu izvesnih pitanja u kojima se moj stav vidno razlikuje od Frojdovog.

Ono što ovde iznosim jesu utisci koje sam stekla tokom dugog psihoanalitičkog proučavanja neuroza. Da bih čitaoce upoznala sa materijalom na kome je moje tumačenje zasnovano bilo bi ih potrebno upoznati sa nizom pojedinačnih slučajeva, što bi bilo preveliko opterećenje za knjigu kojoj je namera da dâ opštu predstavu o neurozama. Međutim i bez ovog materijala moguće je stručnjacima, pa čak i laicima, da provere vrednost mojih stavova. Ako je neko pažljiv posmatrač u stanju je da moje pretpostavke poredi sa svojim vlastitim

zapažanjima i iskustvom, i da na osnovu toga odbaci ili usvoji, modificira ili nadgradi ono što sam iznela.

Knjiga je pisana jednostavnim jezikom a zbog jasnoće izbegavala sam da raspravljam o suviše stvari. Stručni izrazi izbegavani su što je moguće više, zato što uvek postoji opasnost da se jasne misli zamenjuju takvim izrazima. Zato mnogim čitaocima, naročito laicima, može izgledati da je probleme neurotične ličnosti lako razumeti. Ali to bi bio pogrešan, šta više opasan zaključak. Ne možemo izbeći činjenicu da su svi psihološki problemi duboko složeni i tanani. Ako postoji neko ko ne želi to da shvati, upozoravamo ga da ne čita ovu knjigu da ga ne bi razočarali u njegovom traženju gotovih formula.

Knjiga je namenjena i laicima i onima koji se profesionalno bave neurotičnim ličnostima i koji poznaju njihove probleme. Kad to kažemo onda ne mislimo samo na psihijatre, nego i na socijalne radnike i nastavnike, a takođe i na one grupe antropologa i sociologa koji su postali svesni značaja psihičkih faktora za proučavanje različitih kultura i vaspitanja. Na kraju, nadam se da će ova knjiga imati značaja i za samog neurotičara. Ako on u principu ne odbija svako psihološko mišljenje kao nametanje i obmanu, on je često u stanju da na osnovu svojih vlastitih nevolja oštroumnije i bolje razume psihološku zamršenost nego što to mogu njegova daleko zdravija braća. Na žalost, čitanje o sopstvenom stanju ne može ga izlečiti; ono što je pročitao on je spremniji da prepozna kod drugih nego kod sebe.

Koristim priliku da izrazim svoju zahvalnost gospođici Elizabeti Tod (Elizabeth Todd) koja je knjigu priredila za štampu. Pisci kojima sam dužna da se zahvalim pomenuti su u tekstu. Naročitu zahvalnost dugujem Frojdu, zato što je za sve nas utvrdio temelje i pronašao oruđe sa kojim se može raditi, a isto tako i mojim pacijentima zato što su sva moja saznanja proistekla iz našeg zajedničkog rada.

AUTOR

GLAVA I

KULTURNE I PSIHOLOŠKE IMPLIKACIJE NEUROZA

Reč »neurotičar« danas upotrebljavamo potpuno slobodno a da uvek i ne znamo njeno pravo značenje. Događa se često da na olak način izričemo sud o nečemu: neko ko se u početku zadovoljavao da upotrebi reči lenj, osetljiv, nezadovoljan ili sumnjičav, sad radije upotrebljava reč »neurotičar«. Pošto mislimo na nešto određeno kada upotrebljavamo taj termin, a nismo svesni šta je to, potražićemo izvesne kriterije koji ga određuju.

Pre svega, neurotične osobe se po svojim reakcijama razlikuju od normalnih osoba. Mi bismo bili skloni, na primer, da neurotičnom osobom nazovemo devojku koja se više zadovoljava da ostane običan službenik, odbija da primi povećanje plate i ne želi da se poistoveti sa svojima pretpostavljenima, ili umetnika koji zarađuje trideset dolara nedeljno ali bi mogao zarađivati više kad bi i radio više, i koji, umesto da uživa život onoliko koliko bi bilo moguće sa tom svotom, provodi dobar deo vremena u društvu žena ili u predavanju svom hobiju. Razlog zbog koga bismo takvu osobu nazvali neurotičnom leži u tome što smo velikim delom naviknuti na način života koji rađa želju da se bude prvi među ljudima, da se ide ispred drugih, da se zarađuje više novaca nego što je onaj neophodni minimum dovoljan za egzistenciju.

Ovi primeri pokazuju da je jedan kriterijum koji tražimo pre nego što jednu osobu definišemo kao neurotičnu taj da li se njen način života podudara sa bilo kojim poznatim šablonom

ponašanja koji postoji u našem vremenu. Ako devojka bez takmičarskih nagona ili bar bez očiglednih takmičarskih nagona, živi u nekoj pueblo-indijanskoj kulturi, nju bi smatrali potpuno normalnom, ili umetnika, koji bi živeo u selu Južne Italije ili Meksika, takođe bi smatrali normalnim zato što je u ovim sredinama nenormalno da neko želi više novca ili čini veći napor nego što je potrebno da zadovolji svoje najosnovnije potrebe. Ako idemo još dalje, Grci su smatrali kao potpunu neskromnost nečiju težnju da radi više nego što njegove stvarne potrebe iziskuju.

Tako termin neurotičar, mada medicinskog porekla, ne može da se uzme izolovano od kulturnih implikacija. Za slomljenu nogu lako je utvrditi dijagnozu a da se ništa ne zna o kulturnim preduslovima pacijenta, ali bi bio veliki rizik nazvati psihozom to što indijanski dečak[1] vidi priviđenja u koja veruje. U nekim indijanskim kulturama sposobnost vizionarstva i halucinacija smatra se kao naročita obdarenost, naklonost duhova koji svojim savetima utiču na osobu koja ih ima. U nas bi osobu koja čitav čas govori sa svojim mrtvim dedom nazvali neurotičarom ili psihotikom, dok je takva veza sa pokojnicima poznata i uobičajena u nekih Indijanaca. Osobu koja bi se smatrala smrtno uvređena pri pominjanju nekog preminulog rođaka, mi bismo smatrali stvarno neurotičnom, ali to je sasvim normalno u kulturi Džikarila Apaša.[2] Mi bismo smatrali neurotičarom čoveka koga bi smrtno uplašila blizina žene koja ima menstruaciju, dok je kod mnogih primitivnih plemena strah koji izaziva menstruacija normalno stanje.

Koncepcija onoga što je normalno varira ne samo u različitim kulturama već i u jednoj kulturi tokom vremena.

Danas, na primer, ako zrela i nezavisna žena smatra sebe »grešnom« i »nedostojnom ljubavi poštenog čoveka«, zato što je imala seksualne odnose u mnogim krugovima društva ona bi u najmanju ruku izgledala neurotična. Četrdesetak godina pre, ovo osećanje krivice smatralo se normalnim. Koncepcija normalnosti varira takođe u raznim klasama društva. Članovi feudalne klase, smatrani su normalnim iako su bili celo vreme lenji i samo aktivni za vreme lova ili rata, dok, međutim, osobe sitnoburžoaske klase koje bi pokazivale isti stav bile bi shvaćene kao abnormalne. Ovo se odnosi takođe i na seksualne razlike, ukoliko one postoje u društvu, kao što postoje u zapadnoj kulturi gde su ljudi i žene shvaćeni kao da imaju raz-

---

[1] Cf. H. Scudder Mekeel, »Clinic and Culture« in Journal of Abnormal and Social Psychology, vol. 30 (1935), pp. 292—300.

[2] M. E. Opler, »An Interpretation of Ambivalence of two American Indian Tribes« in Journal of Social Psychology, vol. 7 (1936), pp. 82—116.

ličite temperamente. Za ženu koja postaje preokupirana strahom starenja kada se približava četrdesetim godinama ponovo je »normalno«, dok čovek koji postaje uzbuđen zbog problema starosti u tom periodu života trebalo bi da bude neurotičan.

U istoj meri svaka obrazovana osoba zna da postoje razlike u tome šta se shvata normalnim. Mi znamo da Kinezi jedu hranu drukčije od nas; da Eskimi imaju razne koncepcije o čistoći; da nadrilekar ima drugačije načine lečenja bolesnika od onih koje upotrebljava moderan lekar. Da postoje, međutim, razlike ne samo u običajima, već takođe i u nagonima i osećanjima što je obično manje razumljivo, mada su to implicitno ili eksplicitno konstatovali antropolozi.[3] To je jedan od postulata moderne antropologije, kao što je to Sapir[4] postavio, da uvek ponovo otkrivamo normalno.

Ima mnogo razloga zbog kojih svaka kultura živi u uverenju da su njena osećanja i nagoni jedino normalan izraz ljudske prirode«[5], i psihologija ne sme praviti izuzetke od ovog pravila. Frojd, na primer, na osnovu svojih posmatranja zaključuje da je žena ljubomornija od muškaraca, pa onda pokušava da ovaj drsko uopšteni fenomen prebaci na biološku osnovu.[6] Frojd takođe tvrdi da sva ljudska bića poseduju osećanje greha u odnosu na ubistvo. Međutim, nepobitna je činjenica da postoji mnogo varijacija u odnosu prema ubistvu.[7] Kao

---

[3] Izvanredne prezentacije antropološkog materijala u: Margaret Mead, Sex and Temperament in Three Primitive Societies; Ruth Benedict, Patterns of Culture; A. S. Halowell 's forthcoming book, Handbook of Psychological Leads for Ethnological Field Workers.

[4] Edward Sapir, »Cultural Anthropology and Psychiatry« in Journal of Abnormal and Social Psychology, vol. 27 (1932), pp. 229—242.

[5] Ruth Benedict, Patterns of Culture.

[6] U svom članku »Neke psihološke konsekvence anatomske razlike između seksa«, Frojd je predložio teoriju po kojoj anatomske seksualne razlike neminovno vode svaku devojčicu da zavidi dečaku što poseduje penis. Kasnije se njena želja da poseduje penis transformira u želju da poseduje čoveka kao nosioca penisa. Ona posle zavidi drugim ženama na njihovim odnosima sa ljudima, tačnije, na njihovo posedovanje ljudi — kao što je prvobitno zavidila dečaku na posedovanje penisa. Postavljajući zaključke slične ovim Frojd je podlegao iskušenju svog doba dajući generalizacije o ljudskoj prirodi čovečanstva, mada su njegove generalizacije izrasle iz opservacije jedne kulturne zone.

Antropolog ne bi pravio pitanje o vrednosti Frojdovih opservacija; on bi ih akceptirao kao postojeće za izvesni deo stanovništva izvesne kulture u određeno vreme. Međutim, on bi postavio pitanje o vrednosti Frojdovih generalizacija, čime pokazuje da postoje bezgranične razlike između naroda, koje se odnose na njihove stavove prema ljubomori, da postoje narodi kod kojih su ljudi ljubomorniji od žena, drugi kod kojih kod oba pola ne postoji individualna ljubomora, i narodi, kod kojih su oba pola neobično ljubomorna. Sa gledišta ovih postojećih razlika on bi pobio Frojdov ili u stvari bilo čiji trud

što je Piter Frojčen (Peter Freuchen) pokazao[8], Eskimi ne osećaju da ubica zaslužuje kaznu. U mnogim primitivnim plemenima nepravda koja se učini porodici kojoj ubiju jednog člana može se ispraviti kada se nađe zamena za ubijenog. U nekim kulturama osećanja majke kojoj je ubijen sin mogu se ublažiti kada ubica zauzme mesto ubijenog sina.[9]

Sledeći dalje ova antropološka otkrića postaće nam jasno da su naše koncepcije o ljudskoj prirodi u većini slučajeva naivne, na primer ideja da su takmičarstvo, suparništvo braće i sestara veza između ljubavi i seksa, osobine koje pripadaju ljudskoj prirodi. Naša koncepcija normalnog dolazi kao posledica prihvaćenih normi ponašanja i osećanja koje izvesna grupa nameće svojim članovima. Ali ove norme variraju u skladu sa kulturom, razdobljem, klasnom pripadnošću i seksom.

Sve ovo ima daleko veći uticaj na psihologiju nego što to na prvi pogled izgleda. Neposredni zaključak može biti sumnja u psihološku nepogrešivost. Zbog sličnosti između otkrića koja se odnose na našu kulturu i onih koja se odnose na druge kulture, ne možemo zaključiti da sve one podležu istim tumačenjima i motivaciji.

Dalje, ne sme se pretpostavljati da nova psihološka otkrića iznose na videlo univerzalne tokove koji pripadaju ljudskoj prirodi. Posledica svega ovoga je da se prizna ono što su mnogi sociolozi više puta dokazivali: da ne postoji nešto što bi se nazvalo normalnom psihologijom, što bi važilo za sav ljudski rod.

Međutim, ovi nedostaci nadoknađeni su otvaranjem novih mogućnosti shvatanja. Osnovni značaj ovih antropoloških razmatranja je u tome da su osećanja i odnosi u začuđujuće visokom stepenu zavisni od uslova u kojima živimo, kulturnih i individualnih, nerazdeljivo povezanih. Ovo opet znači da ako mi poznajemo uslove kulture u kojoj živimo, onda imamo dobre mogućnosti da dublje razumemo specijalni karakter normalnih osećanja i odnosa. A ukoliko su neuroze odstupanje od nor-

---

da objasni svoje opservacije na bazi anatomskih seksualnih razlika. Umesto toga on bi naglasio potrebu ispitivanja razlika životnih uslova i njihov uticaj na razvoj ljubomore kod ljudi i žena. Za našu kulturu, na primer, moglo bi se postaviti pitanje da li je Frojdova opservacija, koju on smatra tačnom za neurotične žene naše kulture, primenjiva na normalne žene ove kulture. Ovo pitanje treba da se postavi zato što često psihoanalitičari, koji se bave svakodnevno sa neurotičnim osobama izgube iz vida da u našoj kulturi postoje i normalne osobe. Treba takođe da se upitamo koji psihološki uslovi pojačavaju ljubomoru ili posedovanje drugog pola i koje su razlike u životnim uslovima ljudi i žena u našoj kulturi.

[7] Sigmund Freud, Totem and Taboo.

[8] Peter Frenchen, Artic Adventure and Eskimo.

[9] Robert Briffault, The Mothers.

u

malnih oblika ponašanja postoji i za njih, takođe, mogućnost boljeg razumevanja.

Ovakav stav delimično znači da, sledeći Frojda putem koji je njega potpuno odvukao, damo tumačenje neuroza na jedan nov i dosad nepoznat način. Dok je u teoriji Frojd pripisivao naše nenormalnosti biloškim nagonima, on je oduševljeno zastupao mišljenje — u teoriji kao i u praksi — da mi ne možemo razumeti neuroze bez detaljnog poznavanja okolnosti individualnog života, naročito značajnog uticaja ljubavi u ranom detinjstvu. Ako uzmemo da isti princip važi za problem normalnih i neurotičnih struktura u datoj kulturi, proizilazi da ove strukture ne možemo razumeti bez detaljnog poznavanja uticaja koje ove kulture vrše nad individuama.[10]

Iz toga proističe da mi treba da učinimo onaj definitivni korak dalje od Frojda, korak koji je moguć, mada jedino na bazi pomenutih Frojdovih otkrića. Jer, mada je on u neku ruku bio daleko ispred svoga vremena, s druge strane — u svom preteranom oduševljenju za biološko poreklo mentalnih karakteristika — Frojd je ostao sputan u svojoj naučnoj orijentaciji. On je tvrdio da su instinktivni nagoni i stvarni odnosi koji su česti u našoj kulturi biološki determinisana »ljudska priroda« ili da proističu iz nepromenljivih okolnosti (biološki datog »pregenitalnog« stanja, Edipovog kompleksa).

Frojdovo previđanje kulturnih faktora nije samo put do pogrešnog uopštavanja, već u širem obimu i kočnica za razumevanje istinskih snaga koje motivišu naše stavove i akcije. Ja verujem da je ovo previđanje glavni razlog da je psihoanaliza, pošto je verno sledila teoretske smernice koje je dao Frojd, uprkos prividno beskonačnim mogućnostima, izgleda, došla u ćorsokak, pokazujući se jedino kroz porast mutnih teorija i upotrebu nejasne terminologije.

---

[10] Mnogi pisci prepoznali su važnost kulturnih faktora kao determinišućih u psihološkim uslovima. Erih From (Erich Fromm) u članku »Zur Entstehung des Christusdogmas« in Imago, vol. 16 (1930). str. 307—373, prvi je u Nemačkoj psihoanalitičkoj literaturi prezentirao i razradio ovaj metod i prilaz. Kasnije ovo su prihvatili i drugi kao Vilhem Rajh (Wilhelm Reich) i Oto Fenikel (Otto Fenichel). U Sjedinjenim Američkim Državama Hari Stak Saliven (Hary Stack Sullivan) bio je prvi koji je uvideo potrebu da psihijatrija uzme u obzir kulturne implikacije. Drugi američki psihijatri koji su videli problem na ovaj način jesu Adolf Majer (Adolf Meyer), Viliam A. Vait (William A. White) Twentieth Century Psychiatry, Viliam A. Hili (William A. Healy) Augusta Broner (Augusta Broner) (New Light on Delinquency). U poslednje vreme neki psihoanalitičari kao F. Aleksander (F. Alexander), A. Kardiner (A. Kardiner), zainteresovali su se za kulturne implikacije psiholoških problema. Među sociolozima sa ovim gledištem naročito su H. D. Lasswell (World Politics and Personal Insecurity) i Džon Dolard (John Dollard) (Criteria for Life History).

Videli smo da neuroza sadrži odstupanje od onog što je normalno. Ovaj kriterijum je veoma važan, mada nije dovoljan. Osoba može odstupati od uobičajenog načina ponašanja a da nije neurotična. Umetnik o kome smo govorili, koji odbija da radi više nego što mu je potrebno da zaradi neophodni novac, može imati neurozu ili može jednostavno biti mudar da ne dozvoljava sebi da se upusti u struju konkurentske borbe. S druge strane, mnoge osobe mogu imati ozbiljne neuroze koje su, spolja posmatrano, prilagođene postojećem načinu života. U takvim slučajevima neophodno je gledati sa psihološkog ili medicinskog stanovišta.

U većini slučajeva nije sasvim lako reći šta sadrži neuroza baš sa tog stanovišta. U izvesnoj meri, ma koliko proučavali njihovu osnovnu sliku, teško je naći zajedničke karakteristike za sve neuroze. Mi svakako ne možemo koristiti simptome — kao što su fobije, depresije, funkcionalne fizičke poremećaje — ne možemo ih koristiti kao osnovni kriterijum, jer takvi simptomi ne moraju biti prisutni. Razne vrste inhibicija uvek su prisutne, a o njihovim uzrocima kasnije ću govoriti, ali one mogu biti toliko neznatne ili tako dobro prikrivene da su neprimetne prilikom posmatranja. Iste teškoće bi se pojavile kad bismo na osnovu jedinstvene glavne slike sudili o poremećajima u odnosima sa drugim ljudima, uključujući i poremećaje u seksualnim odnosima. Iako su ovi poremećaji uvek prisutni može se desiti da su teško uočljivi. Međutim, postoje dve karakteristike, koje su uočljive kod svih neuzora i bez dubljeg poznavanja strukture ličnosti: izvesna krutost u reakcijama i nesklad između mogućnosti i ostvarivanja.

Ove karakteristike zahtevaju dalje objašnjenje. Pod krutošću i reakcijama mislim na nedostatak elastičnosti koji nas onemogućava da različito reagujemo u različitim situacijama. Normalna osoba, na primer podozriva je kada oseća ili vidi razloge da bude takva; neurotična ličnost može biti podozriva i osmatrati situaciju čitavo vreme, pa bilo da je svesna svoga položaja ili ne. Normalna osoba u stanju je da napravi razliku između neiskrenih i pravih komplimenata; neurotična osoba ne može da napravi razliku između jednih i drugih ili ih može odbacivati pod bilo kojim okolnostima. Normalna osoba će se ljutiti ako oseća da je neodgovorno obmanuta; neurotična osoba može reagovati ljutnjom na bilo kakvu aluziju, čak i ako shvata da je ona u njenu korist. Normalna osoba može s vremena na vreme biti neodlučna u stvarima u kojima se teško odlučiti; neurotičar može biti neodlučan za sva vremena.

Krutost je, međutim, simptomatična za neuroze jedino kada ona nije svojstvena oblicima date kulture. Kruto podozrevanje svega novog ili stranog normalna je pojava kod velikog

broja seoskog stanovništva zapadne civilizacije; stroga štednja svojstvena sitnoj buržoaziji takođe je normalna pojava.

Na isti način, nesklad između mogućnosti jedne individue i njene stvarne životne produktivnosti zavisi od spoljašnjih faktora. Ali simptomatično je za neuroze da uprkos obdarenosti i povoljnih spoljašnjih uslova za razvoj, osoba ostaje neproduktivna; ili uprkos mogućnosti da se oseća srećna ona to ne može da bude; ili uprkos tome što je žena lepa ona oseća da nije privlačna za muškarce. Drugim rečima, neurotičar ima utisak kao da stoji sam sebi na putu.

Ako ostavimo po strani osnovnu sliku i pogledamo na snage koje deluju na stvaranje neuroza, javlja se jedan osnovni faktor zajednički za sve neuroze, a to su anksioznosti i odbrane koje se stvaraju protiv njih. Složena kao što može da bude i struktura neuroza, ova anksioznost je motor koji pokreće neurotični proces i drži ga u pokretu. Značenje ove tvrdnje biće jasnije u sledećem poglavlju, pa zbog toga odustajem da sada navodim primere. Ali da bi se ovo pokazalo i shvatilo makar i kao osnovni princip, potrebno je objašnjenje.

Očigledno je da su ove tvrdnje suviše opšte. Anksioznosti ili strahovi — zamenimo ove termine jedan drugim za neko vreme — prisutni su svuda, a takođe i odbrane protiv njih. Ove reakcije nisu svojstvene samo ljudskim bićima. Ako neka životinja, uplašena zbog neke opasnosti, prelazi u protivnapad ili beži, mi imamo potpuno isti slučaj straha i odbrane. Ako se bojimo groma i stavljamo gromobran na svoj krov, ako se bojimo posledica nekog mogućeg događaja i uzmemo osiguravajuću polisu, faktori straha i odbrane su takođe prisutni. Oni se ispoljavaju u različitim specifičnim formama u svakoj kulturi, i mogu biti ozakonjeni, kao nošenje amuleta kao znak odbrane od straha od zlih očiju, posmatranje izvesnih rituala protiv straha od smrti, tabu koji sadrži izbegavanje žene koja ima menstruaciju kao odbrana od zla koje ističe iz nje.

Ove sličnosti sadrže opasnost da se napravi logička greška. Ako su faktori straha i odbrane u osnovi neuroza, zašto opšteprihvaćene odbrane protiv straha ne shvatiti kao »kulturalne« neuroze? Greška ovakvog rezonovanja leži u činjenici da dve pojave nisu neophodno identične ako imaju jedan zajednički elemenat. Jednu kuću ne možemo nazvati stenom zato što je stvorena od istog materijala kao i stena. Šta je onda karakteristika neurotičnih strahova i odbrana koji ih čine specifično neurotičnim? Možda u tome što je neurotični strah proizvod uobrazilje? Ne, jer mi možemo biti skloni da i strah od smrti pripišemo uobrazilji; a u oba slučaja mi bismo podlegli utisku koji se zasniva na nedostatku razumevanja. Da li je po sredi

možda to što neurotičari obično ne znaju čega se boje? Ne, jer ni primitivac ne zna zašto se boji smrti. Odlike neuroza ne zavise od stepena svesnosti ili racionalnog shvatanja, već sadrže u sebi sledeća dva faktora.

Prvo, životni uslovi u svakoj kulturi stvaraju porast izvesnih strahova. Oni mogu biti prouzrokovani spoljašnjim opasnostima (priroda, neprijatelji), oblicima socijalnih odnosa (buđenje neprijateljstva zbog pritiska, nepravde, prinudne zavisnosti, poraza), tradicijama jedne kulture (tradicionalni strah od demona, od kršenja tabua) bez obzira kakvo je njihovo poreklo. Jedna osoba može sadržati manje ili više ove strahove, ali u celini možemo sa sigurnošću potvrditi da oni napadaju svaku osobu koja živi u određenoj kulturi i niko ne može da im izbegne. Neurotičaru, međutim, nisu svojstveni samo strahovi zajednički za sve individue u jednoj kulturi, već zbog uslova idividualnog života koji su naravno isprepletani sa opštim uslovima. On takođe ima strahove koji se po kvantitetu ili kvalitetu razlikuju od onih uobičajenih za datu kulturu.

Drugo, strahovi koji egzistiraju u jednoj kulturi dobili su neku vrstu zaštitnih oblika (kao tabu, rituali, običaji). Kao po pravilu ove odbrane sadrže mnogo ekonomičniji način postupanja sa strahovima nego što je to slučaj sa neurotičnim odbranama koje se stvaraju na sasvim različit način. Tako normalna osoba, mada mora da podnese strahove i odbrane koje su svojstvene za njenu kulturu, biće u osnovi potpuno sposobna da živi u skladu sa svojim mogućnostima i da uživa u onome što joj život ponudi. Normalna osoba u stanju je da na najbolji način iskoristi mogućnosti koje joj se pružaju u toj kulturi. Ako hoćemo da se izrazimo na drugi način, ona ne pati i ne trpi više nego što je neizbežno u njegovoj kulturi.

Neurotična osoba, s druge strane, pati nesrazmerno više nego normalna osoba. Ona stalno mora da plaća ogromnu cenu za svoje odbrane, koje slabe vitalnost i ekspanzivnost, ili određenije — slabe njegovu sposobnost za uspeh i radost, što proizilazi iz nesklada o kome sam govorila. U stvari, neurotičar je osoba koja stalno pati. Jedini razlog zbog koga nisam pomenula ovu činjenicu kada sam govorila o karakteristikama svih neuroza koje se mogu videti pri spoljašnjem posmatranju jeste taj što se to uvek ne vidi kad se spolja posmatra. Čak ni sam neurotičar ne mora biti svestan činjenice da pati.

Govoreći o strahovima i odbranama, bojim se da su za ovo vreme mnogi čitaoci postali nestrpljivi što tako široko raspravljam o tako jednostavnom pitanju koje sadrži neuroza. Da bih odbranila sebe mogu ukazati na to da su psihički fenomeni uvek zamršeni, da dok postoji naizgled prosto pitanje ne postoji nikad prost odgvor, da teškoća sa kojom smo se sreli

na samom početku nije jedina već će nas one pratiti kroz čitavu knjigu, bilo kojeg problema se dotakli. Glavna teškoća u opisivanju neuroza leži u tome što se zadovoljavajući odgovor ne može dati niti pomoću psiholoških niti pomoću socioloških sredstava uzetih ponaosob, već se ona moraju uzimati naizmenično, prvo jedna pa onda druga, kao što smo u stvari mi učinili. Ako bismo posmatrali neurozu samo kroz prizmu dinamičke i psihičke strukture, mi bismo zanemarili normalno ljudsko biće: ono ne bi postojalo. Upadamo u mnoge teškoće tek što smo prekoračili granicu naše zemlje ili zemlje čija je kultura slična našoj. A ako posmatramo neuroze samo sa sociološkog stanovišta jedino kao devijaciju od normi ponašanja zajedničkih za izvesno društvo, mi zanemarujemo velikim delom sve što znamo o psihološkim osobinama neuroze, i nijedan psihijatar bilo koje škole ili zemlje neće prepoznati rezultat onoga što je on navikao da označava neurozom.

Usklađivanje ova dva gledanja leži u metodi koja ceni odstupanja i u osnovnoj slici neuroza i u dinamici psihičkih procesa, ali ni jedno ni drugo odstupanje ne shvata kao primarno i presudno. I jedno i drugo se moraju kombinovati. Ovo je u osnovi put kojim smo išli da bismo pokozali da je strah i odbrana jedan od dinamičkih centara neuroze, ali sadrži neurozu jedino kada po kvantitetu ili kvalitetu odstupa od strahova i odbrana uobičajenih u određenoj kulturi.

Predstoji nam korak dalje u istom pravcu. Postoji još jedna osnovna karakteristika nuroze a to je prisustvo konfliktnih tendencija za čije postojanje, ili bar za postojanje njihove prave sadržine, neurotičar nije svestan, ali zbog njih automatski pokušava da nađe neki kompromisni izlaz. Ovu poslednju karakteristiku Frojd je u različitim oblicima isticao kao nužni sadržaj neuroza. Ono što razlikuje neurotične konflikte od onih koji su zajednički za jednu kulturu nije njihov sadržaj ili činjenica što su oni u osnovi nesvesni — u oba pogleda kulturalni konflikti mogu biti identični sa njima — već u činjenici da su neurotični konflikti oštriji i jače naglašeni. Neurotična osoba pokušava i dolazi do kompromisnih rešenja — koja nisu slučajno klasificirana kao neurotična — postignuta sa velikim naporima cele ličnosti ova rešenja su manje zadovoljavajuća nego ona u prosečne osobe.

Revidirajući sva ova shvatanja, nismo još u stanju da damo konačnu definiciju neuroze, ali smo došli do deskripcije: neuroza je psihički poremećaj izazvan strahovima, odbranama protiv njih i pokušajem da se nađu kompromisna rešenja za konfliktne težnje. Iz praktičnih razloga preporučljivo je zvati ove poremećaje neurozom samo ako odstupaju od obrasca zajedničkog za određenu kulturu.

GLAVA II

ZAŠTO GOVORIMO O »NEUROTIČNOJ LIČNOSTI NAŠEG DOBA«

Pošto nas pretežno interesuju načini na koji neuroza osvaja jednu ličnost, krug našeg interesovanja kreće se u dva pravca. Na prvom mestu, postoje neuroze koje mogu napasti i ličnost koja je inače nedirnuta i nerazorena, a koje se javljaju kao reakcija na spoljašnju situaciju ispunjenu konfliktima. Pošto ukažemo na prirodu nekih osnovnih psihičkih procena mi ćemo se vratiti i ukratko razmotriti strukturu ovih prostih situacionih neuroza.[1] Na ovom mestu mi se ne interesujemo za njih pre svega zbog toga što one ne otkrivaju neurotičnu ličnost već samo trenutni nedostatak adaptacije u određenoj teškoj situaciji.Kada govorimo o neurozama ja ukazujem na karakterne neuroze, a to je stanje u kome — mada simptomatska slika može biti potpuno ista kao i ona kod situacionih neuroza — glavni poremećaj leži u deformaciji karaktera.[2] One su rezultat jednog pritajenog hroničnog procesa, koji kao po pravilu počinje u detinjstvu i sa većim ili manjim intenzitetom osvaja veće ili manje delove ličnosti. Gledano spolja i karakterna neuroza, takođe, može rezultirati iz aktuelne konfliktne

[1] Situacione neuroze koincidiraju grubo sa onim što J. H. Schultz naziva Exogene Fremdneurosen.

[2] Franc Alexander je sugerirao izraz karakterna neuroza za one neuroze kojima nedostaju klinički simptomi. Ja mislim da je ovaj izraz neodrživ zato što je odsustvo ili prisustvo simptoma često irelevantno za prirodu neuroze.

situacije, ali brižljivo prikupljanje predistorije ličnosti može pokazati da su neurotične karakterne osobine bile prisutne davno pre nego što se bilo kakva teška situacija pojavila, da trenutni škripac u velikoj meri duguje ranije prisutnim ličnim teškoćama, i dalje, da ličnost reaguje neurotično na životnu situaciju koja za normalnu zdravu osobu ne nosi u sebi uopšte nikakav konflikt. Situacija jedino pokazuje prisustvo neuroze koja egzistira od nekog vremena.

Na drugom mestu, mi se mnogo ne interesujemo za simptomatsku sliku neuroze. Predmet našeg interesovanja je pre svega karakter koji se deformiše, pošto su deformacije ličnosti uvek prisutna slika kod neuroza, dok simptomi u kliničkom značenju mogu varirati ili biti potpuno odsutni. Takođe i sa gledišta kulture, karakterna struktura je daleko interesantnija nego simptomi, zato što karakter a ne simptomi utiče na ljudsko ponašanje. Sa većim poznavanjem strukture neuroza i sa shvatanjem da lečenje simptoma ne znači obavezno i lečenje neuroze, psihoanalitičari menjaju predmet svoga interesovanja i poklanjaju više pažnje deformacijama karaktera nego simptomima. Ako hoćemo figurativno da se izrazimo možemo reći da neurotični simptomi nisu vulkan nego pre njegova erupcija, dok su patogeni konflikti, kao i vulkan, skriveni duboko u ličnosti, nepoznati i njoj samoj.

Pošto smo utvrdili ove razlike možemo pokrenuti pitanje da li neurotične osobe danas poseduju zajedničke osobine koje su toliko esencijalne da na osnovu njih možemo govoriti o neurotičnoj ličnosti našeg doba.

Što se tiče karakternih deformacija koje prate različite tipove neuroza, nas zanimaju više njihove razlike nego sličnosti. Histerični karakter, na primer, potpuno je različit od kompulzivnog. Razlike koje privlače našu pažnju razlike su mehanizma, ili, u jednom opštijem značenju, razlike u načinu na koji se dva poremećaja manifestuju i otkrivaju, kao što je na primer velika uloga projekcije kod histeričnog tipa poređena sa intelektualizacijom konflikata kod kompulzivnog tipa. S druge strane, sličnosti na koje mislim ne odnose se na manifestacije ili način na koji su one nastale, već na sadržaj samog konflikta. Da budemo još precizniji, sličnosti nisu toliko u iskustvu koje genetički prouzrokuje poremećaje koliko u konfliktima koji u stvari pokreću ličnost.

Da bi se objasnile pokretačke snage i njihova razgranatost, neophodna je jedna pretpostavka: Frojd, i većina analitičara, naročito naglašava princip da se smisao analize sastoji u otkrivanju bilo seksualnih korena (na primer specifičnih erogenih zona) jednog nagona ili infantilnih oblika za koje se

smatra da se ponavljaju. Mada mislim da potpuno razumevanje neuroze nije moguće ako se ne sledi trag njenih infantilnih stanja, verujem da genetičko prilaženje, sprovedeno na jednostran način, više zamagljuje nego što rasvetljava problem, zato što ono onda vodi zanemarivanju sada postojećih nesvesnih težnji i njihovih funkcija i međusobnom delovanju na druge prisutne težnje, kao što su nagoni, strahovi i odbrambene mere. Genetičko shvatanje je korisno jedino ukoliko pomaže funkcionalnom shvatanju.

Polazeći od ovog uverenja ja sam našla, analizirajući najrazličitije vrste ličnosti, koje su pripadale različitim tipovima neurotičara, razlikovale se po godinama, temperamentu i interesovanju, dolazile iz različitih društvenih slojeva, da su sadržaji po snazi glavnih konflikata i onoga što se odnosi na njih u osnovi slični kod svih tih osoba.[3] Moje iskustvo u psihoanalitičkoj praksi potvrđeno je posmatranjem ličnosti izvan prakse i karaktera u tekućoj literaturi.

Ako ponavljane probleme neurotičnih osoba oslobodimo fantastičnog i nerazgovetnog karaktera koji oni često imaju, pašće nam u oko da se oni razlikuju samo po kvantitetu od problema koji muče normalnu osobu u našoj kulturi. Velika većina nas mora da se bori sa problemima takmičarstva, straha od neuspeha, emotivne usamljenosti, sumnje u druge i u samog sebe, pomenimo samo neke od problema koji mogu biti prisutni u neurozi.

Činjenica da uglavnom većina individua u jednoj kulturi mora da se suoči sa istim problemima nameće činjenicu da su ovi problemi stvoreni zbog specifičnih uslova života koji postoje u toj kulturi. Oni predstavljaju probleme zajedničke za ljudsku prirodu, što potvrđuje činjenica da su pokretačke snage i konflikti u drugim kulturama drugačiji od naših.

Otuda, dok govorim o neurotičnoj osobi našeg doba ne mislim samo da postoje neurotične osobe koje imaju zajedničke osnovne osobine, već i to da su ove osnovne sličnosti uglavnom proizvod teškoća koje postoje u našem vremenu i kulturi. Toliko koliko mi moje sociološko znanje dopušta ja ću kasnije pokazati koje su teškoće u našoj kulturi odgovorne za konflikte koje imamo.

Vrednost mojih pretpostavki koje se odnose na vezu između kulture i neuroze može se isprobati udruženim naporima antropologa i psihijatara. Psihijatri ne bi smeli jedino da pro-

[3] Naglašavanje sličnosti niukom slučaju ne znači zapostavljanje naučnih napora koji otkrivaju specijalne tipove neuroza. Naprotiv, ja sam potpuno ubeđena da je psihopatalogija postigla znatan progres u slikanju psihičkih poremećaja, njihove geneze, njihove specijalne strukture, njihovih naročitih manifestacija.

učavaju neuroze koje se pojavljuju u određenim kulturama, i to po uobičajenim kriterijumima kao što je učestalost, jačina ili tip neuroze, već ih naročito moraju proučavati kroz prizmu osnovnih konflikata koji im i određuju pravac. Antropolozi bi morali da proučavaju istu kulturu sa gledišta: koje psihičke teškoće njena struktura stvara u individuama. Jedan način na koji se sličnost osnovnih konflikata izražava jeste sličnost stavova koja se otkriva pri spoljašnjem posmatranju. Pod spoljašnjim posmatranjem podrazumevam ono što dobar posmatrač može otkriti bez pomoći sredstava psihoanalitičke tehnike, a što se odnosi na osobe sa kojima je potpuno familijaran, kao što je on sam, njegovi prijatelji, članovi njegove porodice ili kolege. Počeću sa kratkim presekom ovakvih mogućih učestanih zapažanja.

Stavovi ovako primećeni mogu se slobodno klasifikovati kao sledeći: prvo, stavovi koji se odnose na davanje i primanje ljubavi; stavovi koji se odnose na ocenjivanje sopstvene vrednosti; treće, stavovi koji se odnose na samoisticanje; četvrto, agresivnost; peto, seksualnost.

Što se tiče prve, jedna od predominantnih težnji neurotičara našeg doba je njihova prekomerna zavisnost od ljubavi i povlađivanja koje im pružaju drugi. Mi svi želimo da budemo voljeni i da se osećamo poštovani, ali kod neurotičnih osoba zavisnost od ljubavi i povlađivanja je u nesrazmeri sa stvarnim značenjem koje druge osobe imaju za njih. Mada svi mi želimo da nas vole osobe koje i mi volimo, kod neurotičara postoji jedna pobrkana glad za uvažavanjem i ljubavlju bez obzira da li im je stalo do dotične osobe i da li sud te osobe ima neki značaj za njih. I najčešće se dešava da oni nisu svesni ove bezgranične žudnje, ali oni izdaju njeno prisustvo svojom osetljivošću u trenutku kad nije usledila pažnja koju su očekivali. Oni se mogu osećati uvređeni, na primer, ako ne prihvati njihov poziv, ne telefonira neko vreme, ili čak ako se samo ne složi sa nekim njihovim mišljenjem. Ova osetljivost može biti prikrivena »bezbrižnim« stavom.

Dalje, postoji jasna kontradikcija između njihove želje za ljubavlju i njihove sposobnosti da osećaju i pruže ljubav. Neumereni zahtevi koji pridaju veliki značaj sopstvenim željama mogu u isto tolikoj meri da eliminišu značaj drugih i njihovih želja. Ova kontradikcija se uvek ne primećuje spolja. Neurotičar, na primer, može biti preterano pažljiv i želeti da bude od koristi svima, ali ako se i to dešava onda je uočljivo da on to radi kompulzivno, bez oduševljenja koje bi spontano zračilo.

Unutarnja nesigurnost izražena u ovoj zavisnosti od drugih, još je jedna crta neurotičara koja nas privlači pri spoljašnjem posmatranju. Osećanja inferiornosti i beznačajnosti

karakteristike su koje nikad ne prevare. One se mogu ispoljiti na više načina — kao što je ubeđenje o sopstvenoj nesposobnosti, gluposti, neprivlačnosti — i mogu postojati bez ikakve realne osnove. U sopstvenu glupost mogu biti uverene i osobe koje su neobično inteligentne, a u svoju neprivlačnost i najlepše žene. Ova osećanja inferiornosti mogu se pojavljivati otvoreno i spolja u obliku žalbi i briga, tako da se navedene mane mogu uzeti kao sigurna činjenica oko koje je nepotrebno traćiti mnogo misli. S druge strane ova osećanja mogu biti prikrivena kompenziranom potrebom za samouzdizanjem, kompulzivnom naklonošću za pokazivanjem, za impresioniranjem svim vrstama atributa koji znače ugled u našem društvu kao što je novac, posedovanje starih slika, starog nameštaja, žena, društvene veze sa uglednim ličnostima, putovanja ili visoko znanje. Jedna ili druga od ovih težnji mogu biti sasvim u prvom planu, ali obično može se pokazivati očigledno prisustvo obe težnje.

Treća grupa stavova, ona koja se odnosi na samoisticanje sadrži oređene inhibicije. Pod samoisticanjem ja podrazumevam čin isticanja svoje ličnosti i svojih prava, tako da ovaj termin ne upotrebljavam u značenju preteranog jurišanja napred i krčenja puta. U ovom pogledu neurotici otkrivaju široku grupu inhibicija. Oni imaju inhibicije kada izražavaju svoje želje ili traže nešto, kada rade nešto za sopstveni interes, kada izražavaju mišljenje ili se saglašavaju sa kritikom, kada izdaju naredbe, kada odabiraju društvo sa kojim će biti u vezi, kada stvaraju kontakte sa ljudima i tako dalje. Oni imaju inhibicije u odnosu na ono što bismo mogli opisati kao pridržavanje svoga gledišta i stava: neurotičari su često nesposobni da se odbrane od napada, ili da kažu »ne« ako ne žele da udovolje željama drugih, na primer prodavačici koja želi da im proda nešto što oni ne žele da kupe, ili osobi koja ih poziva u društvo, ili čoveku ili ženi koji žele njihovu ljubav. Postoje na kraju inhibicije koje se odnose na ono što oni žele: teškoće prilikom donošenja odluke, u oblikovanju mišljenja, u usuđivanju da se izraze želje koje se tiču samo njihovog dobra. Ovakve želje mogu biti prikrivene: jedna moja prijateljica u svojim ličnim kalkulacijama stavlja »bioskop« pod »obrazovanje« a »likere« pod »zdravlje«. Naročito je važna u ovoj poslednjoj grupi nemogućnost planiranja,[4] bilo da se radi o putovanju ili o nekom životnom planu: neurotičari se prepuštaju toku stvari čak i u važnim pitanjima kao što je profesija ili brak, umesto da imaju jasnu koncepciju onoga što žele u životu. Njih gone isključivo određeni neuro-

---

[4] Schultz (Hencke u Schicksal und Neurose) je jedan od malog broja psihoanalitičkih pisaca koji su skrenuli adekvatnu pažnju ovom važnom problemu.

tični strahovi, kao što možemo primetiti kod osoba koje nagomilavaju novac zato što se boje siromaštva, ili započinju beskrajne ljubavne afere zato što se boje da uđu u neki konstruktivan posao.

Što se tiče četvrtog stava, onog koji se odnosi na agresivnost, pod njim podrazumevam, za razliku od stava samoisticanja, suprotstavljanje nekome, napadanje, nipodaštavanje, vređanje ili bilo koju vrstu neprijateljskog ponašanja. Poremećaji ove vrste pokazuju se na dva potpuno različita načina. Jedan način je sklonost da se bude napadan, dominantan, preterano tačan, da se gospodari, ogovara ili pronalaze mane. Katkad su ličnosti koje imaju takav stav svesne svoje agresivnosti; najčešće one nisu ni najmanje svesne toga i subjektivno veruju da su potpuno ispravne ili da samo izražavaju jedno mišljenje, ili da su čak umerene i pristojne u svojim zahtevima, mada su u stvari ofanzivne i nametljive.

Osobenosti pete vrste, one koja se odnosi na seksualne sfere, može se grubo klasifikovati ili kao kompulzivna potreba za seksualnim aktivnostima ili kao inhibicije prema takvim aktivnostima. Inhibicije se mogu pojaviti na svakom koraku koji vodi seksualnom zadovoljenju. One se mogu pojaviti prilikom prilaženja osobi suprotnog pola, tokom udvaranja, tokom samog seksualnog čina ili u trenutku zadovoljenja. Sve osobenosti koje su opisane kod prethodnih grupa, javljaju se, takođe, i u seksualnom stavu.

Moglo bi se ići još dalje u opisivanju stavova koje sam pomenula. Ja ću se vratiti na svaki od njih kasnije, međutim, sad bi jedan iscrpniji opis malo koristio njihovom razumevanju. U nameri da ih bolje razumemo mi moramo razmotriti dinamičke procese koji ih stvaraju. Poznavajući određene dinamičke procese mi ćemo videti da su svi ovi stavovi, inkoherentni kao što mogu izgledati, strukturalno isprepletani.

GLAVA III

ANKSIOZNOST

Pre nego što se upustim u detaljniju raspravu o današnjim neurozama, moram se vratiti na ono što nije sasvim dovršeno u prvoj glavi i moram objasniti šta podrazumevam pod anksioznošću. Veoma je važno da se ovo učini zato što je, kao što sam već rekla, anksioznost dinamički centar neuroza tako da ćemo sa njom baratati čitavo vreme.

Ovaj izraz sam ranije upotrebila kao sinonim za strah, što je trebalo da označi srodnost između jednog i drugog. I jedno i drugo su u stvari emocionalne reakcije na opasnost i oboje mogu biti praćene fizičkim uzbuđenjima, kao što su drhtanje, znojenje, žestoko lupanje srca koje može biti tako jako da iznenadi, intenzivni strah može dovesti do smrti. Ali postoji i razlika između anksioznosti i straha.

Kada se neka majka boji da će joj dete umreti zbog toga što ima samo plik ili laki nazeb, onda govorimo o anksioznosti; ali ako se boji onda kad dete ima neku ozbiljnu bolest, njenu reakciju nazvaćemo strahom. Ako se neko plaši kad god stoji na visini ili kad raspravlja o materiji koju dobro poznaje, njegovu reakciju nazvaćemo anksioznošću; ako se neko uplaši kada zaluta visoko u planini za vreme jake oluje, onda bismo rekli da je to strah. Otuda bi proizilazilo da imamo jednostavnu i

čistu razliku: strah je reakcija koja je srazmerna opasnosti sa kojom je neko suočen, dok je anksioznost nesrazmerna reakcija na opasnost, ili čak reakcija na izmišljenu opasnost.[1]

Međutim, ovo razgraničenje ima jedan nedostatak, a on se sastoji u tome što rasuđivanje da li je neka reakcija srazmerna zavisi od proseka saznanja koje postoji u određenoj kulturi. Ali kad bi čak i to saznanje proglašavalo izvesne stavove kao neosnovane, neurotičaru ne bi bilo teško da svojoj akciji da racionalnu osnovu. U stvari, može se pasti u uzaludno dokazivanje ako se pacijentu kaže da je njegov strah da će ga napasti neki besni ludak samo neurotična anksioznost. On će tvrditi da je njegov strah osnovan, i pozivaće se na slučajeve slične onom čega se on boji. Primitivac bi postupao sa sličnom tvrdoglavošću ako bi neke od njegovih reakcija straha smatrali nesrazmernim stvarnoj opasnosti. Na primer, primitivac iz nekog plemena u kome je zabranjeno da se jede meso nekih životinja, smrtno se uplaši ako nekim slučajem pojede zabranjeno meso. Vi biste kao spoljašnji posmatrač ovo nazvali nesrazmernom reakcijom, čak sasvim neopravdanom. Ali ako poznajete plemensko verovanje koje se odnosi na zabranjeno meso, vi ćete shvatiti da situacija predstavlja pravu opasnost za čoveka, opasnost da lovišta budu opustošena ili opasnost da ga napadne neka bolest.

Međutim, postoji razlika između anksioznosti koju otkrivamo kod primitivaca i onog što smatramo za neurotičnu anksioznost u našoj kulturi. Sadržaj neurotične anksioznosti, za razliku od one kod primitivaca, ne podvrgava se zajedničkim i opšteprihvaćenim stavovima. I kod jedne i kod druge anksioznosti utisak nesrazmerne reakcije nestaje kada se jednom shvati značenje anksioznosti. Ima osoba, na primer, koje su u stalnoj anksioznosti zbog smrti; s druge strane, zbog svojih patnji, one potajno žele da umru. Njihovi različiti strahovi od smrti, kombinovani sa njihovim mislima koje željno prizivaju smrt, stvaraju snažno strahovanje od bliske opasnosti. Ako se poznaju sve ove činjenice ne preostaje ništa drugo već da se njihova anksioznost zbog smrti shvati kao adekvatna reakcija. Još jedan, jednostavniji primer vidimo kod osoba koje se prestraše kad se nađu blizu ponora ili visokog prozora, ili na nekom visokom mostu. I ovde, ako se spolja posmatra, reakcija straha izgleda nesrazmerna. Ali ovakva situacija može doneti ili podstaći u njima konflikt između želje da se živi i iskušenja

---

[1] Frojd u New Introductory Lectures (Nova uvodna predavanja) u poglavlju »Anxiety and Instinctual Life« pravi sličnu razliku između »objektivne« i »neurotične« anksioznosti, opisujući ovu prvu kao razumljivu reakciju na opasnost.

da se iz nekih razloga baci sa visine. A ovaj konflikt je ono što može rezultirati u anksioznost.

Sva ova razmatranja nameću izmenu u definiciji. Strah i anksioznost oboje su srazmerne reakcije na opasnost, ali u slučaju straha opasnost je jasna, objektivna, dok je u slučaju anksioznosti skrivena i subjektivna. Prema tome, intenzitet anksioznosti srazmeran je značaju koji situacija ima za određenu osobu, a razlozi zašto je ona tako anksiozna obično su nepoznati i njoj samoj.

Praktična složenost ove razlike između straha i anksioznosti je u tome da je pokušaj oslobađanja neurotičara od anksioznosti — metodom ubeđivanja — nekoristan. Njegova anksioznost se ne odnosi na situaciju kakva ona jeste u stvarnosti, nego na situaciju kakva se javlja u njemu. Terapeutski zadatak, zato, može biti jedino u otkrivanju značaja koji pojedine situacije imaju za njega.

Pošto smo odredili šta podrazumevamo pod anksioznošću, preostaje nam da objasnimo ulogu koju ona ima. Prosečna osoba u našoj kulturi malo je svesna važnosti koju anksioznost ima u njenom životu. Obično ona se seća jedino da je imala neku anksioznost u detinjstvu, da je imala jedan ili više anksioznih snova, da je bila preterano uplašena u nekoj izvanrednoj situaciji, kao na primer, pre važnog razgovora sa nekom uticajnom ličnošću, ili pred polaganje ispita.

Informacije koje dobijamo od neurotičnih osoba u vezi sa svim ovim nisu nimalo istovetne. Neki neurotičari potpuno su svesni da ih muči anksioznost. Njene manifestacije mogu biti veoma različite: može se pojavljivati kao difuzna anksioznost, u obliku anksioznih napada; može biti vezana za određene situacije ili aktivnosti, kao što su uzvišice, ulice, javni nastupi; ona može imati određen sadržaj, kao što je bojazan da se ne poludi, da se ne oboli od raka, da se ne proguta igla. Drugi neurotičari shvataju da imaju anksioznost s vremena na vreme, i oni znaju ili ne znaju uslove koji je stvaraju, ali joj ne pridaju nikakav značaj. Na kraju postoje neurotične osobe koje su svesne jedino da imaju depresije, osećanja praznine, poremećaje u seksualnom životu i slično, ali su potpuno nesvesne da imaju ili da su nekad imale anksioznost. Podrobnije ispitivanje, međutim, pokazuje da su njihove prve izjave netačne. Kad analiziramo ove osobe nalazimo ispod spoljašnje maske isto toliko anksioznosti kao i kod prve grupe, ako ne i više. Analiza dovodi do toga da ove neurotične osobe postaju svesne svoje ranije anksioznosti i da se mogu prisetiti anksioznih snova i situacija u kojima su se osećali uplašeni. Pa ipak, stepen anksioznosti koji one priznaju nikad nije iznad normale. Ovo dokazuje da mi možemo biti anksiozni a da to i ne znamo.

Kada se stvar postavi na ovaj način još se ne pokazuje značaj problema koji se tretira. To je deo jednog mnogo šireg problema. Naša osećanja ljubavi, ljutnje, sumnje, toliko su prolazna da ona jedva dopiru do svesti, toliko kratka da ih zaboravljamo. Ova osećanja mogu zaista biti beznačajna i prolazna; ali isto tako ona iza sebe mogu imati veliku dinamičku snagu. Stepen svesnosti jednog osećanja ne pokazuje ništa od njegove snage i važnosti.[2] Što se tiče anksioznosti ovo znači da možemo imati ne samo anksioznost a da to i ne znamo, već da anksioznost može biti odlučujući faktor u našem životu a da nismo ni svesni toga.

U stvari, izgleda mi da mi po svaku cenu želimo da izbegnemo anksioznost ili da se klonimo osećanja koja je prate. Postoji mnogo razloga za to, ali najvažniji je taj što je intenzivna anksioznost jedno od najmučnijih osećanja koje možemo imati. Pacijent koji je doživeo jak napad anksioznosti reći će vam da bi radije umro nego da ponovo prođe kroz isto takvo stanje. Osim toga, izvesni elementi koje sadrži osećanje anksioznosti mogu biti naročito nepodnošljivi za individuu. Jedan od tih elemenata je bespomoćnost. Neko može biti aktivan i hrabar kad se nađe licem u lice sa velikom opasnošću. Ali u stanju anksioznosti ono što oseća u stvari je bespomoćnost. Bespomoćnost je naročito nepodnošljiva za osobe za koje je snaga, uticaj, ideja da se bude gospodar u svakoj situaciji, jedan od glavnih ideala. Pošto osećaju očiglednu disproporciju između toga i svojih reakcija, oni mrze ovo stanje kao da ono otkriva njihovu slabost i kukavičluk.

Drugi elemenat kod anksioznosti je njena očigledna iracionalnost. Za neke osobe je više a za neke manje nepodnošljivo da dopuste da bilo kakvi iracionalni faktori upravljaju njima. To naročito teško podnose osobe koje osećaju potajnu opasnost da će ih progutati suprotne iracionalne sile u njima samima, te se automatski vežbaju da nad sobom vrše jaku intelektualnu kontrolu. Zato one neće svesno dopuštati bilo kakve iracionalne elemente. Pored toga što sadrži lične motive, ova poslednja reakcija sadrži i kulturni faktor, tim pre što naša kultura daje posebnu vrednost racionalnom mišljenju i ponašanju, a iracionalno, i sve što bi ličilo na to, smatra inferiornim.

U izvesnom stepenu sa ovim je povezan i poslednji elemenat kod anksioznosti: pored stvarne iracionalnosti anksioznost sadrži i bezuslovno upozorenje da je nešto iščašeno u nama samima, a to se javlja kao izazov da prevaziđemo i ispravimo nešto u sebi. Mi to svesno ne prihvatamo kao izazov, ali u suštini

---

[2] Ovo je samo parafraza jednog aspekta Frojdovog osnovnog otkrića o značaju nesvesnih faktora.

on to jeste, bilo da ga mi prihvatamo kao takvog ili ne. Niko od nas ne voli takav izazov; može se reći da se mi ničemu ne suprotstavljamo tako snažno kao shvatanju da moramo izmeniti neki svoj stav. Međutim, što se jedna osoba oseća bespomoćnije zapletena u zamršeni rad svoga mehanizma straha i odbrane, i što se više drži obmane da je savršeno u pravu u svemu što radi, sve instinktivnije odbija svaki, makar samo indirektni ili implicitni nagoveštaj da nešto u njoj nije u redu i da nešto treba menjati.

U našoj kulturi postoje četiri glavna načina da se izbegne anksioznost: racionalizacija, odricanje, narkotiziranje i izbegavanje misli, osećanja, nagona i situacija koje mogu podstaći anksioznost.

Prvi metod — racionalizacija — najbolje je opravdanje da se izbegne lična odgovornost. Metod se sastoji u preokretanju anksioznosti u racionalan strah. Ako se ovim trikom zanemaruju psihičke vrednosti, može nam biti jasno da se na taj način mnogo ne menja. Prezabrinuta majka sa istom brigom odnosi se prema detetu, bez obzira da li ona priznaje svoju anksioznost ili je tumači kao opravdan strah. Neko može bezbroj puta praviti eksperimente govoreći takvoj majci da njena reakcija nije racionalan strah već anksioznost, stavljajući joj do znanja da ta reakcija nije u skladu sa postojećom opasnošću već da sadrži lične faktore. Ona će odbiti ove insinuacije i uložiće svu svoju energiju da dokaže kako potpuno grešite. Zar Meri nije dobila zaraznu bolest u odgajilištu? Zar Džon nije slomio nogu kad se peo na drvo? Zar nedavno jedan čovek nije pokušavao da namami decu obećavajući im slatkiše? Zar njeno ponašanje nije potpuno u skladu sa ljubavlju i dužnošću?[3]

Kad srećemo ovako energičnu odbranu iracionalnog stava možemo biti sigurni da branjeni stav ima značajne funkcije za individuu. Umesto da se oseća bespomoćnom žrtvom svojih emocija, ovakva majka oseća da može nešto da preduzme u datoj situaciji. Umesto da oseća slabost ona se oseća ponosna i smatra sebe uzorom. Umesto da prizna da iracionalni elementi prožimaju njen stav, ona ih oseća kao potpuno racionalne i ispravne. Umesto da vidi i prihvati izazov da promeni nešto u sebi, ona nastavlja da baca odgovornost na spoljašnji svet i tako izbegava da se suoči sa svojim ličnim motivacijama. Naravno, ona mora skupo da plati ova trenutna preimućstva, i to tako što se nikad neće otresti svojih briga. Za ovo naročito skupo plaćaju deca. Ali ona ne shvata to, i u krajnjoj liniji i ne želi da shvati, zato što se čvrsto drži obmane da ništa ne treba da

[3] Cf. Sandor Rado, An over-solicitous Mother

menja u sebi i da čak dobija sve koristi koje bi usledile takvom promenom.

Isti princip važi i za tendenciju da se poveruje kako je anksioznost racionalni strah, ma kakav da je sadržaj te anksioznosti: strah od porođaja, bolesti, od grešaka u ishrani, od katastrofa, siromaštva.

Drugi način izbegavanja anksioznosti je negiranje njenog prisustva. U stvari, to i nije ništa drugo nego negiranje anksioznosti, njeno isključivanje iz svesti. Iste fizičke pojave mogu važiti i za anksioznost i za strah, kao što je na primer drhtanje, znojenje, lupanje srca, uzbuđenje koje guši, učestana potreba za mokrenjem, proliv, povraćanje, a u mentalnoj oblasti osećanje nemira, utisak gonjenja ili oduzetosti. Svi možemo imati takva osećanja kada se bojimo i kada smo svesni straha; ona takođe mogu biti isključivo izraz postojeće anksioznosti koja je prigušena. U poslednjem slučaju, sve što ličnost zna o svom stanju jesu spoljašnje stvari, kao činjenica da mora često da mokri u izvesnim uslovima, da oseća gađenje u vozu, da se povremeno znoji noću, i to uvek bez nekog fizičkog uzroka.

Međutim, isto je tako moguće stvoriti svesnu negaciju anksioznosti, svesni pokušaj da se ona pobedi. Ovo je slično onom što se dešava u normalnom stanju kada se lakomislenim nipodaštavanjem pokušavamo otresti straha. Najpoznatiji primer takvog normalnog stanja jeste vojnik koji, gonjen potrebom da pobedi strah, čini herojska dela.

Neurotičar, takođe, može doneti svesnu odluku da pobedi anksioznost. Jedna devojka, na primer, koju je mučila anksioznost sve do kraja puberteta, i to naročito u odnosu na lopove, svesno je odlučila da zanemari anksioznost, da spava sama na mansardi, da šeta sama po mračnoj kući. Već prvi san koji je tokom analize otkrila pokazao je različite varijacije ovog stanja. On je sadržao nekoliko situacija koje su u stvari bile vrlo zastrašujuće, ali sa kojima se ona hrabro suočila. U jednom takvom snu ona je noću čula korake u vrtu, iskočila na balkon i viknula: »Ko je tamo?« Uspela je da umanji strah od lopova, ali pošto se ništa nije promenilo u faktorima koji su prouzrokovali njenu anksioznost, ostale posledice produžene anksioznosti ostale su. Ona je nastavila da bude povučena i plašljiva, osećala se bezvoljno i nije mogla da se upusti u bilo kakav konstruktivan posao.

Veoma često ovakve svesne odluke kod neurotičara ne postoje. Proces češće teče automatski. Razlika od normalnog stanja ipak nije u stepenu svesnosti odluke, već u rezultatu koji se postiže. Sve što neurotičar može da postigne »održavajući sebe kao celinu« jeste da izgubi osobene manifestacije

anksioznosti, kao što je slučaj kod devojke koja je izgubila svoj strah u odnosu na lopove. Ne znači da ja potcenjujem taj rezultat. On može imati praktični značaj a može imati takođe i psihičku vrednost u smislu jačanja samopoštovanja. Ali pošto se ovakvi rezultati obično precenjuju, potrebno je ukazati i na njihovu negativnu stranu.[4] Ne samo da u ovom slučaju suštinske dinamičke snage ličnosti ostaju nepromenjene, nego, pošto neurotičar gubi očigledne manifestacije svojih postojećih poremećaja, gubi u isto vreme bitne podsticaje koji mu pomažu da vodi računa o njima.

Proces bezobzirnog prevazilaženja anksioznosti igra veliku ulogu kod mnogih neuroza, ali se ne shvata uvek onako kako treba. Agresivnost, na primer, koju mnogi neurotičari pokazuju u određenim situacijama, često se uzima kao direktan izraz aktuelnog neprijateljstva, dok u stvari ona može prvenstveno da bude lakovereno prevazilaženje postojeće plašljivosti koja nastaje iz osećanja da nas neko napada. Mada je izvesno neprijateljstvo obično prisutno, neurotičar može jako preuveličati agresivnost koju stvarno oseća, zbog svoje anksioznosti koja ga tera da pobedi sramežljivost. Ako se ovo zanemari, postoji opasnost da se lakovernost pogrešno zameni istinskom agresivnošu.

Treći način oslobađanja od anksioznosti jeste metod narkotiziranja. Ovo se može raditi svesno bukvalnim uzimanjem alkohola i droga. Postoji, međutim, mnogo načina da se to uradi, a svi ti načini ne moraju među sobom biti srodni. Jedan od njih je utapanje u društvene aktivnosti iz straha da se ne bude sam; situacija se ne menja ni onda kad se strah javlja u svom čistom obliku ili kad se javlja samo kao neodređeni nemir. Drugi način narkozitiranja anksioznosti jeste njihovo utapanje u neki posao, što će se odraziti u kompulzivnom karakteru rada i u nemiru koji se javlja nedeljom i praznikom. U istu svrhu može da služi i prekomerna potreba za spavanjem, mada se u ovom slučaju ne dolazi do naročitog osveženja. Na kraju, seksualne aktivnosti mogu služiti kao spasonosna slavina kroz koju se oslobađa anksioznost. Odavno je poznato da anksioznost može prouzrokovati kompulzivnu masturbaciju, a to isto važi i za sve vrste seksualnih odnosa. Osobe kojima seksualne aktivnosti služe prvenstveno u svrhu popuštanja anksioznosti, postaju krajnje nemirne i razdražljive ako samo za kratko vreme nemaju prilike da se seksualno zadovolje.

Četvrti način da se izbegne anksioznost je najradikalniji: sastoji se u izbegavanju svih situacija, misli ili osećanja

[4] Frojd je uvek naglašavao da gubitak simptoma ne znači da je bolesnik izlečen.

koja mogu dovesti do porasta anksioznosti. To može da bude svestan proces, kao kad osoba koja se plaši gnjuranja ili penjanja na planine izbegava da to radi. Tačnije rečeno, osoba može biti svesna postojanja anksioznosti i svesna toga da je izbegava. Ali takođe ona može biti samo neodređeno ili nedovoljno svesna postojanja anksioznosti, pa na isti neodređen i nedovoljno svestan način izbegava izvesne aktivnosti. Na primer, ona može oklevati u stvarima koje su, bez njenog znanja, povezane sa anksioznošću, kao što je donošenje odluka, odlazak lekaru ili pisanje pisma. Ili se može »pretvarati«, tj. subjektivno verovati da su izvesne aktivnosti o kojima razmišlja — kao učešće u nekoj diskusiji, izdavanje naredbi službenicima, rastanak od neke druge osobe — da su nevažne. Ili se može »pretvarati« da ne voli da radi izvesne stvari i na toj osnovi ih i odbacuje. Tako devojka, koja se boji da će u društvu biti zanemarena, sasvim izbegava da ide u društvo, stvarajući kod sebe uverenje da ona ne voli takve sastanke.

Ako pođemo korak dalje, do stupnja na kome se ovakva izbegavanja vrše automatski, dolazimo do pojave inhibicije. Inhibicija se sastoji u nesposobnosti da se rade, osećaju ili misle neke stvari, a njena funkcija je da se izbegne anksioznost koja bi se mogla pojaviti ako bi osoba pokušala da radi, oseća ili misli o određenim stvarima. Anksioznost nije prisutna u svesti i zato ne postoji mogućnost da se svesnim naporom pobedi inhibicija. U svom najizraženijem obliku inhibicije su prisutne u histeričnom gubljenju izvesnih funkcija: histerično slepilo, nemogućnost govora ili oduzetost udova. U seksualnoj oblasti frigidnost i impotencija predstavljaju takve inhibicije, mada struktura ovih seksualnih inhibicija može da bude veoma kompleksna. U mentalnoj sferi dobro poznate pojave su inhibicija u koncentraciji, u formiranju ili izražavanju mišljenja, u stvaranju kontakta sa ljudima.

Bilo bi korisno da nekoliko strana posvetimo samo nabrajanju inhibicija i na taj način stvorimo pun utisak o raznolikosti njihovih oblika i učestanosti sa kojom se javljaju. Ipak, mislim da mogu ostaviti čitaocu da se sam udubljuje u tu stvar, zato što su inhibicije danas poznata i lako uočljiva pojava, samo ako su dovoljno izražene. Bez obzira na to poželjno je da se ukratko razmotre uslovi koji su neophodni da bismo postali svesni toga da inhibicije postoje. Inače, potcenili bismo njihovu učestalost, zato što najčešće nismo svesni koliko mnogo inhibicija imamo.

Na prvom mestu, mi moramo biti svesni želje da nešto učinimo da bismo postali svesni nemogućnosti da to učinimo. Pre svega, moramo biti svesni ambicije posedovanja pre nego što shvatimo da imamo inhibicije u tom pogledu. Pitanje je

da li mi uvek bar donekle znamo šta želimo. Svakako da ne znamo. Pogledajmo, na primer, osobu koja sluša jedno predavanje i ima kritički odnos prema njemu. Neznatna inhibicija sastojala bi se u plašljivosti da se izrazi kritika; jača inhibicija sprečila bi tu osobu da organizuje misli koje će joj pasti na pamet tek kad se diskusija završi, ili čak sledećeg jutra. Ali inhibicija može ići toliko daleko da ne dozvoli da se kritičke misli uopšte pojave, i u tom slučaju, verujući da se kritički odnosi i oseća, osoba će biti sklona da slepo prihvati sve što je rečeno i da se čak divi tome; ona će biti potpuno nesvesna da ima bilo kakve inhibicije. Drugim rečima, ako inhibicija ide tako daleko da sprečava želje i nagone, ne može ni biti prisutna svest o njenom postojanju.

Drugi faktor koji može sprečiti svest o inhibiciji javlja se u slučaju kad ona ima tako važnu funkciju u životu ličnosti da je ona voljna da je prihvati kao nepromenljivu činjenicu. Ako, na primer, postoji preterano jaka anksioznost neke vrste povezana sa bilo kojom vrstom takmičarskog posla koji stvara jak umor posle svakog pokušaja koji osoba učini da ga obavlja, onda će ona tvrditi da nije dovoljno jaka da obavlja bilo kakav posao; ovo verovanje je štiti, jer ako bi priznala inhibiciju mogla bi se ponovo vratiti poslu i tako izložiti sebe strašnoj anksioznosti.

Treća mogućnost vraća nas natrag na faktore kulture. Nemoguće je uvek biti svestan ličnih inhibicija ako se one slažu sa prihvaćenim oblicima inhibicija u određenoj kulturi, ili sa postojećim ideologijama. Bolesnik koji ima ozbiljne inhibicije kad je u blizini žena, nije svestan da takve inhibicije postoje zato što se on vlada po prihvaćenim idejama o svetosti žena. Inhibicija prema postavljanju pitanja jednostavno je zasnovana na dogmi da je skromnost vrlina; inhibicija prema kritičkom mišljenju u odnosu na dogme koje vladaju u politici, religiji ili nekoj drugoj specifičnoj oblasti, mogu ostati neprimećene a mi možemo biti potpuno nesvesni da postoji anksioznost koja se odnosi na izlaganje kazni, kritici ili izolaciji. Naravno, da bismo pravilno prosudili stvar, moramo do detalja poznavati i lične faktore. Odsustvo ličnog mišljenja ne znači uvek da postoji inhibicija, već razlog može da bude i opšta lenjost uma, glupost ili ubeđenje koje se zaista slaže sa dominantnom dogmom.

Bilo koji od ova tri faktora može da objasni zbog čega je nemoguće prepoznati prisutne inhibicije i da objasni činjenicu da čak i iskusni psihoanalitičari nailaze na poteškoće prilikom njihovog otkrivanja. Čak i kad bismo pretpostavili da ih možemo sve prepoznati, ipak ne možemo biti dovoljno svesni koliko su česte i prisutne na svakom koraku. Morali bismo uzeti

u obzir sve one reakcije koje se, ma da nisu jasno izražene inhibicije, nalaze na putu ka kulminaciji. U tom smislu imam na umu činjenicu da smo sposobni da radimo izvesne stvari, ali anksioznost koja stoji u vezi sa njima vrši uticaj na samu aktivnost.

Na prvom mestu preduzmanje aktivnosti prema kojoj se oseća anksioznost proizvodi osećanje napregnutosti, umora ili iscrpenosti. Jedan moj pacijent, na primer, koji se lečio od straha da se kreće ulicom ali je još imao u velikom obimu anksioznost u tom pogledu, osećao se potpuno iscrpljen kad je nedeljom izlazio u šetnju. To da ova iscrpljenost nije dolazila zbog fizičke slabosti pokazala je činjenica da je mogao da radi i najteže kućne poslove bez imalo umora. Uzrok iscrpljenosti bila je anksioznost prema kretanju van kuće; anksioznost je bila dovoljno smanjena da on može da izlazi iz kuće ali i dovoljno jaka da ga iscrpe. Mnoge teškoće koje se obično pripisuju napornom radu u stvari nisu prouzrokovane samim radom već anksioznošću prema radu ili prema odnosima sa kolegama.

Na drugom mestu, anksioznost koja se vezuje za određenu aktivnost, dovodi do slabljenja radnih funkcija. Ako postoji, na primer, anksioznost vezana za izdavanje naređenja, naredbe će se davati na izvinjavajući, neefikasan način. Anksioznost prema jahanju konja rezultira u nesposobnost da se upravlja životinjom. Stepen svesnosti je različit. Osoba može biti svesna da je anksioznost sprečava da izvrši zadatke na zadovoljavajući način, ili može imati samo osećanje da je nesposobna da bilo što dobro uradi.

Treće, anksioznost vezana za jednu aktivnost, pokvariće zadovoljstvo koje bi inače postojalo u ispunjavanju te aktivnosti. Ovo ne važi za manje anksioznosti; naprotiv, one mogu doprineti uživanju. Voziti *roller-coaster* sa malo straha doprinosi uzbudljivosti, međutim, ako je prisutna jaka anksioznost onda će vožnja predstavljati pravo mučenje. Jaka anksioznost vezana za seksualne odnose potpuno će ih lišiti uživanja, a ako neko u tom slučaju nije svestan anksioznosti onda će imati osećanje da seksualni odnosi ne znače ništa.

Ovo poslednje gledište može da stvori zabunu, zato što sam ranije rekla da osećanje nedopadanja i odvratnosti može da se koristi u smislu izbegavanja anksioznosti, a sad kažem da odvratnost može da bude posledica anksioznosti. Zaista, obe tvrdnje su tačne. Odvratnost može biti i sredstvo da se izbegne anksioznost i posledica postojeće anksioznosti. Ovo je mali primer koji dokazuje kako je teško shvatiti psihičke pojave. One su složene i zamršene, i sve dok ne napregnemo misao do te mere da možemo da razmišljamo o bezbrojnim, isprepleta-

nim i skrivenim interakcijama, nećemo napredovati u psihološkom saznanju.

Namera da se raspravlja o tome na koji se način može braniti od anksioznosti ne navodi nas na to da damo iscrpnu sliku svih mogućih odbrana. U stvari, mi ćemo kasnije naučiti mnogo uspešnije načine da se spreči nastajanje anksioznosti. Sad mi je glavni zadatak da dokažem tvrdnju da neko može imati više anksioznosti nego što ih je svestan, ili da neko može imati anksioznost a da bude potpuno nesvestan toga, a takođe i da pokažem neke od njenih opštih osobina prema kojima je možemo prepoznati.

Ukratko, anksioznost se može skrivati iza osećanja fizičke neugodnosti, kao što je lupanje srca i zamor; ona se može skrivati iza brojnih strahova koji mogu izgledati racionalni i opravdani; ona može biti skrivena snaga koja nas goni da se odajemo alkoholu ili da se prepustimo svim vrstama rastrojstva. Često ćemo je naći kao uzrok nesposobnosti da se radi ili da se uživa u stvarima, a uvek ćemo je otkriti kao pomažući faktor iza inhibicija.

Zbog razloga o kojima ćemo govoriti kasnije, naša kultura stvara mnogo anksioznosti kod individua koje žive u njoj. Otuda praktično svako stvara jednu ili drugu vrstu odbrane o kojima sam govorila. Što je ličnost više neurotična, više je ispunjena i određena takvim odbranama i veći je broj stvari koje je nesposobna da uradi ili ne misli da ih radi, mada se prema njenoj vitalnosti, menatalnim sposobnostima i obrazovanju s pravom može očekivati da ona to uradi. Što je ozbiljnija neuroza sve je više prisutnih inhibicija, i neznatnih i jakih.[5]

---

[5] H. Schultz-Hencke u Einfuehrung in die Psychoanalyse naročito je naglasio ogromnu važnost Lucken, to jest praznina koje nalazimo u životu i ličnosti neurotičara.

GLAVA IV

ANKSIOZNOST I NEPRIJATELJSTVO

Kad smo razmatrali razliku između anksioznosti i straha došli smo do prvog zaključka da je anksioznost strah koji u osnovi sadrži subjektivni faktor. Kakva je onda priroda tog subjektivnog faktora?

Počnimo opisivanjem iskustva koje individua doživljava za vreme anksioznosti. Ona ima osećanje moćne, neizbežne opasnosti prema kojoj stoji potpuno nemoćno. Ma kakav da je izraz anksioznosti, bilo da se radi o hipohondričnom strahu od raka, anksioznosti zbog grmljavine, fobiji od uzvišenih mesta, ili nekom sličnom strahu, dva faktora su uvek prisutna: beskrajna opasnost i bespomoćnost u odnosu na anksioznost. Ličnost ponekad oseća da strašna sila, pred kojom se oseća nemoćnom dolazi spolja — grmljavina, rak, nesrećni slučaj i slično; ponekad oseća da opasnost dolazi od njenih vlastitih nesavladivih nagona — strah da ne skoči sa nekog visokog mesta, ili da nekog ne zakolje nožem; ponekad je u anksioznim napadima opasnost potpuno nejasna i nedokučiva.

Ovakva unutarnja osećanja, međutim, nisu karakteristična samo za anksioznost; ona mogu biti potpuno ista u ma kojoj situaciji koja sadrži stvarnu prekomernu opasnost i bespomoćnost u odnosu na nju. Smatram da se lični doživljaj neke osobe za vreme zemljotresa, ili deteta ispod dve godine izloženom brutalnostima, ni u kom pogledu ne razlikuje od ličnog doživljaja ličnosti koja je anksiozna u odnosu na grmljavinu. U slučaju straha opasnost je prisutna u stvarnosti, a

osećanje bespomoćnosti uslovljeno je realnošću; u slučaju anksioznosti opasnost je potekla i preuveličana unutrašnjim psihičkim faktorima, a bespomoćnost je uslovljena samo ličnim stavom individue.

Pitanje koje se odnosi na subjektivne faktore kod anksioznosti je tako svedeno na jedan daleko specifičniji problem: koji psihički faktori stvaraju osećanje beskrajno velike opasnosti i bespomoćnost u odnosu na nju? Ovo je bez sumnje pitanje koje psiholog mora da postavi. To da hemijski uslovi u organizmu mogu takođe stvarati osećanje i istovetne fizičke znake anksioznosti, u tolikoj meri je malo psihološki problem kao i činjenica da hemijski uslovi mogu proizvesti ushićenje ili san.

U tretiranju ovog problema Frojd nam je, kao što je to često činio i kada se radilo o drugim problemima, pokazao smernice kojima ćemo se kretati. On je otkrio da subjektivni faktor koji sadrži anksioznost leži u našim vlastitim instinktivnim nagonima; drugim rečima, i opasnost anticipirana anksiozošću i osećanje bespomoćnosti u odnosu na nju čvrsto su vezani za eksplozivnu snagu naših nagona. Frojdova gledišta detaljno ću razmatrati na kraju ove glave i istovremeno pokazati u čemu se moji zaključci razlikuju od njegovih.

U osnovi svaki nagon ima potencijalnu snagu da izazove anksioznost ukoliko njegovo otkrivanje i proterivanje može dovesti do povrede ostalih vitalnih potreba i interesa, i ukoliko je on dovoljno imperativan i razvijen. U periodima kad je postojao određeni i strogi seksualni tabu, kao na primer u viktorijanskoj eri, popuštanje seksualnim nagonima često je moglo značiti izlaganje stvarnoj opasnosti. Neudata devojka, na primer, morala se naći suočena sa stvarnom opasnošću mučenja savesti ili društvene nemilosti, a oni koji su podlegali nagonima masturbacije bili su suočeni sa opasnostima kao što je pretnja da će biti kastrirani ili verovanje u fatalne psihičke posledice ili mentalne poremećaje. Danas isto važi za izvesne izopačene seksualne nagone, kao što su egzibicionistički, ili nagon prema deci. U naše vreme, međutim, bar što se tiče »normalnih« seksualnih nagona, naš stav je postao toliko blag da ne predstavlja veliku opasnost ako ih priznajemo sebi ili ih pak pokazujemo; tu postoji malo stvarnih razloga za strahove ove vrste.

Promena u odnosu kulture prema seksu u velikoj meri je uticala na činjenicu da su seksualni nagoni samo u retkim slučajevima otkriveni kao dinamička snaga anksioznosti. Ova tvrdnja može izgledati preuveličana, zato što spolja posmatrano može izgledati da je anksioznost povezana sa seksualnim željama. Ima neurotičnih osoba koje osećaju anksioznost u

veži sa seksualnim činom, ili kao posledice anksioznosti imaju inhibicije u odnosu na njega. Međutim, dublja analiza pokazuje da koren anksioznosti ne leži u seksualnim nagonima kao takvim nego u nagonima neprijateljstva udruženim sa njima, kao što je nagon da se ponižava i vređa partner za vreme seksualnog čina.

U stvari, nagoni *neprijateljstva u različitim oblicima stvaraju glavno vrelo iz kojeg izvire neurotična anksioznost.* Ja se bojim da i ova tvrdnja ne zazvuči kao neopravdano uopštavanje onoga što je tačno samo za neke slučajeve. No, slučajevi u kojima se može naći direktna veza između neprijateljstva i anksioznosti koju ono potpomaže, nisu jedina osnova mojih tvrdnji. Dobro je poznato da jedan akutni nagon neprijateljstva može biti direktni uzrok anksioznosti ukoliko njegovo proterivanje bude značilo poraz ličnih namera. Jedan primer može nam poslužiti umesto mnogih. F. ide na izlet na planinu sa devojkom, Meri, kojoj je duboko privržen. Ipak, on oseća stalni i divlji bes prema njoj zato što s vremena na vreme oseća ljubomoru. Dok ide sa njom strmom planinskom stazom on dobija ozbiljan napad anksioznosti sa teškim disanjem i lupanjem srca, zato što je postao svestan nagona da gurne devojku preko ivice staze. Struktura ovakvih anksioznosti ista je kao i anksioznost kod kojih se ispoljava seksualno poreklo: ako se popusti imperativnom nagonu može se doći do lične katastrofe.

Međutim, u mnogih osoba nije uočljiva nikakva direktna uzročna veza između neprijateljstva i neurotične anksioznosti. Da bi bila jasna moja izjava da su u neurozama našeg vremena neprijateljski nagoni glavna psihološka snaga koja potpomaže anksioznost pokazaću na nekoliko primera psihološke posledice koje rezultiraju iz potiskivanja neprijateljstva.

Potiskivati neprijateljstvo znači praviti se da je sve u redu i tako izbegavati borbu kad treba, ili bar kad želimo da se borimo. Kao prva i neizbežna posledica takvog potiskivanja nastaje osećanje neodbranjivosti, ili, da budemo još tačniji, pojačava se već prisutno osećanje neodbranjivosti. Ako se neprijateljstvo potiskuje kada su interesi ličnosti stvarno napadnuti, to može dati mogućnosti drugima da izvuku prednosti i koristi.

Iskustvo hemičara C. pokazuje svakidašnji slučaj ovakve vrste. Smatralo se da je nervno iscrpljen preteranim radom. On je bio neobično obdaren i vrlo ambiciozan, a da i nije znao da je takav. Zbog razloga u koje nećemo ulaziti odbacio je svoje ambicije i pokazao se vrlo skromnim. Kada je ušao u laboratoriju jedne velike hemijske firme, član njegove struke Dž., malo stariji i viši po položaju nego C., uzeo ga je pod svoje okrilje i pokazao mu sve znakove prijateljstva. Zbog čitave

serije ličnih faktora — zavisnosti od ljubavi drugog čoveka, ranije zaplašenosti u odnosu na kritička posmatranja, nepoznavanja svojih ambicija i nemogućnosti da ih vidi i u drugima, C. je bio srećan da prihvati prijateljstvo i pogrešno razume da Dž. u stvari ne brine ni o čem drugom osim o svom poslu i svojoj karijeri. A to ga je samo neznatno pogodilo kada je Dž. jednom prilikom prijavio kao svoju C-ovu ideju u vezi sa nekim izumom, koju mu je ovaj izložio u jednom prijateljskom razgovoru. Za trenutak C. je bio podozriv, ali pošto su njegove ambicije pobudile u njemu ogromno neprijateljstvo, iznenada je potisnuo ne samo neprijateljstvo nego i opravdani kriticizam i podozrenje. Tako, kada ga je Dž. obeshrabrio u nastavljanju nekog posla primio je savet iz prve ruke. Kada je Dž. napravio izum koji je i C. mogao napraviti osetio je da je Dž-ova obdarenost i inteligencija daleko iznad njegove. Bio je srećan što ima tako poštovanog prijatelja. Pošto je potisnuo podozrenje i ljutnju, C. nije primetio da je u kritičnim pitanjima Dž. više njegov neprijatelj nego prijatelj. Pošto se držao iluzije da je voljen C. se odrekao spremnosti da se bori za vlastite interese. On čak nije ni shvatio da su napadnuti njegovi životni interesi; u skladu s tim nije se ni borio za njih, već je dozvolio drugom da izvuče korist na račun njegove slabosti.

Strahovi koje treba savladati potiskivanjem, mogu takođe biti savladani ako je neprijateljstvo pod stalnom kontrolom svesti. Da li će neko potiskivati ili kontrolisati neprijateljstvo, nije stvar izbora, pošto je potiskivanje slično refleksnom procesu. Dešava se da je u određenoj situaciji nepodnošljivo biti svestan svog neprijateljskog stava. U takvom slučaju, naravno, ne postoji mogućnost svesne kontrole. Glavni razlog zašto svest o neprijateljstvu može biti nepodnošljiva je u tome što neko može voleti i osećati potrebu za osobom prema kojoj je u isto vreme neprijateljski raspoložen, pa ne želi da vidi razloge, kao što su zavist i egoizam koji mogu prouzrokovati neprijateljstvo, ili se pak boji da shvati svoje neprijateljstvo prema bilo kome. U takvim okolnostima potiskivanje je najkraći i najbrži put ka neposrednom umirenju. Zaplašujuće neprijateljstvo potiskivanjem iščezava iz svesti ili se drži na odstojanju da ne dođe do svesti. Želela bih da ovu rečenicu ponovim drugim rečima, zato što je i pored sve jednostavnosti u njoj sadržana ona psihoanalitička tvrdnja koja se retko razume: ako je neprijateljstvo potisnuto, osoba ni izdaleka nije svesna svog neprijateljstva.

Međutim, najbrži put ka smirenju nije obavezno i najsigurniji. Procesom potiskivanja neprijateljstvo — ili, da bi označili njegov dinamički karakter bolje da upotrebimo reč gnev je uklonjeno iz polja svesti, ali nije uništeno. Otcepljeno

od celine ličnosti, i tako izvan kontrole, ono se preokreće u afekat visoke eksplozivnosti i eruptivnosti, i prema tome teži da se isprazni. Eksplozivnost potisnutog afekta utoliko je veća što on zbog svoje potpune izolacije često poprima fantastične dimenzije.

Dokle god postoji svest o mržnji ekspanzivnost se ograničava na tri načina. Prvo, shvatanje okolnosti i određene situacije pokazuje osobi šta može, a šta ne može učiniti svom neprijatelju ili »navodnom« neprijatelju. Drugo, ako se mržnja odnosi na nekog koga ona voli, ili poštuje ili se vezuje za njega, ona će ranije ili kasnije zahvatiti cela njena osećanja. Na kraju, pošto, individua razvija izvesno osećanje šta je dozvoljeno a šta nije da učini u skladu sa svojom ličnošću, to osećanje takođe ograničava njene neprijateljske nagone.

Ako je ljutnja potisnuta ne postoji mogućnost ovakvih ograničavanja, jer neprijateljski nagoni napadaju i krše ograničenja spolja i iznutra jedino u mašti. Da je hemičar koga sam pomenula sledio svoje nagone on bi zaželeo da kaže drugima kako je Dž. izneverio njegovo prijateljstvo, ili da upozna nadležne da je Dž. ukrao njegovu ideju ili bi ga sprečio da se njome bavi. Njegov potisnuti bes postao je otcepljen i povećan, kao što se verovatno pokazalo u njegovim snovima; sigurno je da je u svojim snovima ubijao na simboličan način, ili postajao uvaženi genije koji druge nemilosrdno ostavlja za sobom.

U svojoj otcepljenosti potisnuto neprijateljstvo, podstaknuto spoljašnjim uslovima, porašće u intenzitetu. Na primer, ako visoki službenik razvija mržnju prema svom šefu zbog toga što je šef doneo rešenja o kojima nije diskutovao s njim, i ako službenik svoj gnev potiskuje tim što nikad ne reaguje na ono što radi šef, ovaj će svakako nastaviti da i dalje radi sam po svojoj volji, a to će svakako izazvati novi bes.[1]

Druga posledica potisnutog neprijateljstva javlja se u činjenici da osoba oseća u sebi prisustvo visoko eksplozivnog afekta izvan njene kontrole. Pre nego što budemo raspravljali o ovim posledicama moramo razmotriti još jedno pitanje. Rezultat potiskivanja nagona ili afekta prema definiciji je taj da osoba više nije svesna njegovog postojanja, tako da ona svojim razumom ne poima da u njoj postoje neprijateljska osećanja prema nekom. Kako onda ja mogu reći da ona »oseća« prisustvo potisnutog afekta u sebi? Odgovor leži u činjenici da ne postoji tačna granica između svesnog i nesvesnog, ali da postoje, kao

[1] F. Kuenkel je u djelu »Einfuehrung in die Charakterkunde« obratio pažnju na činjenicu da se neurotično stanje razvija prema delovanju sredine, koja ga pojačava, a rezultat je da se osoba oseća sve više uhvaćena i sve joj je teže da se spase. Ovaj fenomen Kuenkel naziva »Teufelskreis«.

što je H. S. Saliven rekao u jednom predavanju, nekoliko nivoa svesti. Ne samo da potisnuti nagon i dalje deluje — jedno od osnovnih Frojdovih otkrića — već osoba u najdubljoj sferi svesti zna za njegovo prisustvo. Svedeno na najprostiji mogući izraz ovo znači da mi u osnovi ne možemo zavaravati sebe, da se u stvari promatramo bolje nego što smo toga svesni, isto kao što osobine drugih zapažamo bolje nego što mislimo — što se pokazuje, na primer, u tačnosti prvih utisaka koje imamo o jednoj ličnosti — ali mi možemo imati ubedljive razloge da ne prosuđujemo po našim zapažanjima. Da bih potpuno objasnila stvar upotrebljavajući izraz »registrovati« za ono što mi znamo da se dešava u nama, a da toga nismo svesni.

Posledice potisnutog neprijateljstva mogu biti dovoljne da prouzrokuju anksioznost, pogotovo ako je neprijateljstvo i njegova potencijalna opasnost po druge interese uvek dovoljno jaka; tako dolazi do stanja nejasne anksioznosti. Međutim, proces se često ne zaustavlja na ovoj mrtvoj tački, pošto postoji imperativna potreba da se izbegnu opasni afekti koji ugrožavaju interes i sigurnost ličnosti. Tada se događa drugi proces, sličan refleksnom procesu: ličnost svoje neprijateljske nagone projektuje na spoljašnji svet. Prvo, pretvaranje, potiskivanje, iziskuje i jedno drugo: osoba se pravi kao da destruktivni nagoni ne dolaze od nje već od nekog ili nečeg iz spoljašnjeg sveta. Logično je da će se njeni neprijateljski nagoni projektovati na osobu protiv koje su i upravljeni. Osoba sada stvara strašne proporcije u svojoj glavi, delom zato što se naoružava istim kvalitetom nemilosrdnosti koji postoji u njenim potisnutim nagonima, a delom zato što u svakoj opasnosti stepen snage zavisi ne samo od stvarnih uslova već i od odnosa koji imamo prema njima. Ukoliko je neko više bez odbrane utoliko sebi predstavlja opasnost većom.[2]

Projekcija takođe treba da posluži i kao samoopravdanje. Nije individua ta koja želi da vara, krade, eksploatiše, ponižava, već se drugi tako odnose prema njoj. Žena koja nije svesna svog nagona da uništi muža i veruje da mu je veoma privržena, može, zbog ovakvog mehanizma, smatrati da njen muž želi da joj brutalno nanese zlo.

Proces projekcije može ili ne može biti potpomognut drugim procesom koji se odvija do kraja: strah od odmazde može da zadržava postngnuti nagon. U ovom slučaju osoba koja želi da vređa, obmanjuje i vara druge plaši se da će oni to isto ra-

[2] E. Fromm u »Autoritaet und Famille« koju je izdao Max Horkheimer za Internacionalni institut za društvene nauke, jasno je dokazao da anksioznost kojom reagujemo na opasnost ne zavisi od stvarne veličine opasnosti. »Osoba u kojoj se razvilo stanje bespomoćnosti i pasivnosti anksiozno će reagovati na srazmerno malu opasnost«.

diti i sa njom. U kolikoj je meri strah od odmazde osobina svojstvena ljudskoj prirodi, u kolikoj meri pretpostavlja težnju za ličnom osvetom, ostavljam otvoreno pitanje. Bez sumnje on igra veliku ulogu u neurotičnih osoba.

Procesi koji stvaraju potisnuto neprijateljstvo pretvaraju se u osećanje anksioznosti. U stvari, potiskivanje potpuno dovodi do stanja karakterističnog za anksioznost: osećanje bespomoćnosti naspram kojeg stoji osećanje beskrajne opasnosti koja preti spolja.

Mada je put anksioznosti u osnovi jednostavan, u praksi je teško razumeti razloge anksioznosti. Jedna od otežavajućih činjenica je ta što se potisnuti neprijateljski nagoni često projektuju ne na osobu na koju se stvarno odnose, već na neku drugu. Frojd nam ukazuje na slučaj u kojem mali Hans nije razvio anksioznost u odnosu na svoje roditelje, već na bele konje.[3] Jedna moja pacijentkinja, inače vrlo senzibilna, posle potiskivanja neprijateljstva prema svom mužu, iznenada je počela osećati anksioznost u odnosu na gmizavce u bazenu za kupanje. Izgleda da ništa nije dovoljno daleko od anksioznosti koja se vezuje za najrazličitije stvari. Razlozi za ovu težnju da se aksioznost odvoji od osobe na koju se odnosi sasvim su pojmljivi. Ako se anksioznost stvarno odnosi na roditelja, muža, prijatelja ili nekog bližeg rođaka, jasno je da prihvaćeno neprijateljstvo nije u srazmeri sa postojećom vezom autoriteta, ljubavi ili poštovanja. U ovakvim slučajevima načelo je da se neprijateljstvo potpuno negira. Potiskujući svoje neprijateljstvo osoba poriče da je ona neprijateljski raspoložena, a prenoseći svoje potisnuto neprijateljstvo na grmljavinu, odbija da neprijateljstvo postoji i na drugoj strani. Mnoge iluzije srećnog braka zasnovane su na ovakvoj vrsti nojevske politike.

To da potiskivanje neprijateljstva neumoljivom logikom vodi razvijanju anksioznosti ne znači da se anksioznost mora razviti uvek kada je proces u toku. Anksioznost se može ukloniti jednim od odbrambenih sredstava o kojima smo govorili i o kojima ćemo govoriti. Osoba se može braniti sredstvima kao što su razvijanje potrebe za snom ili uzimanje alkohola.

Postoji bezbroj različitih oblika anksioznosti koji nastaju iz procesa potiskivanja neprijateljstva. Zbog lakšeg razumevanja konačne slike ja ću šematski izložiti različite mogućnosti.

A Osećanje da opasnost dolazi od sopstvenih nagona.

---

[3] Sigmund Freud, Collected Papers, vol. 3.

B Osećanje da opasnost dolazi spolja.

S gledišta posledica potisnutog neprijateljstva grupa A se javlja kao direktna posledica potiskivanja dok je grupi B svojstvena projekcija. I grupa A i B mogu se podeliti u dve podgrupe.

I Osećanje da opasnost preti samoj individui.

II Osećanje da opasnost preti drugima.

Mogli bismo onda napraviti četiri glavne grupe anksioznosti:

A I — Osećanje da opasnost dolazi od sopstvenih nagona i da je upravljena protiv nas. U ovoj grupi individua povremeno okreće neprijateljstvo protiv sebe. To je proces o kojem ćemo raspravljati kasnije.

Primer: fobija da se ne skoči sa nekog visokog mesta.

A II — Osećanje da opasnost dolazi od sopstvenih nagona ali je usmerena protiv drugih.

Primer: fobija da nekog ne povredimo nožem.

B I — Osećanje da opasnost dolazi spolja i da je upravljena na nas.

Primer: strah od grmljavine.

B II — Osećanje da opasnost dolazi spolja i da preti drugima. U ovoj grupi neprijateljstvo se projektuje na spoljašnji svet i zadržava stvarni objekt neprijateljstva.

Primer: anksioznost preterano brižne majke odnosi se na opasnosti koje prete njenoj deci.

Nepotrebno je reći da je vrednost ovakve klasifikacije ograničena. Ona može biti korisna za stvaranje brže orijentacije, ali ona ne određuje sve moguće slučajeve. Ne može se zaključiti, na primer, da osobe koje razvijaju anksioznost tipa A nikad ne projektuju svoje potisnuto neprijateljstvo; može se tvrditi samo toliko da u ovom specifičnom obliku anksioznosti projekcija nije prisutna.

Veza između neprijateljstva i anksioznosti nije iscrpena samo u mogućnosti da neprijateljstvo izazove anksioznost. Proces se razvija i obrnutim putem: pošto se anksioznost učvrstila kao jedno opasno osećanje, ona za uzvrat lako napada i podstiče na odbranu neprijateljstva. U ovom slučaju ona se nimalo ne razlikuje od straha koji lako može da podstakne agresivnost. Podstaknuto neprijateljstvo, takođe, ako se potiskuje, može da stvara anksioznost, i krug je tako stvoren. Posledica recipročnosti između neprijateljstva i anksioznosti, to što jedno uvek

stvara i podstiče drugo, ne omogućuje nam da razumemo za što kod neuroza nailazimo na tako ogromnu količinu neumoljivog neprijateljstva.[4] Ovaj recipročni uticaj je takođe osnovni razlog što se ozbiljne neuroze tako često pogoršavaju bez ikakve veze sa spoljašnjim uticajima. Nije više u pitanju da li je primarni faktor neprijateljstvo ili anksioznost; stvar neobično važna za dinamiku neuroza je to da su neprijateljstvo i anksioznost nerazmrsivo isprepletane.

Shvatanje anksioznosti koje sam iznela zasnovano je u suštini na metodu koji se bavi dinamikom nesvesnih sila, procesima potiskivanja, projekcijom i sličnim. Ako idemo u detaljnije ispitivanje ovaj metod se veoma razlikuje od pozicija koje je zastupao Frojd.

Što se tiče anksioznosti Frojd je sukcesivno zastupao dva gledišta. Prvo se ukratko sastoji u tome da je anksioznost rezultat potisnutih nagona. Ovo se naročito odnosi na seksualni nagon i čisto je fiziološka interpretacija pošto je zasnovano na uverenju da seksualna energija, sprečena u pražnjenju izaziva u organizmu fizičku napetost koja se pretvara u anksioznost. Prema njegovom drugom gledištu anksioznost — ili ono što on naziva neurotična anksioznost — nastaje iz straha od nagona čije otkrivanje ili progonjenje može izazvati spoljašnju opasnost.[5] Ovo drugo psihološko tumačenje ne odnosi se samo na seksualni nagon već i na agresivnost. U ovom tumačenju anksioznosti Frojd nije potpuno zabavljen potiskivanjem ili nepotiskivanjem nagona, već samo strahom od nagona čije potiskivanje može predstavljati spoljašnju opasnost.

Moje se shvatanje zasniva na uverenju da se oba Frojdova shvatanja moraju udružiti kako bi se dobila jasna slika. Prvo shvatanje, čisto psihološki fundirano očistila sam i kombinovala ga sa drugim. Anksioznost se u osnovi ne stvara iz straha od nagona, već iz straha od naših potisnutih nagona. Čini mi se da razlog što Frojd nije imao velike koristi od ovog prvog tumačenja — mada je ono zasnovano na ingenioznom psihološkom posmatranju — leži u tome što ga je Frojd uzeo kao psihološku interpretaciju, umesto da je postavio psihološko pitanje: šta se psihički odvija u osobi koja je potisnula neki nagon.

---

[4] Kada je shvaćeno pojačavanje neprijateljstva kroz anksioznost izgleda nepotrebno da se traži specijalno biološko poreklo destruktivnih nagona, kao što je Frojd učinio u svojoj teoriji o nagonu smrti.

[5] Freud, New Introductory Lectures, glava o »Anxiety and Instinctual Life«, (Anksioznost i instinktivni život) str. 120.

Drugo gledište u kojem se ne slažem sa Frojdom manje je teoretskog, ali zato više praktičnog značaja. Ja se potpuno slažem sa njegovim mišljenjem da anksioznost može nastati iz svakog nagona čije bi izražavanje moglo dovesti do spoljašnje opasnosti. Seksualni nagoni mogu svakako biti takvi, ali samo dotle dok ih strogi individualni i društveni tabu sprečava smatrajući ih za opasne.[6] Prema ovom gledištu broj slučajeva u kojima anksioznost potiče od seksualnih nagona u velikoj je zavisnosti od odnosa postojeće kulture prema seksu. Ja ne vidim da je seksualnost kao takva specifični izvor anksioznosti. Međutim, verujem da je taj specifični izvor neprijateljstvo ili još bolje, potisnuti nagoni neprijateljstva. Da izrazim gledište koje zastupam u ovoj glavi jednostavnim, praktičnim rečima: kad god naiđem na anksioznost ili samo indikacije anksioznosti, postavljam sebi pitanje — koja su osećajna mesta bila povređena i prema tome izazvala neprijateljstvo, i koji su razlozi doveli do potiskivanja? Moje iskustvo mi je pokazalo da kretanje takvim pravcem često dovodi do potpunog razumevanja anksioznosti.

Treće gledište u kojem ja donekle odstupam od Frojda, je njegova tvrdnja da anksioznost koja nastaje u detinjstvu, počinje navodnom anksioznošću rođenja i nastavlja se strahom od kastracije, a da je anksioznost koja se javlja u kasnijem životu, zasnovana na infantilnim reakcijama. »Nema sumnje da osobe koje mi nazivamo neurotičnim ostaju infantilne u svom stavu prema opasnosti, i nisu prerasle zastarele uslove za nastanak anksioznosti.«[7]

Razmotrimo naizmenično elemente koje sadrži ovo tumačenje. Frojd tvrdi da smo u detinjstvu naročito skloni da reagujemo anksiozno. Ovo je neosporna činjenica za koju ima dobrih i razumljivih razloga u relativnoj bespomoćnosti deteta prema neprijateljskim uticajima. U stvari karakter neuroza pokazuje da formiranje anksioznosti počinje u ranom detinjstvu, ili da se bar u to vreme formira ono što ja zovem osnovnom anksioznošću. Osim toga Frojd veruje da se anksioznost u kasnijim godinama još vezuje za uslove koji su je izazvali. To znači da odraslog čoveka može mučiti strah od kastracije, mada u modi-

---

[6] Možda u društvu takvom kakvo ga je opisao Samjuel Batler u Erewhonu u kojem se svaka fizička bolest strogo kažnjava, osećanje prisustva bolesti može izazvati anksioznost.

[7] Freud, New Introductory Lectures, poglavlje »Anksioznost i instinktivni život«, str. 123.

ficiranom obliku, kao što ga je mučio dok je bio dečak. Bez sumnje su retki slučajevi da se infantilne anksiozne reakcije vraćaju u kasnijim godinama na sličan način i u nepromenjenom obliku.[8] Ali, kao po pravilu, ono što nalazimo nije ponavljanje, već razvoj. U slučajevima u kojima nam analiza pruža potpuno jasnu sliku kako se razvijala neuroza, možemo otkriti neprekinuti niz reakcija od rane anksioznosti do izopačenosti u kasnijem životu. Zbog toga će kasnija anksioznost sadržati, pored ostalih, elemente uslovljene specifičnim konfliktima koji egzistiraju u detinjstvu. Ali anksioznost kao celina nije infantilna reakcija. Shvatiti je tako značilo bi pomešati dve različite stvari, pogrešno nazvati infantilnim stanje koje se samo začelo u detinjstvu. Isto toliko opravdano može neko ko naziva anksioznost infantilnom reakcijom nazvati je i prerano sazrelim stavom deteta.

---

[8] J. H. Schultz, u delima »Neurose«, »Lebensnot«, »Aerztliche Pflicht« iznosi jedan ovakav slučaj. Jedan službenik je često menjao svoje mesto zato što su izvesni službenici izazivali u njemu bes i anksioznost. Psihoanaliza je pokazala da su ga razdraživali samo oni pretpostavljeni koji su imali određenu vrstu brade. Pokazalo se da su reakcije pacijenta potpuno ponavljanje reakcije koju je u trećoj godini života imao prema svom ocu kada je ovaj na grozan način napadao njegovu majku.

GLAVA V

OSNOVNA STRUKTURA NEUROZA

Anksioznost može u potpunosti biti shvaćena kao aktuelna konfliktna situacija. Ako pak u karakternoj neurozi otkrijemo anksiozno stvorenu situaciju, moramo povesti računa i o ranije postojećim anksioznostima da bismo objasnili zašto se u određenoj instanci razvilo i potislo neprijateljstvo. Otkrićemo da se ranija anksioznost javila kao rezultat ranije egzistirajućeg neprijateljstva, i tako redom. Da bismo razumeli kako je počeo ceo razvoj, moramo se vratiti detinjstvu.[1]

Ovo će biti jedan od nekoliko slučajeva u kojima ću se baviti pitanjem iskustva u detinjstvu. Razlog zbog kojeg manje obraćam pažnju na detinjstvo nego što je to uobičajeno u psihoanalitičkoj literaturi nije zbog toga što smatram da je doba detinjstva manje značajno, već što se u ovoj knjizi bavim aktuelnom strukturom neurotične ličnosti više nego individualnim slučajevima koji bi me naveli na taj put.

Proučavajući istorije detinjstva velikog broja neurotičnih osoba našla sam da je zajednički imenilac za sve sredina, koja u različitim kombinacijama pokazuje ove karakteristike.

Osnovno zlo gotovo uvek dolazi zbog nedostatka topline i ljubavi. Dete može da doživi mnogo trauma — iznenadno odbijanje od sise, povremene batine, seksualni doživljaji — dok ono u sebi oseća potrebu za ljubavlju. Nije ni potrebno reći da dete jasno oseća šta je prava ljubav, i da ga ne možemo pre-

[1] Ja neću ovde dodirivati pitanje koliko je potrebno za terapiju ići daleko nazad u detinjstvo.

variti lažnim pokazivanjem. Glavni razlog zašto se detetu ne pruža dovoljno topline i ljubavi je u nesposobnosti roditelja da mu je pruže zbog svojih sopstvenih neuroza. Iskustvo mi je pokazalo da se stvarni nedostatak topline najčešće prikriva, pa roditelji izjavljuju da vode računa jedino o interesima deteta. Vaspitne teorije, preterana brižnost ili samopožrtvovani stav »idealne« majke su osnovni faktori koji doprinose stvaranju atmosfere koja više nego išta drugo polaže kamen temeljac za buduća osećanja beskrajne nesigurnosti.

Dalje, nailazimo na razne akcije i stavove roditelja koji ne mogu, a da ne probude neprijateljstvo, kao što je izdvajanje nekog deteta, neopravdani prekori, neumerenost između preteranog zadovoljavanja i prezrivog odbijanja, neispunjena obećanja, i ne manje važan stav prema potrebama deteta, koji gradira od neshvatanja detinjeg doba do stalnog mešanja u najispravnije želje deteta, tako da dolazi do mešanja u prijateljstvo, ismevanja nezavisnog mišljenja, kršenja dečjih interesa i želja za nekim zanimanjem, bilo umetničkim, atletskim ili tehničkim — dakle stav roditelja koji u osnovi nije tendenciozan ali u krajnjem rezultatu krši želje deteta.

Što se tiče činjenica koje razvijaju dečje neprijateljstvo, u psihoanalitičkoj literaturi glavni se akcenat stavlja na kočenje dečjih želja, naročito onih u oblasti seksa i ljubomore. Moguće je da se infantilno neprijateljstvo razvija delimično i zbog stava kulture koja ograničava zadovoljstva uopšte, a naročito infantilni seksualitet, bez obzira da li se radi o seksualnim izuzecima, masturbaciji ili seksualnim igrama sa drugom decom. No, frustracija nije jedini izvor buntovnog neprijateljstva. Ispitivanja pokazuju da se deca, van svake sumnje, isto kao i odrasli mogu navići na izvesna odricanja samo ako osete da su ona ispravna, potrebna i promišljena. Detetu neće smetati vaspitne mere u pogledu čistoće ako roditelji oštro ne insistiraju na tome i ne vrše stalni pritisak na dete na nežan ili krajnje grub način. Isto tako detetu neće smetati povremene kazne samo ako je ono sigurno da ga roditelji vole i oseća da je kazna ispravna bez tendencije da ga povredi ili ponizi. Pitanje da li frustracija nameće neprijateljstvo nije lako odgonetnuti, zato što su okolnosti koje detetu nameću mnoga odricanja puna drugih uvek prisutnih provokativnih faktora. Više nego sama ograničenja važan je duh i način na koji se ona vrše.

Razlog zbog kojeg ističem ovo gledište je u tom što je naglasak koji se često stavlja na opasnost od frustracije naveo mnoge roditelje da ovu ideju sprovedu dalje i od Frojda, pa su izbegavali bilo kakvo mešanje u život deteta iz bojazni da ga ne povrede.

Ljubomora može takođe biti izvor strašne mržnje, kako kod odraslih tako i kod deteta. Nesumnjiva je uloga koju ljubomora između braće i sestara[2] ili ljubomora na jednog ili drugog roditelja može igrati kod neurotičnog deteta, a isto tako i uticaj koji ona može imati na kasniji život. Postavlja se pitanje koji uzroci izazivaju ovu ljubomoru. Da li su ljubomorne reakcije koje se primećuju u suparništvu braće i sestara i kod Edipovog kompleksa svojstvene svakom detetu, ili su izazvane određenim uslovima?

Frojdovo shvatanje Edipovog kompleksa zasnovano je na posmatranju neurotičnih osoba. On pronalazi da su ljubomorne reakcije najvišeg stepena prema jednom roditelju dovoljno destruktivne da izazovu strah i kasnije izvrše trajan i opaki uticaj na formiranje karaktera i ličnih odnosa. Najčešće posmatrajući neurotične osobe našeg doba, on je zaključio da je to opšta pojava. Ne samo što je tvrdio da je Edipov kompleks stvarni izvor neuroza, već je na toj osnovi pokušao da razume i složene pojave u drugim kulturama.[3] Ovo uopštavanje je sumnjive prirode. U našoj kulturi lako se rađaju ljubomorne reakcije između braće i sestara isto tako kao i između roditelja i dece, kao što se to pokazuje u svakoj grupi koja živi u bližoj zajednici. Ali nije očigledno da su destruktivne i trajne ljubomorne reakcije — kad govorimo o njima mislimo na Edipov kompleks ili na suparništvo braće i sestara — u našoj kulturi, da ne govorimo o drugima, tako ukorenjene kako tvrdi Frojd. Opšte uzev one su ljudske reakcije ali se veštački rađaju u atmosferi u kojoj dete raste.

Koji su posebni faktori odgovorni za rađanje ljubomore shvatićemo kad budemo raspravljali o opštem sastavu neurotične ljubomore. Zadovoljimo se da sada pomenemo nedostatak topline i duh suparništva koji dovodi do takvih posledica. Neurotični roditelji, koji stvaraju atmosferu o kojoj govorimo, obično su nezadovoljni svojim životom, nemaju zadovoljavajuće emocionalne i seksualne odnose pa su skloni da decu učine objektom svoje ljubavi. Oni se prepuštaju potrebi za ljubavlju prema detetu. Njihovo izražavanje ljubavi nije uvek seksualno obojeno, ali je sigurno da je prezasićeno emocijom. Ja sumnjam da seksualni tokovi u odnosima deteta prema roditelju mogu ikad biti dovoljno jaki da prouzrokuju potencijalne poremećaje. Osim toga ja ne znam ni za jedan slučaj da su neurotični roditelji bili ti koji su mučenjem i osećajnošću prisilili

---

[2] David Levy, »Hostility Patterns in Sibling Rivalry Experiments« u American Journal of Orthopsychiatry, vol. 6 (1936).

[3] Freud, Totem and Taboo.

dete na ovu strasnu privrženost uz sve sastojke egoizma i ljubomore koje je opisao Frojd.[4]

Mi smo naučili da verujemo da je neprijateljski stav prema porodici ili nekom članu porodice nesrećna okolnost za razvoj deteta. Nesreća je, naravno, ako dete mora da se bori protiv akcija svojih neurotičnih roditelja. Ako postoje dobri razlozi za suprotstavljanje, opasnost za oblikovanje karaktera deteta ne leži toliko u osećanju ili izražavanju protesta, nego baš u potiskivanju. Postoji ozbiljna opasnost koja se javlja iz potiskivanja kriticizma, protesta ili optužbe, a opasnost je i u tome što je dete voljno da primi sve prekore na sebe i da se oseća nedostojno ljubavi; o složenosti ove situacije govorićemo kasnije. Ono što nas na ovom mestu interesuje je opasnost da potisnuto neprijateljstvo stvori anksioznost i tako počne proces o kojem smo već govorili.

Postoji mnogo razloga, koji važe u različitom stepenu i različitim kombinacijama, zbog kojih će dete koje raste u takvoj atmosferi potisnuti neprijateljstvo: bespomoćnost, strah, ljubav i osećanja krivice.

Bespomoćnost deteta često se smatra kao samo biološka činjenica. Mada je dete dugo godina u ispunjavanju svojih potreba faktički zavisno od okoline — s obzirom da ima manju psihičku snagu i manje iskustvo nego odrasli — ipak se suviše mnogo naglašava biološki aspekt ovog pitanja. Posle prve dve ili tri godine života postoji odlučujuća promena od prethodne biološke zavisnosti na zavisnost koja uključuje mentalni, intelektualni i duhovni život deteta. Ovo se nastavlja dok dete u izvesnoj meri sazri i postane sposobno da uzme život u sopstvene ruke. Ipak, postoje velike individualne razlike što se tiče stepena u kojem deca ostaju zavisna od svojih roditelja. Sve zavisi od toga šta roditelji žele da postignu vaspitanjem svoje dece: da li im je želja da dete načine hrabrim, jakim, nezavisnim, sposobnim da se snađe u svakoj situaciji, ili im je glavna težnja da zaštite dete, načine ga pokornim, sačuvaju od poznavanja života onakvog kakav je, ili ukratko, da ga drže detetom do dvadesete godine ili duže. U dece koja rastu u uslovima neprijateljstva bespomoćnost se obično veštački pojačava zastra-

---

[4] Ove zamerke prezentirane su sa opšteg gledišta u neslaganju sa Frojdovom koncepcijom Edipovog kompleksa, s pretpostavkom da to nije biološki dat nego kulturno uslovljen fenomen. Pošto je o ovome raspravljalo nekoliko autora — Malinowski, Boehm, Fromm, Reich — ja se ograničavam samo na to da pomenem faktore koji mogu izazvati Edipov kompleks u našoj kulturi i nedostatak harmonije u braku, kao rezultat konfliktnih reakcija između polova; neograničena autoritativna moć roditelja; tabui za svaki seksualni izlaz kod deteta; tendencije da drže dete infantilno i emocionalno zavisno od roditelja drugačije izolujući ga.

šivanjem i stalnim držanjem u stanju emocionalne zavisnosti. Što je dete bespomoćnije manje će se usuđivati da oseća ili pokaže stav suprotstavljanja koje će tako biti odloženo. Osnovno osećanje, ili ono što bismo mogli nazvati kao moto ovakvoj situaciji je: ja potiskujem moje neprijateljstvo zato što si mi potreban.

Strah se može razviti direktno pretnjama, zabranama i kaznama, savladavanjem dečije ćudi ili žestokim scenama kojima prisustvuje dete; može se razviti takođe indirektnim zastrašivanjima, plašenjem deteta velikim opasnostima u životu — zaraznim klicama, kolima na ulici, strancima, nevaspitanom decom, visokim drvećem. Što je dete više uplašeno manje će se usuđivati da pokaže ili čak da oseća neprijateljstvo. Ovde je moto: ja moram da potiskujem svoje neprijateljstvo zato što se bojim tebe.

I ljubav može biti razlog za potiskivanje neprijateljstva. Kada nedostaje prava ljubav umesto nje dolaze velike reči kojima roditelji ističu koliko vole svoje dete i kako bi žrtvovali za njega čak i poslednju kap krvi. Dete, pogotovu ako je već zaplašeno, može prihvatiti ovu zamenu ljubavi i bojati se suprotstavljanja iz straha da se ne pokaže neposlušnim. U ovakvoj situaciji moto je: ja potiskujem svoje neprijateljstvo iz straha da ne izgubim ljubav.

Dosad smo raspravljali o situacijama u kojima dete potiskuje svoje neprijateljstvo prema roditeljima iz straha da ne pokvari svoje odnose sa njima. Ono nalazi opravdanje u strahu da ga ovi moćni džinovi mogu napustiti, povući se od dobročinstva koje pokazuju ili se pak okrenuti protiv njega. Uz to, u našoj kulturi dete se obično formira tako da oseća krivicu za svako osećanje ili izražavanje neprijateljstva ili suprotstavljanja pa se oseća nevredno ili postiđeno u sopstvenim očima ako krši pravila koja su oni uspostavili. Ova dva razloga za osećanja krivice blisko su povezana. Što dete više oseća krivicu zbog kršenja zabranjenih pravila, to će se manje usuđivati da se ljuti ili optužuje svoje roditelje.

U našoj kulturi najčešće se osećanja krivice podstiču u seksualnoj sferi. Bilo da se zabrane izražavaju prekornom ćutnjom ili otvorenim pretnjama i kaznama, dete najčešće dolazi ne samo do osećanja da su seksualni postupci i radnje zabranjeni, već da je prljavo i nisko zadovoljavati se na taj način. Ako postoje bilo kakva seksualna maštanja ili želje prema nekom od roditelja, ovo takođe, stvara kod deteta osećanje krivice, mada ostaje neizraženo kao rezultat stava koji seks uopšte zabranjuje. U ovoj situaciji moto je: ja moram da prigušim neprijateljstvo zato što bih bio loše dete kad bih bio neprijateljski raspoložen.

U različitim varijacijama svaki od ovih faktora može navesti dete da potisne neprijateljstvo i eventualno prouzrokuje anksioznost.

No da li svaka infantilna anksioznost obavezno vodi pravo do neuroze? Naše saznanje nije napredovalo do te mere da sigurno odgovorimo na to pitanje. Moje uverenje je da je infantilna anksioznost neophodan faktor, ali ne i dovoljan uzrok za razvijanje neuroza. Izgleda da korisne okolnosti, kao što je rana promena sredine ili neki protivdejstvujući uticaji, mogu sprečiti krajnji neurotični razvoj. Ako, međutim, kao što se najčešće dešava, životni uslovi nisu takvi da mogu ukloniti anksioznost, onda ne samo da će anksioznost potrajati, već će se — kao što ćemo kasnije videti — postupno razvijati i staviti u pokret sve procese koje sadrži neuroza.

Među faktorima koji mogu uticati na dalje razvijanje infantilne anksioznosti nalazi se i jedan koji hoću da razmotrim posebno. Veoma je važno da li se reakcija neprijateljstva i anksioznosti odnosi na okolinu koja je prisilila dete na takav stav, ili se pak razvija u stav neprijateljstva i anksioznosti prema ljudima uopšte.

Ako je dete dovoljno srećno pa ima, na primer, dobru baku, razumnog učitelja, dobrog prijatelja, iskustvo sa njima može ga dovesti do toga da ne vidi i očekuje zlo od svakog. Ali što je njegov život teži u kući to će ono više biti sklono da razvija ne samo reakcije mržnje prema roditeljima i drugoj deci, već stav podozrenja i ljutnje prema svakom. Što je dete više izolovano i zaplašeno to će se više pospešiti takav razvoj. I na kraju, što dete više prikriva mržnju prema svojoj porodici, slažući se na primer sa stavovima svojih roditelja, sve više će projektovati svoju anksioznost na spoljašnji svet, i tako se učvrstiti u uverenju da je svet uopšte opasan i strašan.

Opšta anksioznost u odnosu na svet može se takođe razviti ili postepeno pojačavati. Dete koje je odraslo u atmosferi koju smo opisali neće se usuđivati da u kontaktima sa drugima bude preduzimljivo i borbeno kao što su ostali. Ono će izgubiti zasrećnu sigurnost da je poželjno i primaće čak i bezazleno zadirkivanje kao surovo odbacivanje. Njega će biti lakše povrediti nego druge i biće nesposobno da se brani.

Uslov koji pojačava ili rađa faktore koje sam pomenula, ili bar njima slične, jeste podmuklo rastuće i prisutno osećanje usamljenosti i bespomoćnosti u neprijateljskom svetu. Stalne reakcije individue na lične izazove kristaliziraju se u jedno karakterno stanje. Ovo stanje kao takvo ne sadrži neurozu ali je hranljivo tlo na kojem se krajnja neuroza može javiti u bilo koje vreme. Zbog osnovne uloge koju ovaj stav igra u neuro-

zama ja sam mu dala specijalnu oznaku: bazična anksioznost nedeljivo vezana za bazično neprijateljstvo.

U psihoanalizi, ako se posmatraju svi individualni oblici anksioznosti, postupno se shvata činjenica da bazična anksioznost leži u osnovi svih ljudskih veza. Dok individualnu anksioznost može pojačati aktuelni uzrok, bazična anksioznost nastavlja da egzistira čak i bez određenog stimulusa u aktuelnoj situaciji. Ako celu neurotičnu sliku poredimo sa stanjem političkog nemira u nekoj zemlji, bazična anksioznost i bazično neprijateljstvo bili bi slični osnovnom nezadovoljstvu i protestima protiv režima. Spoljašnje manifestacije mogu biti potpuno odsutne u oba slučaja, ili se mogu javiti u drugim oblicima. U državi one se mogu javiti kao neredi, štrajkovi, skupovi i demonstracije; u psihološkoj sferi oblik anksioznosti može se takođe manifestovati u simptomima bilo koje vrste. Bez obzira na određene izazove, sve manifestacije anksioznosti proističu sa zajedničkog tla.

U prostim situacionim neurozama bazična anksioznost nije prisutna. One se jednostavno sastoje od neurotičnih reakcija na aktuelnu konfliktnu situaciju ličnosti čiji lični odnosi nisu poremećeni. Ono što sledi može poslužiti kao primer za slučajeve koji se često javljaju u psihoterapeutskoj praksi.

Jedna žena od četvrdeset pet godina žalila se na lupanje srca i anksioznost u toku noći praćenu preteranim znojenjem. Nije bilo nikakvih organskih nalaza, i sva ispitivanja upućivala su da je ona potpuno zdrava osoba. Odavala je utisak potpuno srčane i otvorene žene. Pre dvadeset godina, zbog razloga koji nisu bili toliko njena unutarnja stvar koliko pitanje situacije, udala se za čoveka dvadeset pet godina starijeg od sebe. Bila je veoma srećna sa njim, seksualno zadovoljna i imala troje dece koja su se potpuno normalno razvijala. Bila je marljiva i sposobna domaćica. U poslednjih pet godina njen muž je postao nešto mrzovoljan i seksualno manje potentan, ali ona je sve to podnosila bez neurotičnih reakcija. Nemir je počeo pre sedam meseci kada je jedan zgodan i za ženidbu pogodan čovek počeo da privlači njenu pažnju. Desilio se da se u njoj počelo razvijati ogorčenje prema mužu u godinama, ali ona je, zbog razloga koji su bili veoma jaki sa gledišta njenog mentalnog i društvenog stava i u osnovi dobrih bračnih odnosa, potpuno potisnula ovo osećanje. Uz malo pomoći u nekoliko razgovora ona je potpuno shvatila konfliktnu situaciju i oslobodila se svoje anksioznosti.

Ništa ne može bolje pokazati važnost bazične anksioznosti nego poređenje individualnih reakcija u slučaju karakternih neuroza sa slučajevima, od kojih smo jedan upravo naveli, koji pripadaju grupi prostih situacionih neuroza. U poslednjem

slučaju radi se o zdravim osobama koje su iz razumljivih razloga nesposobne da svesno odgonetnu svoju konfliktnu situaciju, tj. uoče postojanje i prirodu konflikta, a samim tim nesposobne da donesu pravo rešenje. Jedna od glavnih razlika između dva tipa neuroza je velika lakoća postizanja terapeutskih rezultata kod situacionih neuroza. Kod karakternih neuroza terapeutsko lečenje veoma je teško i dugo traje, ponekad isuviše dugo da bi pacijent mogao dočekati ozdravljenje; situacione neuroze se relativno lako rešavaju. Jedna pametna diskusija o situaciji često nije samo simptomatska već i uzročna terapija. U drugim slučajevima kauzalnu terapiju onemogućuju teškoće zbog promene sredine.[5]

Dok u situacionoj neurozi stičemo utisak o pravom odnosu između konfliktne situacije i neurotične reakcije, ovaj odnos nedostaje kod karakternih neuroza. Zbog postojeće bazične anksioznosti najmanji izazov može dovesti do najintenzivnije reakcije, kao što ćemo podrobno videti kasnije.

Mada je krug jasnih oblika anksioznosti, ili odbrana od njih, beskrajan i varira u svake individue, bazična anksioznost je uglavnom svuda ista, a razlikuje se samo po opsegu i intenzitetu. Ona se može grubo opisati kao osećanje sićušnosti, beznačajnosti, bespomoćnosti, napuštenosti, ugroženosti u svetu, koji je spreman da optužuje, kleveta, napada, ponižava, obmanjuje i zavidi. Jedna moja pacijentkinja izrazila je ovakvo osećanje u slici koju je spontano nacrtala; ona je sedela na sredini scene, kao suvo, bespomoćno, golo dete okruženo svim vrstama opasnih monstruma iz ljudskog i životinjskog sveta koji su spremni da je napadnu.

Kod psihoze će se često naći dosta visok stepen svesti o postojanju takve anksioznosti; kod paranoidnih bolesnika ova anksioznost je upravljena na jednu ili određeni broj osoba; kod šizofrenika često postoji jaka svest o potencijalnom neprijateljstvu u svetu koji ih okružuje, tako da su skloni da i naklonost koja im se ukazuje shvate kao nagoveštaj potencijalnog neprijateljstva.

Kod neuroza, međutim, retko postoji svest o postojanju bazične anksioznosti ili bazičnog neprijateljstva, bar ne u onom značenju koje one imaju za ceo život. Jedna moja pacijentkinja, koja je videla sebe u snu kao malog miša koji je morao da se sakrije u rupu da ne bi bio pregažen — i time dala potpuno tačnu sliku kako se vlada u životu — nije mogla ni zamisliti da se ona svakog boji i rekla mi je da ne zna šta je to anksioznost. Bazično podozrenje prema svakom može se prikri-

[5] U ovim slučajevima psihoanaliza niti je potrebna niti preporučljiva.

vati površnim ubeđenjem da su ljudi uopšte potpuno dobri te tako može doći do dobrih spoljašnjih odnosa sa drugima; postojeći duboki prezir prema svakom može se kamuflirati divljenjem.

Kada se bazična anksioznost odnosi na ljude ona može potpuno izgubiti lični karakter i transformirati se u osećanje da opasnost preti od grmljavine, političkih događaja, zaraznih klica, nesrećnih slučajeva, pokvarene hrane, ili osećanje da nas progoni sudbina. Iskusnom posmatraču nije teško da shvati osnovu ovih stanja, ali potreban je intenzivan psihoanalitički rad da bi osoba sama shvatila da se anksioznost ne odnosi na zarazne klice i slično, već na ljude, i da njen stav prema ljudima nije samo odgovarajuća i opravdana reakcija na neki aktuelni izazov, već da je ona postala u osnovi neprijateljski raspoložena prema drugima, podozriva u odnosu na njih.

Pre nego što budemo opisali učešće bazične anksioznosti u neurozama razmotrićemo jedno pitanje koje je verovatno mnogim čitaocima na umu. Zar nije stanje bazične anksioznosti i neprijateljstva prema ljudima, opisano kao bitni sastojak neuroza, u stvari »normalno« stanje koje potajno svi gajimo, mada verovatno u nešto manjem stepenu? Kada se razmatra ovo pitanje moraju se jasno razlikovati dve tačke gledanja.

Ako je »normalno« upotrebljeno u smislu opšteg ljudskog stava, onda bi se moglo reći da je bazična anksioznost stvarno izvod iz onog što je u germanskom filozofskom i religioznom rečniku nazvano kao *Angst der Kreatur*. Ta fraza izražava misao da smo svi mi faktički bespomoćni pred silama koje su jače od nas, kao što su smrt, bolest, starost, prirodne katastrofe, politički događaji, nesreće. Prvi put tu bespomoćnost osetimo u detinjstvu, ali saznanje o njoj ostaje celog života. Ova anksioznost koju sadrži *Kreatur* ima sa bazičnom anksioznošću zajednički elemenat bespomoćnosti prema višim silama, ali ona ne vodi računa o neprijateljstvu prema tim silama.

Ako se »normalan« upotrebi pak u smislu onog što je normalno za našu kulturu, može se reći čak i ovo: pod uslovom da život nije suviše zaštićen, iskustvo će obično dovesti osobu u našoj kulturi do toga da u svom zrelom dobu postane rezervisana prema ljudima, obazrivija i podozrivija, da shvati činjenicu kako ljudske akcije često nisu iskrene već determinisane podlošću i koristoljubljem. Ako se radi o poštenoj ličnosti ona će i sebi pripisati te osobine; ako pak to nije slučaj ona će sve to videti jedino u drugima. Ukratko, ona razvija stav koji je potpuno sličan bazičnoj anksioznosti. Postoje, međutim, ove razlike: odrasla zdrava osoba ne oseća se bespomoćna pred ovim ljudskim nedostacima, i kod nje nema nikakve zbrke i mešanja koju nalazimo kod bazičnog neurotičnog stava. Ona

zadržava sposobnost da velikim delom pruži pravo prijateljstvo i poverenje nekim ljudima. Možda se razlika sastoji i u tome što zdrava osoba doživljava najveći broj svojih nedaća u doba kada ih može podneti, dok ih neurotična osoba doživljava u vreme kad ne može da vlada njima i, u skladu sa svojom bespomoćnošću, anksiozno reaguje na njih.

Bazična anksioznost ima određeno učešće u stavu koji osoba zauzima prema sebi i drugima. Ona znači emocionalnu izolaciju koja se sve teže podnosi što se više slaže sa unutrašnjim osećanjem slabosti. Ona znači slabost samopouzdanja. Ona rađa klicu za potencijalni konflikt između želje ličnosti da se osloni na druge i nemogućnosti da se to učini zbog dubokog podozrenja i neprijateljstva prema njima. Ona znači i to da zbog unutrašnje slabosti osoba oseća želju da svu odgovornost baci na druge, da zaštiti sebe i povede računa o sebi, zato što zbog bazičnog neprijateljstva postoji mnogo preteranog podozrenja da bi se ova želja mogla odstraniti. A posledica je bez razlike ta da ona najveći deo energije troši na obezbeđenje svoje sigurnosti.

Što je nepodnošljivija anksioznost to su i odbrambene mere potpunije. U našoj kulturi postoje četiri načina kojima osoba pokušava da se odbrani od bazične anksioznosti: ljubav, pokornost, moć i povlačenje.

Prvo, sigurna ljubav u bilo kojem obliku može biti moćna odbrana od anksioznosti. Moto je: ako me voliš nećeš me povrediti.

Drugo, pokornost možemo grubo razvrstati prema tome da li se odnosi na određene osobe ili institucije. Jedna takva vrsta je, na primer, pokoravanje prihvaćenim tradicionalnim pogledima, religioznim obredima ili zahtevima neke moćne ličnosti. Slušati ta pravila, ili se povinovati tim zahtevima biće odlučujući motiv celokupnog ponašanja. Ovaj stav može uzeti oblik težnje da se bude dobar, mada značenje »dobar« varira u skladu sa zahtevima i pravilima kojima se ličnost povinuje.

Kada se stav pokoravanja ne vezuje za neku instituciju ili osobu on uzima opštiji oblik povlađivanja potencijalnim željama svih ličnosti i izbegavanja svega što bi moglo podstaknuti ogorčenost. U ovakvim slučajevima osoba potiskuje sve svoje zahteve, potiskuje kriticizam prema drugima, voljno dopušta da bude napadnuta bez pokušaja da se brani i spremna je da potpuno pomogne drugima. Povremeno su ljudi svesni da anksioznost sprečava njihove akcije, ali većinom nisu pot-

puno svesni ove činjenice i čvrsto veruju da tako rade zbog ideala nesebičnosti i samopožrtvovanja za kojima idu tako daleko da se odriču sopstvenih želja. U oba posebna i opšta oblika pokornosti moto je: ako popustim, neću biti povređen.

Stav pokornosti može takođe služiti da bi se stekla sigurnost preko ljubavi. Ako je ljubav od tolikog značaja za osobu da njeno osećanje sigurnosti u životu zavisi od nje, onda je ona voljna da za nju plati bilo koju cenu, a to uglavnom znači da se povinuje željama drugih. Međutim, osoba je često nesposobna da veruje u bilo kakvu ljubav, i tada se ona povinuje stavu koji traži ne dopadljivu ljubav, već dopadljivu zaštitu. Ima osoba koje se mogu osećati sigurne jedino u strogoj pokornosti. Kod njih je anksioznost tako velika i neverovanje u ljubav tako potpuno da mogućnost ljubavi ne dolazi u obzir.

Treći pokušaj odbrane od bazične anksioznosti je sticanjem moći — pokušaj da se stekne sigurnost dobijanjem stvarne moći, uspeha, vlasništva, ugleda ili intelektualne superiornosti. Za ovaj pokušaj odbrane moto je: ako imam moć, niko me ne može povrediti.

Četvrti način odbrane je povlačenje. Ono što je zajedničko za prethodne tri grupe je želja za borbom sa svetom, za sukobljavanjem sa njim na ovaj ili onaj način. Međutim, odbrana se može zasnivati i na povlačenju od sveta. Ovo ne znači da se mora ići u pustinju ili potpunu usamljenost; u pitanju je samo da se stekne nezavisnost prema drugima, pošto oni diraju u naše spoljašnje i unutrašnje potrebe. Nezavisnost u pogledu spoljnjih potreba može se postići, na primer, nagomilavanjem svojine. Ova motivacija u vezi sa svojinom potpuno je različita od one za sticanjem moći i prestiža, a i sama korist od jednog i drugog nije ista. Tamo gde se svojina nagomilava u smislu sticanja nezavisnosti postoji i suviše mnogo anksioznosti da bi se moglo uživati u tome; takva svojina se cicijaški čuva zato što je ono jedini spas od svih eventualnosti. Drugi način koji se koristi u svrhu sticanja potpune nezavisnosti od drugih je svođenje vlastitih potreba na minimum.

Nezavisnost u pogledu unutrašnjih potreba može se postići, na primer, pokušajem osobe da se emocionalno odvoji od ljudi tako da je ništa ne može povrediti ili razočarati. To znači ukidanje vlastitih emocionalnih potreba. Jedan izraz ovakvog odvajanja je stav koji ništa ne uzima ozbiljno, uključujući i samog sebe, stav koji se često sreće u intelektualnim krugovi-

ma. Ne uzimati sebe ozbiljno ne sme se pomešati sa ne misliti o sebi kao o važnoj ličnosti. U stvari, ovi stavovi mogu biti međusobno kontradiktorni.

Načini povlačenja imaju sličnosti sa načinima pokornosti i povinovanja jer i jedni i drugi sadrže odricanje od vlastitih želja. Ali dok je u poslednjoj grupi odricanje služilo tome da se bude dobar ili da se povinuje željama drugih da bi se osetila sigurnost, kod prve grupe ideja da se bude dobar ne igra nikakvu ulogu, a cilj odricanja je da se stekne nezavisnost u odnosu na druge. Ovde je moto: ako se povučem, ništa me ne može povrediti.

Da bi pokazali značajnu ulogu koju u neurozama igraju ovi pokušaji odbrane od bazične anksioznosti, potrebno je da shvatimo njihov potencijalni intenzitet. One nisu izazvane željom da se zadovolji potreba za zadovoljstvom i srećom, već potrebom za sigurnošću. Ovo ipak ne znači da su one u bilo kojem pogledu slabije ili manje značajne od instinktivnih nagona. Iskustvo pokazuje da ambicioznost može biti potpuno jednaka ili čak i jača od seksualnog nagona.

Bilo koja od ove četiri odbrane, ako se sprovodi isključivo ili dominira nad ostalim vrstama odbrane, može dovesti do željene sigurnosti ako životna situacija dozvoli njeno sprovođenje bez rađanja konflikata — čak i kad za takvo njeno jednostrano sprovođenje ličnost plaća cenom svojeg osiromašavanja. Na primer, žena koja prihvata pokornost može naći mir a dobrim delom i neku vrstu satisfakcije u kulturi koja od žene zahteva poslušnost pred porodicom i mužem i povinovanje tradicionalnim formama. Ako je u pitanju monarh koji razvija neumornu borbu za moć i posedovanje, rezultat opet može biti sigurnost i uspeo život. Činjenica je, međutim, da će otvoreno sprovođenje jednog cilja često izvitoperiti njegov smisao zato što su postavljeni zahtevi tako neumereni ili tako nerazumni da dovode do konflikata sa okolinom. Češće se sigurnost od velike anksioznosti ne postiže samo na jedan već na nekoliko načina koji su, šta više, potpuno inkopatibilni jedan s drugim. Tako neurotična osoba u isto vreme može imati imperativni nagon da dominira svima i želju da bude voljena od svih, da povlađuje drugima i da im nameće svoju volju, ili da se odvaja od ljudi, a da žudi za njihovom ljubavlju. Radi se o potpuno nerešivim konfliktima koji su najčešće dinamički centar neuroza.

Dva pokušaja odbrane koji se najčešće sukobljavaju jesu borba za ljubav i borba za moć. Zato ćemo u narednim glavama raspravljati o njima mnogo detaljnije.

Struktura neuroza kakvu sam ja opisala nije, u principu, suprotna Frojdovoj teoriji da glavne neuroze nastaju kao rezultat konflikata između instinktivnih nagona i društvenih zahteva ili njihovog oblika »super ega«. Ali dok se ja slažem da je konflikt između individualnih težnji i socijalnog pritiska neophodan uslov za svaku neurozu, ne verujem da je to i dovoljan uslov. Nesklad između individualnih želja i socijalnih zahteva ne dovodi obavezno do neuroza ali može dovesti do stvarnih ograničenja u životu, tj. do prigušivanja ili potiskivanja želja, drugim rečima, do stvarne patnje. Neuroza nastaje jedino ako ovaj konflikt izazove anksioznost i ako pokušaj da se odstrani anksioznost donese za uzvrat odbrambene težnje koje, mada donekle jednake, ipak su u neskladu jedna sa drugom.

GLAVA VI

NEUROTIČNA POTREBA ZA LJUBAVLJU

Nema sumnje da u našoj kulturi ova četiri načina samoodbrane od anksioznosti mogu imati odlučujuću ulogu u životima mnogih osoba. Postoje oni čija je prevashodna težnja da budu voljeni, dostojni hvale, te po svaku cenu moraju tu želju zadovoljiti; oni čije ponašanje karakteriše težnja za povlađivanjem i popuštanjem bez pomisli na samoisticanje; oni u kojih dominira težnja za uspehom, moći i vlasništvom; i oni koji teže da se odvoje od ljudi i budu nezavisni. Pitanje se može postaviti, dakle, da li sam ja u pravu kad zaključujem da ove težnje nose u sebi odbranu od neke bazične anksioznosti. Zar nisu one izraz nagona u normalnom stepenu datih ljudskih mogućnosti? Greška ove tvrdnje je u tome što se pitanje postavlja u alternativnom obliku. U stvari dva gledišta niti su protivna niti se međusobno isključuju. Želja za ljubavlju, težnja za povlađivanjem, težnja za uticajem i uspehom i težnja za povlačenjem prisutne su u svima nama u raznim kombinacijama, a da nisu ni najmanje znak neuroze.

Šta više, jedna ili druga od ovih težnji mogu biti dominantan stav izvesne kulture, što opet dokazuje mogućnost da one mogu biti normalni potencijali ljudskog roda. Ljubav, materinska briga i povlađivanja željama drugih dominantni su u arapskim kulturama, kako je to opisala Margaret Mid; težnja za prestižom u potpuno brutalnoj formi prihvaćen je oblik života kod Kvakiutla, na što nam je ukazala i Rut Benedikt (Ruth Benedict); težnja za povlačenjem iz sveta dominantna je u budističkoj religiji.

Svojom koncepcijom nemam nameru da negiram normalni karakter ovih nagona, već da dokažem da se svaki od njih može upotrebiti kao jaka odbrana od neke anksioznosti, šta više, da primivši ovu odbrambenu funkciju oni menjaju svoje kvalitete i postaju nešto sasvim različito. Ovu razliku ću bolje objasniti ovom analogijom. Mi se možemo peti na drvo zato što želimo da ispitamo svoju snagu i spretnost i da bacimo pogled sa vrha drveta, ali se možemo peti zato što nas goni neka divlja životinja. U oba slučaja penjemo se na drvo, ali su različiti motivi našeg penjanja. U prvom slučaju mi to činimo radi zadovoljstva, dok nas u drugom goni strah i moramo to učiniti zbog potrebe za sigurnošću. U prvom slučaju mi slobodno biramo da li da se popnemo ili ne, u drugom smo prinuđeni da se penjemo zbog jake potrebe. U prvom slučaju možemo potražiti drvo koje je najpogodnije za naš cilj, u drugom nemamo izbora nego moramo uzeti prvo drvo do kojeg smo dospeli, a to ne mora neophodno ni da bude drvo; može da bude i jarbol za zastavu ili kuća, samo ako može poslužiti za zaštitu.

Razlika u nagonskim snagama takođe proizvodi razlike u osećanju i ponašanju. Ako nas goni određena želja za zadovoljenjem bilo koje vrste, naš stav će se odlikovati spontanošću i razlikovanjem. Ako nas pak goni anksioznost, naše osećanje i akcija biće prinudni i indiskriminantni. Naravno da postoji i sredina između ovih stanja. Kod instinktivnih nagona, kao što su glad i seks determinisanih psihološkom tenzijom, koja nastaje zbog oskudice, psihološka tenzija se može nagomilati u takvom obimu da se zadovoljenje doživljava pod prinudom i bez razlikovanja, što su inače karakteristike nagona determinisanih anksioznošću.

Dalje, postoji razlika u postignutom zadovoljavanju — drugim rečima između zadovoljstva i sigurnosti.[1] Ipak razlika je manje izražena nego što to na prvi pogled izgleda. Zadovoljavanje instinktivnih nagona kao što su glad i seks predstavlja zadovoljstvo, ali ako je psihička tenzija bila jako stešnjena, postignuto zadovoljenje biće slično onome koje se postiže oslobađanjem od anksioznosti. Što se intenziteta tiče, zadovoljstvo i sigurnost mogu biti jednako jaki. Seksualno zadovoljenje, mada je druge vrste, može biti isto tako jako kao i osećanje osobe koja se iznenada oslobodila intenzivne anksioznosti, uopšte rečeno, težnja za sigurnošću ne samo da može biti

[1] H. S. Salivan u delu »A Note on de Implications of Psychiatry, the Study of Interpersonal Relations, for Investigation in the Social »Sciences« objavljeno u »American Journal of Sociology«, vol. 43. (1937) ukazao je da težnja za zadovoljenjem i sigurnošću postaje osnovni princip po kojem se upravlja život.

jaka koliko i instinktivni nagoni, već može dovesti do zadovoljenja iste jačine.

Stremljenja sigurnosti, kao što je pokazano u prethodnoj glavi, sadrže i druge uzgredne izvore zadovoljavanja. Na primer ako neko ima osećanje da je voljen ili cenjen, da ima uspeha i uticaja, može biti veoma zadovoljan sasvim nezavisno od sticanja sigurnosti. Šta više, različiti pristupi sigurnosti dozvoljavaju potpuno oslobađanje pritešnjenog neprijateljstva te tako dovode do jednog drugog načina popuštanja tenzije.

Videli smo da anksioznost može biti pokretačka snaga iza nekih nagona, i razmotrili najvažnije nagone koji se rađaju na taj način. Sad ću nastaviti da govorim veoma detaljno o ona dva nagona koji faktički igraju najvažniju ulogu u neurozama: žudnju za ljubavlju i žudnju za moći i vlašću.

Žudnju za ljubavlju je toliko česta u neurozama i veoma uočljiva za iskusnog posmatrača, tako da se može smatrati kao jedna od najsigurnijih oznaka postojeće anksioznosti i njenog približnog intenziteta. U stvari, ako se neko oseća u osnovi bespomoćan pred svetom koji je bez razlike opasan i neprijateljski, onda će se težnja za ljubavlju javiti kao najlogičniji i direktan način da se stekne neka vrsta dobrote, pomoći i poštovanja.

Kad bi psihičke vrednosti neurotične osobe bile onakve kakve ona često zamišlja da jesu, onda bi njoj bilo lako da stekne ljubav. Ako sam u stanju da izrazim rečima ono što ona samo nejasno oseća, onda bi njeni utisci bili otprilike ovakvi: ona želi samo malo, samo da ljudi budu ljubazni sa njom, da joj daju savete, da je cene kao sirotu, čistu usamljenu dušu koja želi da se dopadne, koja ne želi da povredi ničija osećanja. To je sve što ona vidi ili oseća. Ona ne oseća u kolikoj su meri njena osećajnost, njena prikrivena neprijateljstva i neumereni zahtevi protkali njene odnose, ona nije sposobna da oceni utisak koji ostavlja na druge niti njihove reakcije prema sebi. Prema tome ona ne može da razume zašto su njena prijateljstva, brakovi, ljubavi i profesionalni poslovi često bezuspešni. Ona je spremna da zaključi kako je greška do drugih, da su oni klevetnici, nelojalni, nerazumni, ili da joj neki nedokučivi razlozi ne dozvoljavaju da bude popularna. Zbog toga ona progoni fantoma ljubavi.

Ako se čitalac seća naše diskusije o tome kako se anksioznost rađa iz potisnutog neprijateljstva i kako ona za uzvrat ponovo izaziva neprijateljstvo, drugim rečima, kako su anksioznost i neprijateljstvo nerazdvojivo isprepletane, onda će biti u stanju da shvati samoobmanu koju neurotičar gaji u svojim mislima i razloge zbog kojih on greši. Ne znajući to neurotična

osoba je u dilemi da je nesposobna za ljubav, ali da joj je ipak veoma potrebna ljubav drugih. Na ovom se mestu sukobljavamo sa jednim od onih pitanja koja izgledaju tako prosta ali na koja je ipak teško odgovoriti: šta je ljubav, ili šta pod tim podrazumevamo u našoj kulturi? Ponekad se može čuti uzgredna definicija da je ljubav sposobnost da se voli i da se bude voljen. Mada u tome ima neke istine suviše je nejasna da bi nam pomogla u rasvetljavanju teškoća na koje smo naišli. Mnogi se od nas mogu ponekad zaljubiti, ali to je kvalitet koji se može imati i pored potpune nesposobnosti da se voli. Posebno je važan stav iz kojeg proističe ljubav: je li ona izraz u osnovi pozitivnog stava prema svima, ili se taj stav sastoji, možda, u strahu da će neko izgubiti nekog, ili u želji da neku osobu uzmemo ispod nečije vlasti? Drugim rečima, nijedan određeni stav ne možemo uzeti kao kriterijum.

Mada je veoma teško reći šta je ljubav, možemo tačno reći šta nije ljubav ili koji su joj elementi strani. Neko može biti potpuno zaljubljen u neku osobu, a da se ipak ponekad ljuti na nju, uskraćuje joj želje ili poželi da bude sam. Ali postoji razlika između ovih ograničenih reakcija ljutnje i povlačenja i stava neurotičara koji neprekidno motri druge, oseća da je zanemaren zbog bilo kakve pažnje poklonjene trećoj osobi, i koji svaki zahtev tumači kao naredbu, svaku kritiku kao ponižavanje. To nije ljubav. Nije nespojivo sa ljubavlju ako se pruža konstruktivna kritika izvesnih vrednosti ili stavova u nameri da se, ako je to moguće, isprave; ali ljubav nije kad se postavljaju, kako to neurotičari često čine, netolerantni zahtevi za savršenstvom, zahtevi koji sadrže ono neprijateljsko »teško tebi ako sve kod tebe ne bude savršeno!«

Mi takođe smatramo da je nespojivo sa našom idejom ljubavi kad neka osoba koristi drugu samo u ime nekog cilja, tj. jedino ili uglavnom zbog toga što ona služi za neku svrhu. To je situacija kada se druga osoba želi jedino zbog seksualnog zadovoljenja ili, u bračnim odnosima, jedino radi uticaja na nju. Ali problem postaje nejasniji ukoliko su pomenute potrebe psihičke prirode. Neka osoba može čvrsto verovati da voli drugu osobu čak i ako joj je ona potrebna jedino zbog slepog divljenja koje pokazuje. U ovakvom slučaju verovatno se mogu iznenada prekinuti odnosi sa drugom osobom ili se može biti protiv nje onog trenutka kad ona počne da kritikuje, zato što ne odgovara funkciji divljenja zbog koje je i bila voljena.

Raspravljajući o razlikama između onoga što jeste i što nije ljubav moramo se čuvati da ne okrenemo stvar naopako. Mada je ljubav nespojiva sa iskorišćavanjem voljene osobe u

smislu nekog zadovoljenja, to ne znači da ljubav mora biti potpuno i jedino stvar altruizma i žrtvovanja. Ne znači da je dostojno imena ljubavi samo osećanje koje ne traži ništa za sebe. Osobe koje izražavaju takvo uverenje pre odaju svoju bezvoljnost da pruže ljubav nego što je u pitanju neki izgrađen stav. Naravno da mi želimo nešto od osobe u koju smo zaljubljeni — želimo zadovoljenje, lojalnost, pomoć; možemo čak želeti i žrtvu, ako je potrebno. I uopšte oznaka je mentalnog zdravlja biti sposoban da se izraze ovakve želje ili se čak boriti za njih. Razlika između ljubavi i neurotične potrebe za ljubavlju leži u činjenici da je u ljubavi ljubavno osećanje primarno, dok je u slučaju neurotičara primarno osećanje potreba za sigurnošću, a iluzija ljubavi je samo uzgredna. Naravno da postoje i oblici prelaznih stanja.

Ako neka osoba želi ljubav druge radi obezbeđenja od anksioznosti, taj problem će u njenoj svesti biti potpuno nejasan zato što ona uopšte nije svesna svoje anksioznosti zbog koje beznadežno traži bilo kakvu ljubav u interesu sigurnosti. Jedino oseća da tu osobu voli ili joj veruje, da je zaneta njom. Ali ono što oseća kao spontanu ljubav može da bude samo odgovor zahvalnosti na pokazanu nežnost ili izraz nade ili zaljubljenost koju je podstakla neka osoba ili situacija. Osoba koja eksplicitno ili implicitno podstakne očekivanja ove vrste, biće primljena naročito značajno, a svoja osećanja neurotičar će manifestovati kroz iluziju ljubavi. Ovakva očekivanja može podstaknuti sama činjenica da ga je ljubazno primila neka uticajna i ugledna ličnost, ili neko ko odaje utisak da stoji sigurnije na svojim nogama. Takva očekivanja mogu biti praćena erotskim i seksualnim razvojem, a mogu i nemati nikakve veze sa ljubavlju. Mogu se usmeriti i na već postojeće veze koje obećavaju pomoć ili emocionalnu potporu: porodica, prijatelji, lekar. Mnogi ovakvi odnosi kamufliraju se ljubavlju, tj. subjektivnim verovanjem u privrženost, dok se faktički osoba drži drugih jedino zbog toga da bi zadovoljila svoje potrebe. Da to nije sigurno osećanje iskrene ljubavi otkriva se u pobuni koja se javlja čim neka želja nije ispunjena. Jedan od najbitnijih faktora za našu ideju o ljubavi — sigurnost i postojanost osećanja — nedostaje u ovim slučajevima.

Pomenuta je i poslednja stvar koja karakteriše nesposobnost za ljubav, ali ja želim da je posebno naglasim: nebriga o ličnosti drugoga, njegovim osobenostima, ograničenjima, potrebama, željama, razvojem. Ova nepažnja je delimično rezultat anksioznosti koja tera neurotičara da se drži druge osobe. Ako se neko davi i hvata se za plivača obično i ne misli o njegovoj voljnosti i sposobnosti da ga izvuče napolje. Nepaž-

nja je takođe delimičan izraz bazičnog neprijateljstva čiji su zajednički imenitelji prezir i zavist. Ona se može prikrivati uzaludnim naporom da se bude razložan, ili čak požrtvovan, ali ovi napori ne mogu sprečiti pojavu izvesnih neuobičajenih reakcija. Na primer, žena može biti subjektivno ubeđena da je duboko privržena svom mužu, a da ipak bude uvređena, potištena i ožalošćena kad on svoje vreme posvećuje poslu, svojim interesima i prijateljima. Prerevnosna majka može verovati da čini sve za sreću svog deteta, a da ipak ne obraća pažnju na njegove potrebe i nezavisan razvoj.

Neurotična osoba kojoj je nagon za ljubavlju samo način da se odbrani teško da će ikad postati svesna svoje nesposobnosti za ljubav. Mnoge takve osobe pogrešno će shvatiti svoju potrebu za drugima kao predispoziciju za ljubav, bilo prema individuama ili ljudskom rodu uopšte. Postoje vrlo ozbiljni razlozi da se sačuva i odbrani takva iluzija. Napustiti je značilo bi otkriti dilemu osećanja u kojima je u isto vreme prisutno neprijateljstvo prema ljudima i žudnja za njihovom ljubavlju. Ne može se neko prezirati, vređati, želeti da se uništi njegova sreća i nezavisnost, a u isto vreme žudeti za njegovom ljubavlju, pomoći i potporom. U nameri da se spoje obe krajnosti koje su u stvarnosti nespojive, neprijateljske dispozicije strogo potiskuju iz polja svesti. Iluzija ljubavi, ukoliko nastaje kao rezultat razumljive zabune između iskrene ljubavi i potrebe, ima određenu funkciju da omogući stremljenje za ljubavlju.

Postoji još jedna osnovna teškoća sa kojom se neurotičar susreće u zadovoljavanju svoje ljubavne gladi. Mada on može, bar privremeno, uspeti da stekne ljubav koju želi, on je nesposoban da je prihvati. Očekivalo bi se da će on jedva dočekati svaku ponuđenu ljubav istom žudnjom kao što žeđan čovek uzima vodu. U stvari, to se dešava ali samo privremeno. Svaki lekar zna posledicu ljubaznosti i razumevanja. Svi fizički i psihički nemiri mogu iznenada da iščeznu, a da se ne uradi ništa više osim da se bolesnik detaljno ispita i pruži mu se bolnička nega. Situaciona neuroza, čak i ako je ozbiljnija, može iščeznuti čim osoba oseti da je neko voli. Elizabet Beret Brauning (Elizabeth Barrett Browning) čuveni je primer ove vrste. Čak i u karakternoj neurozi ovakva pažnja, bilo da je u pitanju ljubav, interesovanje ili medicinska briga, može biti dovoljna da olakša anksioznost i tako popravi stanje.

Bilo koja vrsta ljubavi može mu doneti površnu sigurnost ili čak osećanje sreće, ali duboko u sebi on se sukobljava sa neverovanjem ili izaziva podozrenje i strah. On ne veruje u sve to zato što je čvrsto ubeđen da ga niko ne može voleti. A

ovo osećanje da nije voljen često je svesno ubeđenje koje ne može promeniti nikakvo faktički protivno iskustvo. Može se zaista uzeti kao sigurno da ovo saznanje nikad svesno ne muči osobu, ali čak i kad je tako nerazgovetno ono je čvrsto koliko i svesno ubeđenje. Ono se takođe može prikrivati »bezbrižnim« stavom koji se obično uzima zbog ponosa čime se stvara teškoća da se razbije ovakvo uverenje. Ubeđenje osobe da nije voljena veoma je blisko nesposobnosti da se voli; to ubeđenje je, faktički, svesni odraz te nesposobnosti. Osoba koja može iskreno voleti druge neće sumnjati da i drugi mogu voleti nju.

Ako je anksioznost zaista duboka, svaka ponuđena ljubav sukobiće se sa podozrenjem i odmah će se javiti pomisao da je ponuđena iz nekih skrivenih razloga. U psihoanalizi, na primer, ovakvi bolesnici osećaju da im analitičar pomaže jedino uime svoje vlastite ambicije, ili da se odnosi s poštovanjem i ohrabruje ih jedino zbog terapeutskih razloga. Jedna moja pacijentkinja shvatila je kao sigurno ponižavanje to što sam ponudila da se vidimo za vreme vikenda, tj. u vreme njene emocionalne napetosti. Otvoreno pokazana ljubav može se lako shvatiti kao podrugivanje. Ako privlačna devojka otvoreno pokazuje svoju ljubav prema neurotičnom čoveku, on to može shvatiti kao podrugivanje ili namerni izazov jer ne može da veruje da devojka može stvarno biti zaljubljena u njega.

Ljubav ponuđena takvoj osobi ne samo što se može sukobiti sa podozrenjem već može izazvati sigurnu anksioznost. Prepuštanje ljubavi značilo bi što i uplitanje u paukovu mrežu, a verovanje u ljubav značilo bi izgubiti budnost iako se živi među kanibalima. Neurotična osoba može se osećati neprijatno kad oseti da joj je ponuđena neka iskrena ljubav.

I na kraju, suočavanje sa ljubavlju može izazvati strah od zavisnosti. Emocionalna zavisnost, kao što ćemo ukratko videti, stvarna je opasnost za svakog ko ne može živeti bez ljubavi drugih, i sve što bar malo liči na tu zavisnost može izazvati očajnu borbu protiv nje. Takva osoba mora po svaku cenu odbaciti sve svoje emocionalne reakcije, zato što bi je one odmah dovele u opasnost od zavisnosti. Da bi ih izbegla ona mora ostati slepa na to da su drugi ljubazni i naklonjeni, na neki način mora odbaciti svaki dokaz ljubavi i insistiranja i u svojim osećanjima se učvrstiti da su drugi neljubazni, nezainteresovani ili čak i zlobni. Ta situacija je slična onoj kad osoba koja skapava od gladi ne sme da jede iz straha da hrana nije zatrovana.

Ukratko, osoba gonjena bazičnom anksioznošću čija je posledica, kao znak odbrane, težnja za ljubavlju, nema nikakvih stvarnih izgleda da ostvari ovu ljubav. U situaciji koja se stvara njena potreba se svodi na zadovoljenje.

GLAVA VII

DALJE KARAKTERISTIKE NEUROTIČNE POTREBE ZA LJUBAVLJU

Mnogi od nas koji želimo da budemo voljeni, radosni smo kad nam to pođe za rukom, a uvređeni kad nam ne uspeva. Za skladan razvoj deteta od životnog je značaja da je voljeno. Ali šta naročito karakteriše onu potrebu za ljubavlju koju smatramo neurotičnom?

Moje je mišljenje da kategorički nazvati ovu potrebu infantilnom ne znači samo vređati decu već i zaboraviti suštinske faktore koje sadrži neurotična potreba za ljubavlju, a koji nemaju ničeg zajedničkog sa infantilizmom. Infantilne i neurotične potrebe imaju samo jedan elemenat zajednički — bespomoćnost — iako ona ima veoma različite osnove u oba slučaja. Osim toga, neurotične potrebe razvijaju se pod sasvim različitim uslovima. Da ih se podsetimo: anksioznost, nečije osećanje da nije voljen, nesposobnost da se veruje u ljubav i neprijateljstvo prema drugima.

Prva karakteristika sa kojom se suočavamo kod neurotične potrebe za ljubavlju jeste kompulzivnost. Kad god neku osobu goni jaka anksioznost kao rezultat se javlja pomanjkanje spontanosti i elastičnosti. Jednostavno rečeno to znači da kod neurotičara postizanje ljubavi nije luksuz, niti vrelo za crpljenje nove snage i zadovoljstva, nego životna potreba. Razlika je između »želim da budem i uživam u tome što sam voljen« i »moram biti voljen po svaku cenu«; kao i između nekog ko jede zato što ima dobar apetit, pa može da uživa u hrani

i da je odabira, i između osobe koja gotovo gladuje pa mora jesti svaku hranu bez razlike i platiti bilo koju cenu za nju.

Ovakav stav neophodno vodi do preuveličavanja značaja reči »biti voljen«. U stvari nije tako strašno važno da li nas ljudi vole. Važno je samo da li nas određene osobe vole — one do kojih nam je stalo, one sa kojima živimo ili radimo ili one na koje je važno ostaviti dobar utisak. Izuzev ovih individualnih slučajeva sasvim je nevažno da li nas neko drugi voli.[1] Neurotične osobe, međutim, osećaju i ponašaju se tako kao da njihova egzistencija, sreća i sigurnost zavise od toga da li su voljene.

Njena se želja može odnositi na svakoga bez razlike, na frizera ili stranca koga je srela u društvu svojih kolega i prijatelja, ili na sve žene i sve ljude. Tako, neki pozdrav, telefonski razgovor ili poziv učinjeni manje ili više ljubazno mogu potpuno promeniti njen stav i pogled na život. U vezi sa ovim pomenuću jedan problem: nesposobnost da se bude sam, koja varira od nejasne neugodnosti i nemira do potpunih muka od samoće. Ja ne govorim o osobama koje su uvek mrzovoljne i koje se dosađuju u svom društvu, već o osobama koje su inteligentne i visprene i koje bi inače mogle uživati u brojnim stvarima. Na primer, često se sretaju osobe koje mogu da rade samo ako je neko prisutan, a nemirne su i nesrećne ako moraju da rade same. I drugi faktori mogu uslovljavati ovu potrebu za društvom, ali glavna je nejasna anksioznost, potreba za ljubavlju ili, tačnije rečeno, potreba za nekim ljudskim kontaktom. Ove se osobe osećaju bespomoćno ostavljene u svetu, i svaki ljudski kontakt je olakšanje za njih. Posmatranjem se može primetiti da je nesposobnost da se bude sam paralelna razvoju anksioznosti. Neki pacijenti su sposobni da budu sami sve dok se osećaju zaštićeni odbrambenim zidovima kojima su se okružili. Ali tek što su njihovi odbrambeni zidovi načeti analizom i otkrivena izvesna anksioznost, oni iznenada više nisu u stanju da ostaju sami. Ovo je jedna od prolaznih slabosti pacijenta koja se ne može izbeći u procesu analize.

Neurotična potreba za ljubavlju može se usmeriti na jednu jedinu osobu — muža, ženu, lekara, prijatelja. Ako je to slučaj, onda će odanost, interesovanje, prijateljstvo i prisustvo te osobe biti neobično značajno. Međutim, ovaj značaj je paradoksalnog karaktera. S jedne strane, neurotičar traži interesovanje i prisustvo druge osobe, strahuje da nije voljen i oseća

---

[1] Takav zaključak može naići na neslaganja u Americi, gde kulturni faktori ulaze u sliku i pošto su postali popularni, jedan su od takmičarskih ciljeva. Na taj način stekli su značaj kakav nemaju u drugim zemljama.

se zanemaren ako ta druga osoba nije pored njega; s druge strane, on nije nimalo srećan kad je sa svojim idolom. Ako postane svestan tog paradoksa on se obično zbuni. Ali na osnovu ovoga što sam rekla očigledno je da je želja za prisustvom druge osobe izraz ne iskrene ljubavi, već jedino potrebe za sigurnošću koju potpomaže činjenica da se druga osoba može za to koristiti. (Naravno da iskrena ljubav i potreba za ljubavlju zbog sigurnosti mogu da idu zajedno, ali one nisu koicidentne).

Težnja za ljubavlju može se odnositi na određenu grupu osoba, recimo onu koja ima zajedničke interese, kao što su političke i verske grupe; ili se može odnositi na jedan pol. Ako se potreba za sigurnošću odnosi na suprotni pol, stanje može spolja izgledati kao »normalno«, ili će bar dotična osoba zastupati »normalnost« svog stanja. Na primer, ima žena koje se osećaju bedno i anksiozno ako nemaju pored sebe muškarca; one će početi neki posao, prekinuti ga posle kratkog vremena, opet se osećati bedno i anksiozno, početi drugi posao, i tako dalje. Da ovo nije iskrena žudnja za odnosom sa muškarcima pokazuje činjenica da su odnosi konfliktni i nezadovoljavajući. Najčešće, ove žene se odlučuju za bilo kog čoveka; one žele samo da imaju nekog uz sebe, a nikog ne vole. I kao po pravilu one ne nalaze čak ni fizičku satisfakciju. U stvari, ovo stanje je mnogo komplikovanje; ja osvetljavam samo ulogu koju anksioznost i potreba za ljubavlju igraju u njemu.[2]

Slični oblici mogu se naći i u muškaraca; u njih se oseća potreba da se svide svakoj ženi i osećaju se neugodno u muškom društvu.

Ako je potreba za ljubavlju usmerena na isti pol, ona postaje odlučujući faktor skrivenog ili izraženog homoseksualizma. Potreba za ljubavlju može se upraviti na isti pol ako put do drugog pola sprečava jaka anksioznost. Suvišno je i reći da ova anksioznost ne mora biti izražena, već se može prikrivati iza osećanja prezira i neinteresovanja za drugi pol.

Pošto je postizanje ljubavi od životne važnosti, proizilazi da će neurotičar platiti bilo koju cenu za nju i da nije svestan da to čini. Najčešći način na koji se ta cena plaća je stav uslužnosti i emocionalne zavisnosti. Stav saglašavanja može uzeti takav oblik da se on neće smeti usprotiviti ili kritikovati drugu osobu niti pokazati išta drugo osim privrženosti, divljenja i poslušnosti. Ako osoba ovakvog tipa dozvoli sebi da učini kritičke ili derogatorske primedbe, ona će osetiti anksioznost čak

---

[2] Karen Horney, »The Overvaluation of Love, A Study of a Common Present-Day Feminine Type« u Psychoanalytic Quarterly, vol. 3 (1934), pp. 605—638.

i ako su njene primedbe bezopasne. Stav povlađivanja može ići tako daleko da će neurotičar ugušiti ne samo svoje agresivne nagone nego i svaku težnju za samoisticanjem, dopustiti da bude optužen i prihvatiti svaku žrtvu, bez obzira koliko ona bila štetna. Njegovo samoodricanje može ići, na primer, dotle da želi da ima dijabetis zato što se osoba čiju ljubav želi bavi naučnim istraživanjem ove bolesti, pa bi tako mogao postati predmet njenog interesovanja.

Veoma je slična stavu povlađivanja, i isprepletana sa njim, emocionalna zavisnost koja proističe iz potrebe neurotičara da se drži nekoga ko može doneti pomoć i zaštitu. Ova zavisnost ne samo da izaziva beskrajne patnje već može biti čak i potpuno destruktivna. Na primer, postoje odnosi u kojima je jedna osoba bespomoćno zavisna od druge, čak i kad je potpuno svesna da je odnos neodrživ. Ona oseća kao da je svet otišao u paramparčad ako joj nije upućena ljubazna reč ili osmeh, može dobiti napad anksioznosti u vreme kad očekuje telefonski razgovor, i osećati se potpuno napuštena ako je onaj drugi sprečen da se vidi sa njom. Ali ona je nesposobna da se otrgne od toga.

Obično je struktura emocionalne zavisnosti komplikovanija. U odnosima u kojima jedna osoba zavisi od druge postoji u velikoj meri stalna ogorčenost. Zavisnu osobu vređa što je podjarmljena; vređa je što mora da povlađuje, ali nastavlja to da radi iz straha da ne izgubi onu drugu. Ne znajući da ovo stanje stvara njena anksioznost, ona jednostavno zaključuje da je ova podjarmljenost rezultat prisiljavanja od druge osobe. Ogorčenost koja se na toj osnovi razvija potiskuje se, zato što je ljubav prema drugoj neophodna, a za uzvrat potiskivanje rađa novu anksioznost sa novom potrebom za sigurnošću i novim nagonom da se drži nekog drugog. Tako kod izvesnih neurotičnih osoba emocionalna zavisnost proizvodi vrlo realan i čak opravdan strah da njihov život propada. Kada je strah veoma jak one mogu pokušati da se odbrane od zavisnosti ne vezujući se ni za koga.

Ponekad ličnost sama u sebi menja stav prema nezavisnosti. Pošto je prošla kroz jedno ili više mučnih iskustava ove vrste ona se može slepo boriti protiv svega što bi čak i ličilo na zavisnost. Na primer, devojka, koja je doživela nekoliko ljubavi u kojima je bila beznadežno zavisna od muškaraca, razvija u sebi stav odvajanja od svih muškaraca, želeći samo da ih ima u svojoj moći ne dozvoljavajući osećanjima da dođu do izražaja.

Ovi procesi se takođe primećuju u stavu pacijenta za vreme analize. U njegovom je interesu da provede sate kako bi sve shvatio, ali on će često ignorisati svoj interes i pokušavati da zadovolji analitičara i njegovu naklonost ili pohvalu. Mada on može imati opravdanih razloga da poželi da se sve to brzo

završi — zbog muka i žrtava u ime analize, ili zbog toga što ima ograničeno vreme — pitanje vremena se javlja ipak kao potpuno nevažno. Pacijent će provoditi časove u dugim pričama samo da bi udovoljio analitičaru, ili će se truditi da svaki čas učini zanimljivim, da bude zabavan, da ostavi utisak. Ovo može ići toliko daleko da u želji da zadovolji interes analitičara otkrije svoje snove i asocijacije. Ili se može zaneti analitičarom i pokušavati da ga uveri u iskrenost svojih osećanja verujući da želi jedino njegovu ljubav. Ovde je, takođe, očigledan faktor neodabiranja, osim ako se ne poveruje da je svaki analitičar uzor ljudskih vrlina, ili da je savršeno pogodan za lična očekivanja svakog pacijenta. Naravno da analitičar može biti osoba koju bi pocijent u svakom slučaju voleo, ili čak ni to ne može opravdati stepen emocionalne važnosti koju analitičar ima za pacijenta.

Ovo je ona pojava na koju ljudi obično misle kad upotrebljavaju reč »transfer«. Ipak termin nije dovoljno tačan, zato što se pod transferom podrazumeva zbir svih iracionalnih reakcija pacijenta prema analitičaru, a ne samo njegova emocionalna zavisnost. Problem nije u tome što se zavisnost javlja u analizi a što se osoba, kojoj je potrebna takva zaštita, hvata za svakog lekara, socijalnog radnika, prijatelja, člana porodice, već što se javlja tako jako i tako često. Odgovor je potpuno jednostavan: pored ostalog analiza znači kršenje odbrana stvorenih protiv anksioznosti, a samim tim izazivanje anksioznosti koja se skriva iza odbrambenih zidova. Taj porast anksioznosti tera pacijenta da se drži analitičara na jedan ili drugi način.

Ovde opet nailazimo na razliku od potrebe za ljubavlju koju ima dete: detetu je potrebna ljubav i pomoć više nego odraslom zato što je ono bespomoćnije, ali nikakvi prinudni faktori nisu sadržani u ovom stavu. Dete koje je bojažljivo držaće se samo za kecelju svoje majke.

Druga karakteristika neurotične potrebe za ljubavlju, takođe različita od potrebe deteta, jeste njena nezasitost. Istina je da dete može izazivati i tražiti neumerenu pažnju i beskrajne dokaze ljubavi, ali u tom slučaju radi se o neurotičnom detetu. Zdravo dete, koje raste u atmosferi topline i sigurnosti, sigurno je da je voljeno, ne postavlja takve zahteve i zadovoljno je kad dobija pomoć koja mu je povremeno potrebna.

Nezasitost neurotičara može se pokazati u pohlepi kao opštoj karakternoj crti, koja se pokazuje u jelu, kupovanju, razgledanju izloga, nestrpljivosti. Pohlepa se može najčešće potiskivati ili iznenada savladati, kad osoba, koja je obično skromna što se tiče kupovine odela, u anksioznom stanju kupuje

kaput. Ona se može pokazati u finijem obliku malog sunđera ili u agresivnijem obliku ponašanja koje je slično hobotnici.

Stav pohlepe, sa svim svojim varijacijama i kasnijim inhibicajama, naziva se »oralnim« stavom, i kao takav dobro je opisan u analitičkoj literaturi.[3] Dok su teoretske pretpostavke u odnosu na ovu terminologiju bile vredne sve dok su dopuštale spajanje dosad izolovanih težnji u sindrome, pretpostavka da se sve ove težnje razvijaju iz oralnih osećanja i želja sumnjiva je. Ona je zasnovana na sigurnom zapažanju da se pohlepa često izražava zahtevima za jelom i u načinu jedenja, isto kao i u snovima koji iste tendencije mogu izraziti na primitivniji način, na primer u ljudožderskim snovima. Ova pojava ipak ne dokazuje da se radi o originalnim i pravim oralnim željama. Izgleda, međutim, mnogo održivija tvrdnja da, kao po pravilu, jelo znači jedino zadovoljavanje osećanja pohlepe bilo koje vrste, baš kao što je u snu jelo najkonkretniji i najprimitivniji simbol za izražavanje nezasitih želja.

Takođe i tvrdnja da oralne želje ili stavovi znače pohlepnost karaktera zahteva dokaze. Nema sumnje da se stav požude može javiti u seksualnoj sferi isto tako u snovima da se u aktualnom seksualnom nezadovoljenju seksualni odnos identifikuje sa gutanjem i ugrizanjem. Ali on se isto tako pokazuje u nagomilavanju novca i odela, isticanju ambicije i dominacije. Ono što se o ovoj pohlepi može reći jeste da je njen vatreni intenzitet sličan intenzitetu seksualnih nagona. Pošto se tvrdi da je svaki preterano jak nagon pun pohote ostaje neophodno da se dokaže da je požuda kao takva seksualni — pregenitalni — nagon.

Problem pohlepe ostaje kompleksan i još nerešen. Kao i kompulzivnost i ona je izavana anksioznošću. Činjenica da je pohlepa uslovljena anksioznošću može se jasno uočiti, kao što je to čest slučaj, na primer, kod neumerene masturbacije ili neumerenih prohteva za jelom. Veza između jednog i drugog može se dokazati činjenicom da će se pohlepa smanjiti ili iščeznuti tek pošto se osoba na neki način oseti sigurnom da je voljena, kad postigne uspeh, počne neki konstruktivan posao. Osećanje da je voljena, na primer, može iznenada smanjiti snagu kompulzivne želje za kupovanjem. Jedna devojka koja je sa nestrpljenjem i neumerenom pohlepom očekivala svaki obrok, zaboravila je na glad i vreme jela kad je počela da crta kostime, tj. čim se okupirala poslom koji je neobično volela.

---

[3] Karl Abraham, »Entwicklungsgeschichte der Libido« u Neue Arbeiten zur aerztlichen Psychoanalyse, Heft a (1934).

S druge strane, pohlepa se može javiti ili pojačati prvim porastom neprijateljstva ili anksioznosti; osoba se može osećati primoranom da ide u kupovinu pre neke strašne predstave, ili pohlepno jede pošto oseti da je odbačena.

Ipak ima mnogo osoba koje su anksiozne, a ne razvijaju pohlepu što pokazuje da su se ovde umešali još neki naročiti faktori. Što se tih faktora tiče, jedino što se sigurno može reći je to, da pohlepne osobe sumnjaju da su u stanju da urade bilo šta za sebe i zato se oslanjaju na spoljašnji svet da će ispuniti njihove potrebe; ali one veruju da niko nije voljen da im bilo šta podari. One neurotične osobe koje su nezasite u svojoj potrebi za ljubavlju obično pokazuju istu pohlepu prema materijalnim stvarima kao što je žrtvovanje novca ili vremena, stvarni saveti u konkretnoj situaciji, pokloni, obaveštenja, seksualno zadovoljenje. U nekim slučajevima ove se težnje potpuno otkrivaju u želji sa dokazima ljubavi dok u drugim to objašnjenje nije ubedljivo. Ponekad se ima utisak da neurotična osoba jedino želi da nešto stekne, bilo da je u pitanju ljubav ili ne i da je težnja za ljubavlju, ako je uopšte prisutna, samo prikrivanje težnje za izvesnim opipljivim dobrima i koristima.

Ova zapažanja nameću pitanje da možda nije žudnja za materijalnim stvarima u osnovi ove pojave, a da je potreba za ljubavlju samo način da se postigne taj cilj. Ne postoji određen odgovor na ovo pitanje. Težnja za vlasništvom, kao što ćemo kasnije videti, jedna je od osnovnih odbrana od anksioznosti. Ali iskustvo pokazuje da se u izvesnim slučajevima potreba za ljubavlju, mada je ona više od svih zaštitno sredstvo, može potisnuti tako duboko da se čak ni spolja ne može primetiti. Njeno mesto može trajno ili povremeno zauzeti težnja za materijalnim stvarima.

Što se tiče uloge ljubavi, mogu se grubo razlikovati tri tipa neurotičnih osoba. U prvoj grupi nesumnjivo je to da osoba teži za ljubavlju, nesumnjiv je oblik u kojem se ta težnja pojavljuje i metodi kojima se postiže.

Osobe iz druge grupe teže za ljubavlju, ali ako je ne steknu nekim odnosom — a oni su tome veoma skloni — oni ne teže odmah za drugom osobom, već se povlače od ljudi. Umesto da pokušaju da se vežu za drugu osobu, nagonski se vezuju za stvari, jedu, kupuju ili čitaju, ili opšte rečeno, nešto stiču. Ovakva promena može ponekad uzeti groteskan oblik, kao što je slučaj u osoba koje posle neuspele ljubavi počinju tako nagonski da jedu da im se težina za kratko vreme poveća dvadeset do trideset funti: ako počne nova ljubav one gube težinu, a ako se i ova ljubav loše završi opet nagomilavaju kilograme. Ponekad se isto ponašanje može zapaziti u pacijenata: posle

akutnog razočarenja u analitičara, oni tako nagonski jedu i u takvom obimu dobijaju kilograme da ih je teško prepoznati, ali ih i gube kad je odnos ponovo uspostavljen. Ovakva pohlepa za hranom može se takođe potisnuti gubljenjem apetita ili nekih stomačnih funkcija. U ovoj grupi lični odnosi su dublje poremećeni nego u prvoj. Osobe iz ove grupe još žele ljubav, još se usuđuju da idu za njom, ali svako razočarenje može prekinuti nit koja ih vezuje za druge.

Treća grupa osoba doživela je udarac tako ozbiljno i tako rano da je njihov svesni stav postao duboko neverovanje u bilo kakvu ljubav. Njihova anksioznost je tako duboka da su zadovoljne ako im niko ne pričinjava stvarno zlo. One mogu pokazivati cinični, podrugljiv stav prema ljubavi, a više voleti ostvarivanje svojih opipljivih želja u odnosu na materijalnu pomoć, savete, seks. Tek pošto njihova anksioznost velikim delom popusti, u stanju su da požele i cene ljubav.

Različiti stavovi sve tri grupe mogu se ovako sumirati: nezasitost u ljubavi; potreba za ljubavlju koja se smenjuje opštom pohlepom; ne izražena potreba za ljubavlju, već opšta pohlepa. Svaka grupa pokazuje razvoj anksioznosti i neprijateljstva.

Vraćajući se na glavni tok naše diskusije moramo razmotriti pitanje specijalnih načina na kojima se pokazuje nezasitost u ljubavi. Glavni izraz su ljubomora i zahtevi za bezuslovnom ljubavlju.

Neurotična ljubomora, za razliku od ljubomore normalne osobe koja može biti odgovarajuća reakcija na opasnost da se izgubi nečija ljubav, sasvim je neproporcionalna toj opasnosti. Ona je diktirana stalnim strahom da se ne izgubi posedovanje nad osobom koja se voli; posledica je da svako interesovanje druge vrste koje ima ta osoba predstavlja potencijalnu opasnost. Ova vrsta ljubomore može se javiti u svakom ljudskom odnosu — u odnosu roditelja prema deci koja žele da steknu prijatelje ili da stupe u brak; između supružnika; u svakom odnosu u kojem postoji ljubav. Odnos prema analitičaru nije izuzetak. On se pokazuje u jakoj osetljivosti ako analitičar vodi brigu i o drugom pacijentu, ili čak ako pominje drugog pacijenta. Moto je: »Mene morate naročito voleti«. Pacijent može kazati: »Vidim da se sa mnom ljubazno ponašate, ipak, ako se vi i sa drugima ponašate isto tako ljubazno, vaša ljubaznost prema meni ne znači ništa«. Bilo koja ljubav ili interesovanje koje se mora deliti sa drugim osobama odmah se shvata kao potpuno bezvredno.

Često se shvata da je nesrazmerna ljubomora izazvana još u detinjstvu ljubornim doživljajima prema braći i sestrama ili pre-

ma jednom roditelju. Rivalstvo između braće i sestara javlja se i kod zdrave dece, ali na primer ljubomora prema novorođenčetu iščezava bez traga čim dete bude sigurno da nije izgubilo ništa od ljubavi i pažnje koju je dotad imalo. U skladu sa mojim iskustvom, preterana ljubomora, koja se javlja u detinjstvu i nikad ne iščezava, duguje neurotičnim uslovima kod deteta koji su kao i gore opisani, kod odraslih. Tamo je već postojala u detetu nezasita potreba za ljubavlju koja se razvila iz bazične anksioznosti. U psihoanalitičkoj literaturi odnos između infantilnih reakcija ljubomore i ljubomornih reakcija odraslih često se nejasno izražava tako što se ljubomorne reakcije odraslih nazivaju »ponavljanjem« infantilnih. Ako je značenje ovog termina sadržano u tome da je odrasla žena ljubomorna na svog muža z a t o što je na isti način bila ljubomorna na svoju majku, onda on ne bi bio prihvatljiv. Intenzivna ljubomora koju nalazimo u odnosu deteta prema roditeljima ili braći i sestrama nije jedini razlog kasnije ljubomore, već obe potiču iz istog izvora.

Možda jači izraz nezasite potrebe za ljubavlju od ljubomore jeste zahtevanje bezuslovne ljubavi. Oblik u kojem se ovaj zahtev najčešće javlja u svesti jeste: »Želim da budem voljen zbog onog što sam, a ne zbog onog što činim«. Tako mi ovu želju možemo shvatiti kao sasvim normalnu. Svakako, želja da budemo voljeni zbog onog kakvi jesmo nije nikome od nas strana. Neurotična potreba za bezuslovnom ljubavlju, međutim, mnogo je šira od normalne, a u krajnjem obliku nemoguće ju je ispuniti. To je zahtev za ljubavlju bezuslovnom i bez ikakvih rezervi.

Kao prvo, ovaj zahtev uključuje želju da se bude voljen bez obzira na odbrambeno ponašanje. Ova želja je neophodna kao sigurnost, pošto neurotična osoba potajno shvata činjenicu da je puna neprijateljstva i neumerenih zahteva, i otuda je razumljiv i srazmeran srah da se druga osoba može povući, naljutiti ili se osvetiti ako bi primetila bilo kakvo neprijateljstvo. Pacijent ovakvog tipa izražavaće mišljenje da je vrlo lako i da ne znači ništa voleti nekog ko je mio, da ljubav treba da dokaže svoju sposobnost da izdrži svaku vrstu tvrdoglavog ponašanja. Svaka kritika shvata se kao nedostatak ljubavi. U procesu analize ogorčenost se može podstaći ako se pacijent upozna sa činjenicom da mora menjati nešto u svojoj ličnosti; normalno to je cilj analize, ali on svako takvo upozorenje oseća kao frustracija njegove potrebe za ljubavlju.

Neurotični zahtev za bezuslovnom ljubavlju sadrži, kao drugo, želju da se bude voljen, a da se ljubav ne daje zauzvrat.

Ova želja je neminovna zato što neurotična osoba oseća da je nesposobna da u sebi oseti toplinu ili pruži ljubav i što to ne želi da učini.

Kao treće, ovaj zahtev sadrži želju da se bude voljen bez ikakve koristi za drugu osobu. Ova želja je neminovna, zato što svaka korist ili zadovoljenje koje su okolnosti donele drugoj osobi, podstiču u njemu podozrenje da ga drugi vole jedino zbog svoje koristi i zadovoljenja. U seksualnim odnosima osobe ovog tipa će zavideti na zadovoljenju koje tim odnosom dobija druga osoba, jer će smatrati da su voljene jedino zbog zadovoljenja koje pružaju. U analizi ovakvi pacijenti zavide na zadovoljstvu analitičara što im pomaže. Oni će ili potcenjivati pomoć koju im analitičar pruža, ili, dok intelektualno shvataju dobijenu pomoć, neće biti u stanju da osete bilo kakvu zahvalnost. Ili će biti skloni da sav značaj pripišu nečem drugom, dobijenim lekovima ili primedbama nekog prijatelja. Mada intelektualno mogu shvatiti da je honorar koji plaćaju kompenziran vremenom, energijom i znanjem, emocionalno će naplaćivanje honorara shvatiti kao dokaz da se analitičar nije interesovao za njih. Osobe ovakve vrste suviše su nespretne da učine poklon, zato jer će se plašiti da su voljene zbog davanja poklona.

Zahtev za bezuslovnom ljubavlju sadrži na kraju i želju da se voli uz žrtvovanje. Samo ako druga osoba žrtvuje sve za neurotičara on može biti potpuno ubeđen da je voljen. Ovi zahtevi se mogu odnositi na novac i ubeđenja i lično poštenje. Oni na primer, sadrže očekivanje da će biti podržani čak i u stepenu nesreće koju osećaju. Postoje majke koje naivno veruju da su u pravu da očekuju slepo poštovanje i žrtve od dece zato što su ih »rodile u mukama«. Druge majke su potisle svoju želju za bezuslovnom ljubavlju toliko da su u stanju da svojoj deci u velikom obimu pruže stvarnu pomoć i podršku; ali takva majka ne dobija satisfakciju za svoj odnos prema deci zato što kao i u već pomenutim primerima oseća da je deca vole samo zato što toliko dobijaju od nje, i tako im potajno zavidi na svemu što im pruža.

Zahtev za bezuslovnom ljubavlju, uključujući bezobzirno i nemilosrdno zanemarivanje svih drugih, pokazuje jasnije neprijateljstvo koje se krije u neurotičnim zahtevima za ljubavlju.

Za razliku od normalnog eksploatatorskog tipa, svesno usmerenog na eksploatisanje drugih, neurotična osoba je obično potpuno nesvesna toga kakva je. Zbog strogo taktičkih razloga ona saznanje o svojim zahtevima mora držati izvan svesti. Niko

ne može otvoreno reći: »Želim da se žrtvuješ u moje ime, a da ništa ne dobiješ zauzvrat«. Ona se trudi da svoje zahteve zasnuje na nekoj opravdanoj osnovi. Drugi jak razlog zbog kojih ona ne razume svoje zahteve je u tome što je vrlo teško popustiti im kad su se već jednom učtvrstili, a shvatiti ih kao iracionalne prvi je korak ka tome da im se popusti. Oni su zasnovani, nezavisno od već pomenutih osnova, i na iskrenom uverenju neurotičara on može živeti od svojih sredstava, da mu se mora dati sve što mu je potrebno da sva odgovornost za njegov život leži na drugima, a ne na njemu. Zato je popuštanje zahtevu za bezuslovnom ljubavlju promena celog njegovog stava prema životu.

Sve karakteristike neurotične potrebe za ljubavlju imaju zajedničko to da vlastite konfliktne težnje preče put neurotičaru do ljubavi koja mu je potrebna. Kakve su onda njegove reakcije na delimično ispunjavanje ovih zahteva ili na potpuno odbacivanje?

G L A V A VIII

NAČINI ZA STICANJE LJUBAVI I OSETLJIVOST NA ODBACIVANJE

Uočavajući koliko jako takve neurotične osobe žele ljubav a kako je teško stiču, moglo bi se tvrditi da bi one bile veoma srećne u umerenoj emocionalnoj atmosferi. Ali javlja se druga komplikacija: one su bolno osetljive na ma i najznatnije odbacivanje i odbijanje. I umereni odnos, mada na izvestan način siguran, shvata se kao odbijanje.

Teško je opisati stepen njihove osetljivosti na odbacivanje. Ako je nešto izmenilo sastanak, ako moraju da čekaju, ne dobiju brz odgovor, neslaganje sa njihovim mišljenjima, bilo kakvo nepovlađivanje njihovim željama, ukratko, sve što ometa ispunjavanje njihovih zahteva, oseća se kao odbijanje. A odbijanje ne samo da ih baca natrag u njihovu bazičnu anksioznost, već se u isto vreme shvata ravno poniženju. Kasnije ću objasniti zašto ga oni shvataju kao ponižavanje. Zato što odbijanje sadrži u sebi i ponižavanje, ono može izazvati strahovit gnev koji se može otvoreno pokazati: na primer, devojka čija mačka ne odgovara na njenu pažnju postaje besna i baca mačku o zid. Ako moraju da čekaju oni to tumače na taj način da ih shvataju ne važnima da bi bili sa njima tačni: ovo može pojačati navalu neprijateljstva i dovesti do potpunog povlačenja svih osećanja, tako da oni postaju hladni i neodgovorni, ma da su pre pet minuta sa žudnim nestrpljenjem očekivali sastanak.

Veza između osećanja odbijenosti i osećanja razdraženosti češće ostaje nesvesna. Ovo se najčešće dešava zbog toga što

odbijanje može biti tako neprimetno da se svesno ne može shvatiti. Onda se osoba oseća razdražena, postaje ljuta i osvetoljubiva, ili oseća umor, depresiju ili glavobolju, a da ni izdaleka nije svesna zašto. Šta više, neprijateljske reakcije mogu se javiti ne samo na odbacivanje, ili na ono što se oseća kao odbacivanje, već takođe i na očekivanje odbacivanja. Osoba može, na primer, nešto ljutito pitati, zato što već u sebi očekuje da će biti odbijena. On se uzdržava da pošalje cveće devojci zato što očekuje da će ona osetiti skrivene razloge za ovaj poklon. On se može iz istih razloga strašno bojati da izrazi bilo kakvo pravo osećanje, zaljubljenost, zahvalnost, poštovanje, i zato se prikazuje pred sobom i drugima hladniji i manje zagrejan nego što je u stvari. Ili se može podrugivati ženama i tako se svetiti za odbijanje koje očekuje.

Strah od odbacivanja, ako je jako izražen, može dovesti osobu do toga da se trudi da sebe ne izlaže mogućnosti odbijanja. Ovo izbegavanje može ići dotle da se ne traže šibice kad se kupuju cigarete, da se ne traži posao. Osobe koje se boje mogućnosti odbacivanja izbegavaće da se sretnu sa čovekom ili ženom koga vole, sve dok ne budu potpuno sigurne da ih ovi neće odbaciti. Muškarci ovog tipa obično su ogorčeni što moraju da pozivaju devojke da igraju, jer se plaše da devojka može prihvatiti igru jedino iz učtivosti; oni misle da žene mnogo bolje stoje u tom pogledu zato što nije potrebno da inicijativa dođe od njih.

Drugim rečima, strah od odbijanja može dovesti do serije ozbiljnih inhibicija koje spadaju u kategoriju bojažljivosti. Bojažljivost služi kao odbrana od odbijanja. Ubeđenje »biti nepoželjan« koristi se kao ista vrsta odbarne. To je kao kad osobe ovog tipa kažu sebi: »Ljudi me nikako ne vole, bolje je da se povučem u stranu i tako se zaštitim od mogućeg odbacivanja.« Tako je strah od odbijanja ozbiljan hendikep za želju za ljubavlju, zato što on osobu štiti da drugi osete ili saznaju da ona želi neku pažnju. Šta više, neprijateljstvo izazvano osećanjem odbačenosti velikim delom doprinosi tome da se anksioznost drži na oprezi ili pojača. To je veoma važan faktor za uspostavljanje »circulus vitiosus« kojem je teško izbeći.

Ovaj začarani krug stvoren različitim implikacijama neurotične potrebe za ljubavlju može se grubo izraziti na ovaj način: anksioznost; neumerena potreba za ljubavlju uključujući zahteve za potpunom i bezuslovnom ljubavlju; osećanje odbačenosti ako se ova osećanja ne ispune; reagovanje na odbijanje jakim neprijateljstvom; potreba za potiskivanjem neprijateljstva zbog straha da se ne izgubi ljubav; napetost rasprostranjenog gneva; pojačana anksioznost; pojačana potreba za sigurno-

šću... Tako isti razlozi koji se koriste kao zaštita od anksioznosti stvaraju zauzvrat novo neprijateljstvo i novu anksioznost.

Formiranje začaranog kruga tipično je ne samo za sadržaj o kojem se ovde raspravljalo; opšte rečeno, on je jedan od najvažnijih procesa u neurozama. Svako zaštitno sredstvo može imati, uz to što ima vrednost osiguravanja, i vrednost da stvori nove neuroze. Neka osoba se može odati piću da bi olakšala svoju anksioznost, a onda početi da se plaši da će joj piće naneti štetu. Ili se može baviti masturbacijom da bi olakšala svoju anksioznost, a onda se plašiti da će joj masturbacija naneti zlo. Ili može preduzeti lečenje od anksioznosti, a uskoro iza toga se uplašiti da će joj lečenje štetiti. Stvaranje začaranih krugova glavni je razlog zbog kojeg ozbiljne neuroze sigurno postaju gore, mada nema nikakve promene u spoljašnjim uslovima. Otkrivanje začaranih krugova i njihovih implikacija jedan je od osnovnih zadataka psihoanalize. Sam neurotičar ih ne može shvatiti. Njihove posledice on oseća samo u obliku osećanja da je uhvaćen u zamku. Ovo osećanje uhvaćenosti dolazi kao odgovor na zamku iz koje se ne može izvući. Svaki pokušaj da se izvuče baca ga u nove opasnosti.

Pitanje se postavlja koji način, bez obzira na sve unutrašnje poteškoće, omogućuje neurotičaru da stekne ljubav za koju je predodređen. Ovde postoje dva problema koji treba da se reše: prvo kako steći neophodnu ljubav; i drugo, kako opravdati pred sobom i drugima potrebu za njom. Možemo grubo opisati različita moguća sredstva za postizanje ljubavi: ugađanje, molba za samilost, molba za pravednost, i, na kraju, pretnje. Naravno da ovakva klasifikacija, kao i svako nabrajanje psiholoških faktora, nije strogo kategorička već samo označava opšti pravac. Ova različita sredstva međusobno se ne isključuju. Neka od njih mogu se primenjivati istovremeno ili se koristiti naizmenično, zavisno od situacije, karakterne strukture i od stepena neprijateljstva. U stvari, sekvenca u kojoj su navedena ova četiri sredstva za postizanje ljubavi označava rastući stepen neprijateljstva.

Kad neurotičar pokušava da stekne ljubav ugađanjem, njegov moto se može opisati kao: »Volim te svim srcem; zato me ti zauzvrat moraš voleti i pokloniti mi sve u ime moje ljubavi«. Činjenica da u našoj kulturi ovakvu taktiku češće koriste žene nego muškarci, dolazi kao posledica uslova pod kojima su žene živele. Vekovima je ljubav ženama bila ne samo naročiti domen u životu, već i jedini način na koji su mogle dobiti ono što žele. Dok su muškarci rasli u uvernju da sami moraju nešto steći u životu ako žele nešto da znače, žene su shvatile da preko ljubavi, jedino preko ljubavi, mogu dospeti do sreće, sigurnosti i dominacije. Razlika u stavu kulture imala

je važan uticaj na psihički razvoj čoveka i žene. Bilo bi nezgodno raspravljati o ovom uticaju u današnje vreme, ali jedna od posledica je to da žene u neurozama češće nego muškarci koriste ljubav kao strategiju. A u isto vreme subjektivno uverenje o ljubavi služi i kao opravdanje za zahteve koji se postavljaju.

Osobe ovog tipa su u naročitoj opasnosti da padnu u zavisnost u odnosu na svoje ljubavne veze. Tvrdim, na primer, da se žena sa neurotičnom potrebom za ljubavlju vezuje za muškarca sličnog tipa koji se, međutim, povlači tek što je ona dospela do njega; na ovo odbacivanje žena reaguje jakim neprijateljstvom, koje se potiskuje iz straha da ne izgubi partnera. Ako ona pokuša da se povuče, on će nastojati da zadobije njenu pažnju. Ona onda ne samo da potiskuje svoje neprijateljstvo, već ga prikriva jakom privrženošću. Ona će opet biti odbačena i opet reagovati, eventualno povećanom ljubavlju. Tako će se ona postepeno uveriti da je posedovana nepobedivom i »velikom strašću«.

Drugi način koji se može shvatiti kao oblik ugađanja u pokušaju da se zadobije ljubav jeste razumevanje neke osobe, pomaganje njenog mentalnog i profesionalnog razvoja, pomoć u savlađivanju teškoća i slično. Ovo zajednički koriste i muškarci i žene.

Još jedan način za sticanje ljubavi jeste poziv na samilost. Neurotičar će svoje patnje i bespomoćnost izložiti pažnji drugih, a njegov moto u ovom slučaju je: »Treba da me voliš zato što patim i što sam bespomoćan.« U isto vreme patnja služi i kao opravdanje zato što se prave neumorni zahtevi.

Ponekad se ovakav poziv može napraviti sasvim otvoreno. Pacijent će ukazivati na to da je on najbolesniji pacijent i da zbog toga više od svih zaslužuje pažnju analitičara. On može da prezire druge pacijente koji spolja izgledaju kao da su zdraviji. On je ogorčen na druge osobe koje uspešnije od njega koriste ovu strategiju.

Poziv za sažaljenje može sadržati manje ili više neprijateljstva. Neurotičar se jednostavno može pozvati na našu dobru volju, ili iznuditi naklonost zapetljavajući se u neku nesrećnu situaciju koja nas goni da mu pomognemo. Svako ko je imao bilo kakav posao sa neurotičarima u socijalnom i lekarskom radu poznaje važnost ove strategije. Postoji velika razlika između neurotičara koji objašnjava svoju situaciju stvarnim činjenicama i onoga koji podstiče samilost dramatičnim iznošenjem svojih muka. Isti način sa istim varijacijama možemo naći u dece svih godina: dete može ili tražiti utehu za neku svoju bolest ili pokušati da iznudi pažnju nesvesno razvijajući

situaciju do strašnih razmera u očima svojih roditelja, kao što je na primer nesposobnost da se jede ili mokri.

Upotreba ovog poziva na samilost pretpostavlja ubeđenje da je nemoguće da se ljubav stekne na drugi način. Ovo ubeđenje se može pretvoriti u opšte neverovanje u ljubav, ili biti oblik neverovanja da se u određenoj situaciji ljubav može dobiti na drugi način.

Treći način sticanja ljubavi — poziv na pravednost — ima moto: »Ovo sam uradio za tebe; šta ćeš ti uraditi za mene?« U našoj kulturi majke često ukazuju da zbog onog što su uradile za svoju decu imaju pravo na neprekidnu privrženost. U ljubavnim odnosima se činjenica da je neko doprineo ljubavi može koristiti kao osnova za izvesne zahteve i polaganje prava na nešto. Osobe ovog tipa često su potpuno spremne da učine nešto za druge, sa potajnim očekivanjem da će zauzvrat dobiti sve što žele, a potajno su razočarane ako drugi nisu voljni da na isti način učine nešto za njih. Ovde ja ne mislim na osobe koje svesno kalkulišu, nego na one kojima je svako svesno očekivanje mogućeg uzvrata potpuno strano. Njihova kompulzivna velikodušnost može se tačno opisati kao mađijski potez. Oni čine za druge ono što bi voleli da drugi učine za njih. Da one isto očekuju za uzvrat pokazuje nam činjenica da one doživljavaju jaku razočaranost. Ponekad one vode neku vrstu mentalnog knjigovodstva u kojem sebi daju velike zajmove za žrtve koje su stvarno nekorisne, kao što je ležati budan cele noći, da svode na minimum ili čak ne vode računa o tome što je učinjeno za njih, dakle izvrću situaciju na takav način da se osećaju ovlašćeni da zahtevaju specijalnu pažnju. Ovakav stav može se odraziti i na samog neurotičara zato što se on boji obaveza koje je navukao na sebe. Instinktivno sudeći o drugima prema sebi, on se plaši da ga oni mogu eksploatisati ako prihvati bilo kakvu milost od njih.

Poziv na pravednost može se takođe postaviti na osnovu onoga što bi neurotičar bio voljan da učini za druge kad bi mu se ukazala povoljna prilika. On će ukazivati koliko bi voleo i žrtvovao se kad bi bio u položaju onog drugog; on smatra da su njegovi zahtevi opravdani samim tim što on od drugih ne traži ništa više nego što bi i sam učinio. U stvari, psihologija ovakvog prosuđivanja mnogo je zamršenija nego što to neurotičar shvata. Slika koju on ima o sebi uglavnom je njegova nesvesna gordost na svoje ponašanje koje bi on hteo da vidi i u drugih? On, međutim, ne obmanjuje sebe, jer u stvari u njemu postoji izvesna istinita težnja za žrtvovanjem, koja potiče iz nedostatka samouverenja, i njegovog nagona da bude privržen drugima onako kao što bi želeo da su oni privrženi njemu.

Neprijateljstvo koje može biti prisutno u pozivu na pravednost najjasnije se pokazuje kada su zahtevi zasnovani kao nadoknada za navodnu uvredu. Moto je: »Ti si me mučio i povredio, zato je tvoja dužnost da mi pomogneš, da povedeš brigu o meni i pružiš mi podršku«. Ova strategija je slična onoj koja se koristi u traumatskim neurozama. Ja nemam ličnog iskustva sa traumatskim neurozama, ali se pitam da li osobe koje imaju traumatske neuroze ne pripadaju ovoj kategoriji i ne koriste uvredu kao osnovu za zahteve koje su sklone da postavljaju svakom prilikom.

Citiraću nekoliko primera koji pokazuju kako neurotičar može podstaći osećanje krivice ili dužnosti da bi njegovi zahtevi izgledali ispravni. Jedna žena razbolela se u znak reagovanja na nelojalnost svoga muža. Nije iskazala nikakvo prebacivanje, možda ga čak nije ni osećala svesno, ali njena bolest je implicitno jedna vrsta živog prebacivanja koje teži da podstakne osećanje krivice kod njenog muža i da ga učini voljnim da svu svoju pažnju pokloni njoj.

Jedan drugi neurotičar ove vrste, žena sa simptomima opsesije i histerije, ponekad bi insistirala da pomaže svojim sestrama u kućnom poslu. Nakon jednog ili dva dana nju bi i nesvesno uvredilo to što bi one prihvatile njenu pomoć, i padala je u postelju sa pojačanim simptomima bolesti, i tako primoravala sestre, ne samo da rade bez nje, već da osim sveg posla moraju da pojačaju i brigu o njoj. Ponovno pogoršanje njenog stanja predstavljalo je optužbu i zahtev za nadoknadom od drugih. Ista osoba je pala u nesvest kada je jedna od sestara nešto kritikovala, i tako izrazila svoju uvređenost i iznudila samilosno ponašanje prema sebi.

Jedna moja pacijentkinja, u izvesnom periodu analize postajala je sve gora i gora, uobražavajući da analitičar hoće da je uništi da bi njom ovladao do kraja, a da ću ja zato ubuduće morati da preuzmem svu brigu o njoj. Reagovanja ovakve vrste česta su u svim vrstama medicinskih lečenja, a često ih prate i otvorene pretnje lekaru. U manjem obimu ove pojave su zajedničke: stanje pacijenta pokazuje znake pogoršanja kad analitičar ide na odmor; implicitno ili eksplicitno on će tvrditi da se njegovo stanje pogoršalo greškom analitičara i da zbog toga ima naročito prvo na pažnju analitičara. Ovaj se primer lako može preneti i na iskustvo svakodnevnog života.

Kao što ovi primeri pokazuju, neurotične osobe ove vrste mogu biti voljne da plate cenu mučenja — čak jakog mučenja — zato što su na taj način u stanju da izraze svoju optužbu i svoje zahteve, a da nisu svesne da to čine; zbog toga su u stanju da zadrže svoje osećanje ispravnosti.

Kad neka osoba koristi pretnju kao strategiju za sticanje ljubavi, ona može pretiti zbog vređanja sebe ili nekog drugog. Može pretiti zbog nekog bezobzirnog čina, kao što je uništavanje reputacije ili zbog nasilja prema njoj ili drugoj osobi. Pretnja samoubistvom, ili čak pokušaj samoubistva, česti su primeri. Jedna moja pacijentkinja je ovakvim pretnjama stekla dva dobra muža. Kada je prvi muž pokazao znake povlačenja, ona se bacila u reku u naseljenom i preglednom delu grada; kada je drugi pokazao nevoljnost da se ženi, ona je otvorila gas u vreme kad je bila sigurna da će je otkriti. Njena očigledna težnja bila je da pokaže kako ne bi mogla živeti bez određenog čoveka.

Pošto se neurotičar nada da će svojim pretnjama ispuniti svoje želje, on ih se neće odreći sve dok se nada da će postići taj cilj. Ako izgubi nadu on ih se može odreći pod pritiskom očaja i osvetoljubivosti.

GLAVA IX

ULOGA SEKSUALNOSTI U NEUROTIČNOJ POTREBI ZA LJUBAVLJU

Neurotična potreba za ljubavlju često poprima oblik seksualnog zanosa ili nezajažljive gladi za seksualnim zadovoljenjem. Na ovom mestu može se postaviti pitanje da li je pojava neurotične potrebe za ljubavlju uslovljena nezadovoljavajućim seksualnim životom, da li težnja za ljubavlju, kontaktom, uvažavanjem i potporom proističe ne toliko zbog potrebe za sigurnošću koliko zbog nezadovoljenog libida.

Ovakvo tumačenje blisko je Frojdu. On primećuje da mnoge neurotične osobe žele da se približe drugima i da se vežu za njih; po njemu je takav odnos posledica nezadovoljenog libida. Međutim, ova teorija je zasnovana na nesigurnim premisama. Ona pretpostavlja da su sve manifestacije koje same po sebi nisu seksualnog karaktera (želja za dobijanjem saveta, priznanja i potpore), izraz seksualnih potreba koje su ublažene ili »sublimirane«. Dalje, ona pretpostavlja da je nežnost inhibirani ili »sublimirani« izraz seksualnih nagona.

Ovakve pretpostavke nisu zasnovane na čvrstim dokazima. Odnos između osećanja ljubavi, izražavanja nežnosti i seksualnosti nije tako blizak kao što mi ponekad mislimo. Antropolozi i istoričari nas uče da je individualna ljubav proizvod kulturnog razvoja i napretka civilizacije[1]. Brifo (Briffault) dokazuje da je seksualnost bliža grubosti nego nežnosti, ali

[1] Robert Briffault, The Mothers, London and New York, 1927

ni njegovi stavovi nisu uvek ubedljivi. Posmatranjem naše kulture utvrđujemo, međutim, da seksualnost može postojati i bez ljubavi i nežnosti, a da se ljubav i nežnost isto tako mogu roditi bez seksualnih želja. Nije dokazano, na primer, da je odnos između majke i deteta seksualnog karaktera. Sve što možemo zaključiti — a to proizilazi iz Frojdovog otkrića — to je da seksualni momenat može biti prisutan. Možemo primetiti i mnoge veze između nežnosti i seksualnosti: nežnost može biti preteča seksualnih osećanja; neko može imati seksualne želje, a da je svestan jedino osećanja nežnosti; seksualne želje mogu podsticati ili potpuno preći u osećanje nežnosti. Iako ovakva bliskost između nežnosti i seksualnosti upućuje na njihovu čvrstu vezu, bolje je biti oprezan i prihvatiti postojanje dve različite kategorije osećanja koja se mogu podudarati, preći jedno u drugo ili zameniti jedno drugo.

Ako bismo se odlučili da prihvatimo Frojdovu pretpostavku po kojoj je nezadovoljeni libido snaga koja podstiče na traženje ljubavi, bilo bi teško razumeti zašto istu žudnju za ljubavlju, sa svim mogućim složenostima, nalazimo i u osoba čiji je seksualni život sa stanovišta fizičkog zadovoljavanja potpuno uredan. A pošto nema sumnje da ovakvi slučajevi postoje nameće se neizbežan zaključak da nezadovoljeni libido ne igra ovde glavnu ulogu, već da razlozi leže izvan seksualnih sfera[2].

Na kraju, kad neurotična potreba za ljubavlju ne bi bila ništa drugo do seksualna pojava, mi ne bismo bili u stanju da shvatimo najznačajnije probleme koje ona sadrži, a od kojih su najvažniji osećanje posedovanja, bezuslovna ljubav, osećanje odbačenosti. Istina je da su ovi problemi poznati i opisani u detalje; ljubomora na primer vuče koren iz rivalstva između braće i sestara ili Edipovog kompleksa; bezuslovna ljubav vuče koren iz oralnog erotizma; posedovanje je objašnjeno kao analni erotizam, itd. Ali nije pokazano da u stvarnosti svi ovi stavovi i reakcije opisani prethodnim glavama postoje zajedno, da su oni sadržajni deo jedne potpune strukture. Ako se anksioznost ne shvati kao dinamička snaga iz koje nastaje potreba za ljubavlju, onda je nemoguće razumeti određene uslove u kojima se ta potreba pojačava ili smanjuje.

Pomoću Frojdove ingeniozne metode slobodnih asocijacija moguće je u procesu analize tačno odrediti vezu između anksioznosti i potrebe za ljubavlju, naročito ukoliko poklonimo

---

[2] Ovakvi slučajevi definitivnog poremećaja u emocionalnoj sferi, koegzistirajući sa kapacitetom za puno seksualno zadovoljenje uvek su bili zagonetka za neke analitičare, ali činjenica da se oni ne uklapaju u teoriji libida ne isključuje njihovo postojanje.

punu pažnju promenama i kolebanjima koja prate to kretanje. Pacijent može u procesu analize posle perioda zajedničkog konstruktivnog rada iznenada izmeniti svoje ponašanje, postavljati različite zahteve analitičaru, žudeti za njegovim prijateljstvom, slepo mu se diviti, ili postati prekomerno ljubomoran i zahtevati da bude »jedini pacijent«. Sve ovo podstiče razvoj anksioznosti koji se manifestuje ili u snovima ili u navali osećanja, ili čak u fizičkim simptomima kao što su proliv i učestano mokrenje. Pacijent ne shvata da je u pitanju anksioznost i da je njegovo očajničko držanje za analitičara uslovljeno anksioznošću. Ako je analitičar osetio ovu vezu i izneo je pacijentu, oboje će otkriti da su problemi koji su dodirnuti pre nego se pacijent iznenada zaneo za analitičara doveli do porasta njegove anksioznosti; on je mogao, na primer, tumačenje analitičara osećati kao nečasnu klevetu ili ponižavanje.

Tok reagovanja izgleda ovako: problem se pojavio i diskusija oko njega izazvala je jako neprijateljstvo prema analitičaru; pacijent počinje da mrzi analitičara, da sanja kako ovaj umire; on iznenada ugušuje svoje neprijateljske nagone, postaje uplašen i iz potrebe za sigurnošću vezuje se za analitičara. Kad sve ove reakcije prođu, neprijateljstvo, anksioznost, a sa njima i pojačana potreba za ljubavlju prelaze u drugi plan. Pojačana potreba za ljubavlju javlja se tako redovno kao rezultat anksioznosti, pa se može slobodno shvatiti kao alarmni signal koji ukazuje na to da je anksioznost izbila na površinu i da traži sigurnost. Proces koji je opisan ne odnosi se samo na analizu. Gotovo identična reagovanja javljaju se i u ličnim odnosima. U braku na primer, muž se može kompulzivno vezivati za svoju ženu, a da je ljubomoran i samoživ, da je idealizira i da joj se divi, dok je u isto vreme u dubini duše mrzi i boji se nje.

Opravdano je govoriti o preteranoj privrženosti koja se javlja kao natkompenzacija skrivene mržnje, ali samo ako se shvati da je ovaj termin uzet grubo opisno i da ništa ne govori o dinamičnim silama procesa.

Ako zbog svih ovih razloga odbijamo da prihvatimo seksualnu etiologiju potrebe za ljubavlju, postavlja se pitanje da li se samo slučajno neurotična potreba za ljubavlju ponekad javlja, ili izgleda da se javlja, združena sa seksualnim željama, ili postoje izvesni uslovi pod kojima se potreba za ljubavlju oseća i izražava na seksualne načine.

U izvesnom obimu seksualno izražavanje potrebe za ljubavlju zavisi od toga da li ga spoljašnji uslovi potpomažu ili ne. U izvesnom obimu ono zavisi od razlika u kulturi, vitalnosti i seksualnog temperamenta. I na kraju zavisi od toga da

li osoba ima zadovoljavajući seksualni život, jer ako nema ona će daleko pre reagovati na seksualni način nego osobe koje imaju zadovoljavajući seksualni život.

Mada su sve ove činjenice same po sebi očigledne i potpuno utiču na čin na koji će osoba reagovati, one ne uzimaju dovoljno u obzir osnovne individualne razlike. Kod velikog broja neurotičnih osoba koje pokazuju neurotičnu potrebu za ljubavlju ove reakcije variraju zavisno od individualnih razlika. Tako nailazimo na osobe čiji kontakt sa drugima odmah, čak obavezno, dobija manje ili više naglašen seksualni oblik, dok u drugih seksualno uzbuđenje i seksualna aktivnost ostaju u obimu normalnog osećanja i ponašanja.

Prvoj grupi pripadaju ljudi i žene koji padaju iz jednog seksualnog odnosa u drugi. Ako bolje upoznamo njihova reagovanja, pokazaće se da se one osećaju nesigurne, nezaštićene i potpuno izgubljene ako nemaju seksualni odnos ili bar skoru mogućnost da do njega dođe. Mada su više inhibirani, ovoj grupi pripadaju i ljudi i žene koji imaju određen broj seksualnih odnosa, ali koji oko sebe i među drugim osobama stvaraju erotsku atmosferu, bez obzira da li ih te osobe stvarno privlače ili ne. Na kraju, u treću grupu spadaju osobe koje su još više seksualno inhibirane, ali koje se veoma lako uzbuđuju i kompulzivno vide potencijalnog seksualnog partnera u bilo kom čoveku ili ženi. U ovoj poslednjoj podgrupi masturbacija može, mada to nije obavezno, da zameni seksualni odnos.

Variranja u ovoj grupi su velika i zavise od stepna postignutog fizičkog zadovoljstva. Ali zajedničko za celu grupu je neposedovanje određenih merila u izboru partnera. Osobe koje pripadaju ovoj grupi imaju iste karakteristike o kojima smo već govorili kad smo diskutovali o našem opštem shvatanju osoba sa neurotičnom potrebom za ljubavlju. Uz to zapanjuje protivrečnost između njihove stalne spremnosti za polni čin, bilo stvarni ili imaginarni, i njihove duboke poremećenosti u emocionalnim odnosima prema drugima, poremećenosti koja daleko nadmašuje onu koju imaju osobe sa običnom bazičnom anksioznošću. Stvar nije samo u tome što ove osobe ne mogu verovati u ljubav, nego one zaista postaju duboko poremećene ili, — u slučaju muškaraca — impotentne ako im se ponudi ljubav. One mogu biti svesne svog defanzivnog stava, ali su mnogo češće spremne da okrivljuju svoje partnere. Što se poslednjeg slučaja tiče takve osobe su ubeđene da nikad nisu srele devojku ili čoveka sposobne za ljubav.

Seksualni odnos ne znači za njih samo popuštanje seksualne napetosti, već i jedini način da se uspostavi ljudski kontakt. Ako neko u sebi razvije uverenje da je za njega nemoguće postići ljubav, onda se emocionalne veze zamenjuju obič-

nim fizičkim odnosima. U tom slučaju seks postaje glavni, ako ne i jedini most za uspostavljanje odnosa sa drugima, čime dobija važnost.

U nekih osoba neodbirljivost se pokazuje i u odnosu na pol potencijalnog partnera; one mogu aktivno tražiti odnose sa oba pola ili se pasivno povinovati seksualnim zahtevima, bez obzira da li oni dolaze od osobe istog ili suprotnog pola. Prvi tip nas ne interesuje ovde, zato što i pored naglašene seksualnosti, koja se stavlja u službu uspostavljanja ljudskih odnosa koji se inače teško postižu, glavni motiv nije toliko potreba za ljubavlju koliko težnja za vladanjem, ili tačnije, za potčinjavanjem drugih. Ova težnja može biti toliko imperativna da seksualne razlike postaju potpuno nevažne. Ljudi i žene žele da budu potčinjeni, seksualno ili na drugi način. Ali ovi iz druge grupe, skloni da popuštaju seksualnim željama oba pola, gonjeni su beskrajnom potrebom za ljubavlju, naročito strahom da će drugu osobu izgubiti ako odbiju seksualni zahtev ili se usude da brane sebe od pravednih ili nepravednih zahteva. One ne žele da izgube drugu osobu zato što im je odnos sa njom neophodno potreban.

Objašnjavati pojavu nerazlikovanja odnosa sa oba pola na osnovu postojeće biseksualnosti, po mom mišljenju je lažna konstrukcija. U ovim slučajevima ne postoje znaci iskrene vezanosti za isti pol. Prividna homoseksualna usmerenost iščezava tek što je samouverenje došlo na mesto anksioznosti, a isto tako i nerazlikovanje polova.

Ono što je rečeno o biseksualnom stavu može takođe baciti svetlost i na problem homoseksualizma. U stvari postoji mnogo međustavova između opisanog »biseksualnog« i potpuno homoseksualnog tipa. U poslednjem slučaju postoje određeni faktori koji se zasnivaju na tome da takve osobe isključuju kao seksualnog partnera osobu suprotnog pola. Naravno, problem homoseksualizma je mnogo složeniji da bi se mogao razumeti samo sa jedne tačke gledanja. Na ovom mestu je dovoljno reći da ja još nisam videla homoseksualca koji nije posedovao faktore pomenute za »biseksualnu« grupu.

Poslednjih nekoliko godina mnogo je psihoanalitičara ukazivalo da seksualne želje mogu biti pojačane zato što seksualno uzbuđenje i zadovoljenje služe kao ventil za popuštanje anksioznosti i prenapregnute psihičke tenzije. Ovo mehanicističko objašnjenje može biti korisno. Ja ipak verujem da takođe postoje i psihički procesi koji vode od anksioznosti do porasta seksualnih potreba, i da ih je moguće raspoznati. Ovo verovanje zasnovano je na psihoanalitičkom posmatranju i proučavanju istorija takvih pacijenata u vezi sa njihovim karakternim crtama van seksualne sfere.

Pacijent ovog tipa može se u početku vatreno zaneti za analitičara, strasno tražeći da mu se uzvrati ljubav. Ili ona može sačuvati razložno odstojanje za vreme analize, prenoseći svoju potrebu za seksualnim zbliženjem na neku osobu koja nije prisutna a koja, očigledno zbog toga što liči na analitičara ili što je u snovima identifikovana s njim, služi kao zamena. Ili pak potreba takve osobe da uspostavi seksualni odnos sa analitičarem može se pokazati jedino u snovima ili u seksualnom uzbuđenju za vreme razgovora. Pacijenti su često zapanjeni ovim nepogrešivim znacima seksualne želje, zato što ih analitičar niti privlači niti su na bilo koji način zaljubljeni u njega. U stvari, seksualna privlačnost u odnosu na analitičara ne igra nikakvu naročitu ulogu, niti je seksualni temperament ovakvih pacijenata strasniji i nekontrolisaniji nego u drugih, niti je njihova anksioznost veća ili manja nego u drugih pacijenata. Oni su potpuno ubeđeni da se analitičar interesuje za njih jedino zbog svojih skrivenih motiva, i da će im verovatno naneti više štete nego koristi.

Zbog neurotične hiperosetljivosti reagovanja ljutnje, besa i podozrenja javljaju se u svakoj psihoanalizi, ako u pacijenata kod kojih su naročito izražene seksualne potrebe, ova reagovanja formiraju stalan i krut stav. One dovode do toga da izgleda kao da postoji neki nevidljivi ali nepremostivi zid između analitičara i pacijenta. Kada su suočeni sa nekim svojim teškim problemom njihov nagon raste, prekida psihoanalizu. Slika koju oni daju za vreme analize tačno je ponavljanje onoga što su radili celog svog života. Razlika je jedino u tome što su pre analize bili sposobni da izbegnu saznajne o tome koliko su u stvari tanani i zamršeni njihovi lični odnosi pa su zbog te činjenice uključivali seksualni momenat kako bi on zabašurio stanje i ubedio ih da njihova spremnost da uspostave seksualne odnose znači da oni imaju uopšte dobre ljudske odnose.

Stavovi koje sam pomenula redovno su tako udruženi, da kad god neki pacijent u početku analize počinje da pokazuje seksualne želje, maštanja i snove u odnosu na analitičara ja sam spremna da nađem duboke poremećaje u njegovim ličnim odnosima. U skladu je sa svim posmatranjima ove vrste to da je pol analitičara potpuno nevažan. Pacijenti koje su naizmenično lečili muškarac ili žena analitičar, mogli su isto reagovati prema jednom i drugom. U ovom slučaju bila bi zaista velika greška spolja ceniti njihove homoseksualne želje izražene u snovima ili drugačije.

Uopšte, kao što nije zlato sve što sija isto tako nije sve seksualnost što liči na to. Veliki deo onoga što se javlja kao seks u stvari ima vrlo malo zajedničkog sa njim, već je pre

izraz želje sa sigurnošću. Ako se ovo ne podrazumeva može se preuveličati uloga seksa.

Osobe čiji je seksualni nagon pojačan pod neshvatljivim pritiskom anksioznosti, u stanju su da to naivno pripišu svom skrivenom temperamentu ili da se pravdaju svojim nepoštovanjem konvencionalnih dogmi. Kad tako rade prave istu grešku kao i oni koji pravdaju svoju potrebu za snom činjenicom da njihova konstitucija zahteva deset ili više časova spavanja, mada su najčešće u pitanju različiti vidovi njihovih stešnjenih emocija; spavanje može da im posluži kao bekstvo od svih konflikata. Isti je slučaj sa onima koji preterano jedu i piju. Jelo, piće, san, seksualni život, sve su to životne potrebe; njihov intenzitet ne zavisi samo od individualnog sastava već i od drugih uslova, kao što su klima, odsustvo ili prisustvo ugodnosti, odsustvo ili prisustvo spoljašnjih stimulusa, stepen napornog rada, postojeća fizička kondicija. Ali i nesvesni faktori utiču na razvoj ovih potreba.

Veza između seksa i potrebe za ljubavlju baca svetlost na problem seksualnog uzdržavanja. Dokle može ići to uzdržavanje zavisi od uslova kulture i individualnosti. Što se tiče individualnosti to može zavisiti od mnogih fizičkih i psihičkih faktora. Sasvim je razumljivo da ličnost koja u seksualnom životu vidi način da se oslobodi svoje anksioznosti ne može da se uzdržava ni na kratko vreme.

Ovakva razmatranja upućuju nas da ukažemo na ulogu koju seksualnost igra u našoj kulturi. Mi smo ponosni i zadovoljni slobodom koja danas postoji u oblasti seksualnog života. Svakako da se u tom pogledu razlikujemo od Viktorijanskog doba. Imamo više slobode u seksualnim odnosima, a i mogućnosti zadovoljavanja su veće. Ovo poslednje se naročito odnosi na žene; frigidnost se više ne smatra kao normalno stanje žena, danas se ona smatra kao defekt. Ipak, uprkos promeni, poboljšanje nije otišlo tako daleko zato što je seksualna aktivnost danas velikim delom pre oslobađanje od psihičke napetosti nego pravi seksualni nagon, i zato se može smatrati više kao umirujuće sredstvo nego kao stvarno seksualno zadovoljstvo ili sreća.

Stanje kulture takođe se odrazilo i na psihoanalitičke koncepcije. Jedno je od velikih Frojdovih dostignuća to što je shvatio toliku važnost seksa. Ipak, mnoge pojave shvaćene su kao seksualne, a one su u stvari izraz složenih neurotičnih stanja, naročito neurotične potrebe za ljubavlju. Na primer, seksualne želje u odnosu na analitičara obično se tumače kao ponavljanja seksualne usmerenosti prema ocu ili majci, dok one u većini uopšte nisu prave seksualne želje, već samo stvaranje odnosa sigurnosti da bi se smanjila anksioznost. Paci-

jent, svakako, često pokazuje asocijacije ili snove — koji izražavaju, na primer, želju da leži na majčinim grudima, ili da se vrati u majčinu utrobu — koje sugeriraju »transfer« u odnosu na oca ili majku. Ne smemo zaboraviti da takav prividni transfer može biti samo oblik kojim se izražava prisutna želja za ljubavlju ili zaštitom.

Čak i da se želje prema analitičaru shvate kao direktno ponavljanje sličnih želja prema ocu ili majci, ovo ne bi dokazalo da je infantilna veza za roditelje prava seksualna veza. Postoji mnogo dokaza da u neurozi odraslih sve crte ljubavi i ljubomore, koje je Frojd opisao kao karakteristike Edipovog kompleksa, mogu postojati u detinjstvu, ali to je ređi slučaj nego što Frojd tvrdi. Kao što sam već kazala ja verujem da je Edipov kompleks ne prvobitni proces, već nastavak nekih procesa različitih vrsta. On pre može biti nekomplikovani odgovor deteta koje je izazvano time što roditelji daju seksualnu boju svom milovanju, ili što dete prisustvuje seksualnim scenama, ili što je jedan od roditelja načinio dete objektom slepe privrženosti. On može, s druge strane, biti posledica mnogo komplikovanijih procesa. Kao što sam već rekla, u onim porodicama koje osiguravaju pogodno tle za razvijanje Edipovog kompleksa razvija se mnogo straha i neprijateljstva u detetu, a njihovo potiskivanje dovodi do razvoja anksioznosti. Izgleda verovatno da u ovim slučajevima Edipov kompleks dolazi otuda što se dete vezuje za jednog roditelja iz potrebe za sigurnošću.U stvari, potpuno razvijeni Edipov kompleks — onako kako ga je Frojd opisao, sadrži sve složene tokove — preterano zahtevanje bezuslovne ljubavi, ljubomora, samoživost, mržnja zbog odbačenosti — dakle sve osobine neurotične potrebe za ljubavlju. Edipov kompleks u ovim slučajevima nije onda koren neuroza, već samo jedan njihov oblik.

GLAVA X

TEŽNJA ZA STICANJEM MOĆI, PRESTIŽA I SVOJINE

Težnja za ljubavlju jedan je način često korišćen u našoj kulturi da bi se stekla sigurna odbrana od anksioznosti. Drugi način je težnja za sticanjem moći, prestiža i svojine.

Mogla bih objasniti zašto govorim o moći, uticaju i svojini kao o aspektima jednog te istog problema. U stvari imaće različito dejstvo na ličnost to da li je osnovna težnja usmerena na ispunjavanje jednog ili drugog od ovih ciljeva. Koji cilj preovladava u neurotičnoj težnji za sigurnošću zavisi od spoljašnjih uslova isto kao i od razlika u individualnim odlikama i psihičkoj strukturi. Ako ih tretiram kao nešto jedinstveno to je zbog toga što svi oni imaju nešto zajedničko po čemu se razlikuju od neurotične potrebe za ljubavlju. Sticanje ljubavi znači sticanje sigurnosti kroz intenzivni kontakt s drugima, dok težnja za zadobijanjem moći, prestiža i svojine znači sticanje sigurnosti kroz gubljenje kontakta sa drugima i kroz učvršćivanje sopstvenih pozicija.

Želja da se dominira, da se stekne uticaj i bogatstvo, nije, sama po sebi, neurotičnog porekla, kao što ni želja za ljubavlju sama po sebi nije neurotična. U nameri da se razumeju karakteristike neurotične težnje usmerene u tom pravcu ona se mora uporediti sa normalnom težnjom. Osećanje moći, na primer, može se kod normalne osobe roditi iz shvatanja sopstvene superiorne snage, bilo da se radi o fizičkoj snazi ili mogućnostima, duševnim sposobnostima, zrelosti ili mudrosti. Ili se težnja za sticanjem moći može vezivati za određene stva-

ri: porodicu, političku ili profesionalnu grupu, rodnu zemlju, versku ili naučnu ideju. Neurotična težnja za sticanjem moći, međutim, rađa se iz anksioznosti, mržnje i osećanja inferiornosti. Slobodno rečeno, normalna težnja za sticanjem moći rađa se iz snage, neurotična iz slabosti.

Faktor kulture takođe je sadržan. Lična moć, prestiž ili svojina ne igraju ulogu u svakoj kulturi. Na primer, Pueblo Indijancima je težnja za uticajem potpuno strana, a pošto postoje male razlike u ličnim posedima i ova težnja ima sasvim mali značaj. U toj kulturi bilo bi beznačajno težiti za bilo kakvom vrstom dominacije u smislu sticanja sigurnosti. To što neurotičari u našoj kulturi biraju taj način proizilazi iz činjenice da u našoj socijalnoj strukturi moć, prestiž i svojina mogu stvoriti osećanje velike sigurnosti.

Tražeći uzroke koji prouzrokuju težnju ka ovim ciljevima, postaje očigledno da se takva težnja obično razvija samo onda kada se pokazalo nemoguće da se kroz ljubav nađe osiguranje od postojeće anksioznosti. Navešću jedan primer koji pokazuje kako se takva težnja može razviti, u obliku ambicije, pošto je potreba za ljubavlju osujećena.

Jedna devojčica bila je jako vezana za svoga brata četiri godine starijeg od nje. Oni su se predavali nežnostima manje ili više seksualnog karaktera, ali kad je devojčica napunila osam godina brat ju je iznenada odbacio, ukazujući na to da su oni sad suviše stari za takvu vrstu igre. Uskoro posle tog doživljaja kod devojčice se iznenada razvila vatrena ambicija u odnosu na učenje. Razlog za to ležao je, svakako, u njenom razočarenju u vezi sa težnjom za ljubavlju, a to joj je padalo tim teže što nije imalo mnogo ljudi za koje se mogla vezati. Otac je bio indiferentan prema svojoj deci, a majka je očevidno više volela brata. A ona nije osećala samo razočarenje već i strašno poniženje. Ona nije mogla da shvati da je brat izmenio stav prema njoj prosto zbog puberteta u koji je ušao. Zbog toga se osećala posramljena i ponižena, utoliko više što je njeno samouverenje i inače stajalo na nesigurnim osnovama. Majka joj nije pridavala naročitu pažnju, i ona je počela da se oseća beznačajna zato što su se majci, lepoj ženi, divili svi odreda; osim toga, majka ne samo da je više volela brata, već mu je, takođe, poklonila i svoje poverenje. Brak roditelja bio je nesrećan i majka je o svim svojim nedaćama diskutovala sa bratom. Tako se devojčica osetila potpuno napuštena. Pokušala je još jednom da stekne ljubav za kojom je osećala potrebu: upustila se u ljubav sa jednim dečakom koga je srela na jednom putovanju uskoro posle mučnog doživljaja sa bratom, bila oduševljena i počela da snuje fantastične snove u

vezi sa tim dečakom. Kada je on iščezao njena reakcija na ovo novo razočarenje bila je potpuna utučenost.

Kao što se najčešće dešava u ovakvim situacijama, roditelji i porodični lekar tumače njeno stanje time što se nalazi u suviše visokom razredu u školi. Ispisuju je iz škole i šalju je u jedan letnji rekreacioni centar, a zatim je upisuju u razred godinu dana niži od onog u kome je pre bila. To je bilo u devetoj godini kada je ona pokazala ambiciju prilično očajnog karaktera. Nije se mogla zadovoljiti ničim osim da bude prva u svom razredu. U isto vreme njeni odnosi sa ostalim devojčicama, koji su ranije bili prijateljski, sad su vidno oslabili.

Ovaj primer pokazuje tipične faktore koji dovode do rađanja neurotične ambicije: od početka ona je osećala nesigurnost zato što je osetila da nije voljena; stvoren je jak antagonizam koji se nije mogao izraziti zato što je njena majka, dominirajuća figura u porodici, zahtevala slepu privrženost; potisnuta mržnja razvila je anksioznost u velikom obimu; njeno samopoštovanje nikad nije imalo prilike da se razvije, bila je ponižavana u nekoliko prilika i osetila se potpuno osramoćena zbog bratovljevog stava; propao je i pokušaj da stekne ljubav kao znak sigurnosti.

Neurotična potreba za sticanjem moći, prestiža i svojine ne služi samo kao odbrana od anksioznosti već, takođe, i kao kanal kroz koji se potisnuto neprijateljstvo oslobađa. Pokazaću najpre kako svaka od ovih težnji nudi naročitu odbranu od anksioznosti, a onda ću ukazati i na naročite načine kojima one doprinose oslobađanju od neprijtaeljstva.

Težnja za moći služi na prvom mestu kao odbrana od bespomoćnosti koja je, kao što smo videli, jedan od osnovnih elemenata kod anksioznosti. Neurotičar je toliko protivan i najdaljem nagoveštaju bespomoćnosti u sebi tako da će izbegavati situacije koje normalna osoba shvata kao potpuno obične, kao što je na primer prihvatanje nadzora, saveta ili pomoći, svaku vrstu zavisnosti od neke osobe ili okolnosti, svako popuštanje ili slaganje sa drugima. Ovaj protest protiv bespomoćnosti ne razvija se odjednom u punom intenzitetu, ali se razvija postupno; što se više neurotičar oseća stvarno hendikepiran svojim inhibicijama, sve je manje sposoban da se stvarno zaštiti. Što postaje slabiji to će češće izbegavati sve što makar i malo liči na slabost.

Drugo, neurotična težnja za moći služi kao odbrana od opasnosti da se oseća ili smatra beznačajnim. Neurotičar razvija strog i iracionalan ideal snage koji ga učvršćuje u uverenju da bi on bio u stanju da zagospodari. Ovaj ideal postaje vezan sa ponosom, i kao posledica toga neurotičar shvata sla-

bost ne samo kao opasnost već i kao gubitak časti. On deli ljude na »jake« i »slabe«, s tim što prve poštuje a druge prezire. On ide u krajnost i po onome što shvata kao slabost. On manje više prezire sve osobe koje se slažu sa njim ili popuštaju njegovim željama, koje imaju inhibicije ili ne kontrolišu svoja osećanja do te mere tako da uvek pokazuju ravnodušan izraz lica. Iste osobine on prezire i kod sebe. On se oseća ponižen ako je shvatio postojanje anksioznosti ili inhibicije u sebi, a otuda prezire sebe što ima neurozu i brižno čuva tu činjenicu u tajnosti. On takođe prezire sebe što se sa tim ne može sam boriti.

Naročito mogućnost da se takva težnja za moći shvati kao siguran nedostatak moći najviše je zastrašujuća i najviše se prezire. Pomenuću nekoliko slučajeva ove težnje koji se naročito često javljaju.

U prvom slučaju, neurotičar će želeti da ima kontrolu nad drugima isto kao i nad samim sobom. On ne želi da se desi išta što on nije započeo ili dozvolio. Ova kontrola može uzeti slabiji oblik svesnog dopuštanja drugome da ima punu slobodu, ali i insistiranja da se zna sve što on radi; osećanje besa javlja se kod neurotičara ako se bilo što drži u tajnosti. Težnja za kontrolisanjem može se potisnuti do takvog stepena da ne samo osoba lično, već čak i oni oko nje, mogu biti uvereni u njenu velikodušnost što se tiče dopuštanja slobode drugoj osobi. Ako osoba potiskuje svoju želju za kontrolom tako kompletno, ona može, pak, postati utučena ili imati ozbiljne glavobolje ili napade u stomaku svaki put kad druga osoba ima sastanak sa prijateljima ili neočekivano dođe kasno kući. Ne znajući razloge ovih poremećaja on ih može pripisati vremenskim uslovima, grešci u dijeti ili sličnim sporednim uslovima. Mnogo od onoga što se pojavljuje kao radoznalost determinisano je tajnom željom da se kontroliše situacija.

Takođe, osobe ovog tipa žele da budu uvek u pravu i besne su ako im se dokaže da greše makar i u nekom beznačajnom detalju. One moraju da znaju sve bolje nego iko drugi; takav stav može ponekad biti začuđujuće jasan. Osobe koje su i inače osetljive i zavisne kada se suoče sa nekim pitanjem na koje ne znaju da odgovore, trude se da znaju ili mogu izmisliti neki odgovor, čak i ako je to sasvim nevažno da li će u toj oblasti biti diskreditovane ili ne. Ponekad je naročito naglašena potreba da se unapred zna ono što će se desiti, da se predoči i predoseti svaka mogućnost. Ovaj stav može ići dotle da se sa odvratnošću gleda na svaku situaciju koja u sebi sadrži nepredviđene faktore. Nikakav rizik se ne bi mogao preuzeti. Važnost samokontrole očituje se u odvratnosti da se prepusti bilo kakvim osećanjima. Privlačnost koju jedna neuro-

tična žena osjeća za nekog muškarca može se iznenada preokrenuti u prezir ako se on zaljubi u nju. Pacijenti ovog tipa teško se dopuštaju da se upuste u slobodne asocijacije, zato što bi to značilo izgubiti kontrolu nad sobom i pustiti da budu odvučeni na nepoznato tle.

Drugi stav koji može karakterisati neurotičara u njegovoj težnji za moći jeste želja da ima sopstvene navike. Može ga potpuno dovesti do trajnog besa ako drugi tačno ne rade ono što on očekuje od njih i to u vreme kad on to očekuje. Stav nestrpljenja blisko je vezan sa ovim aspektom težnje za moći. Svaka vrsta oklevanja, svako prinudno čekanje, makar to bilo i osvetljenje koje je nestalo, dovodi ga do besa. Neurotičar je češće nesvestan nego svestan postojanja, ili bar obima svog gospodarskog stava. U njegovom je interesu da to ne shvati i ne izmeni, zato što taj stav ima važnu odbrambenu funkciju. Niti bi drugi smeli da shvate, zato, što bi onda došao u opasnost da izgubi njihovu ljubav.

Ovo pomanjkanje svesnosti ima važan uticaj na ljubavne odnose. Ako se ljubavnik ili muž ne ponaša potpuno onako kako se očekuje od njega, ako zakasni, ne telefonira, otputuje iz grada, neurotična žena oseća da je on ne voli. Umesto da shvati da je ono što oseća ljutita reakcija na ono što se nije podudarilo sa njenim željama, koje su često i razumljive, ona tumači situaciju zaključkom da nije voljena. Ova mana je zaista veoma česta u našoj kulturi i ona u velikoj meri doprinosi osećanju »ne biti voljen« koje je često kritični faktor kod neuroza. Kao po pravilu to se uči od roditelja. Uticajna majka koja se oseti uvređena zbog toga što je dete nije poslušalo veruje i izjavljuje da je dete ne voli. Na toj osnovi javlja se čudna kontradikcija koja može jako osujetiti svaki ljubavni odnos. Neurotične devojke ne mogu voleti »slabog« čoveka zato što one preziru svaku vrstu slabosti, ali se one ne mogu nositi ni sa »jakim« čovekom zato što očekuju da im njihov partner uvek popušta. Otuda ono što one potajno žele jeste heroj, neobično jak čovek, koji je u isto vreme toliko slab da će se bez oklevanja povinovati svakoj njihovoj želji.

Drugi stav kod težnje za moći je to da se nikad ne popušta. Slaganje sa nečijim mišljenjem ili prihvatanje saveta čak i ako su oni potpuno ispravni, oseća se kao slabost, tako da i sama pomisao da se tako uradi izazva pobunu. Osobe kojima je važan ovaj stav sklone su da sve rade naopako i iz krajnjeg straha da mogu popustiti, nagonski drže suprotnu stranu. Najopštiji izraz ovog stava je potajna težnja neurotičara da bi svet trebalo da se adaptira prema njemu umesto da se on adaptira prema svetu. Odavde proističe jedna od osnovnih poteškoća u psihoanalitičkoj terapiji. Krajnji cilj analize jednog pacijenta

nije da se stekne saznanje i uvid, već da se to saznanje iskoristi u smislu menjanja pacijentovog stava. Uprkos tome što shvata da bi promena bila u njegovu korist, neurotičar ovog tipa gadi se očekivane promene zato što bi ona značila konačno popuštanje. Nesposobnost da se to učini ima takođe uticaja na ljubavne odnose. Ljubav, bilo šta drugo da znači, uvek znači i predavanje, popuštanje željama ljubavnika isto kao i svojim sopstvenim osećanjima. Što je više jedna osoba, bilo muškarac ili žena, nesposobna za takvo popuštanje, to će manje biti zadovoljavajući njeni ljubavni odnosi. Ista ova činjenica takođe se odnosi na frigidnost, utoliko pre što doživljavanje orgazma zahteva baš tu sposobnost potpunog predavanja.

Uticaj koji smo videli da težnja za moći ima na ljubavne odnose dopušta nam da potpunije razumemo mnoge sadržaje neurotične potrebe za ljubavlju. Mnogi stavovi sadržani u neurotičnoj potrebi za ljubavlju ne mogu se potpuno razumeti dok se ne shvati uloga koju u njima igra težnja za moći.

Težnja za moći je, kao što smo videli, odbrana od bespomoćnosti i beznačajnosti. Ova poslednja funkcija dovodi je u vezu sa težnjom za prestižem.

Neurotičar koji spada u tu grupu razvija jaku potrebu da deluju na druge, da im se ovi dive i poštuju ih. On će zamišljati da deluje na druge lepetom ili inteligencijom, ili nekim naročitim savršenstvom; on će rasipno i upadljivo trošiti novac; on će biti u stanju da govori o poslednjim knjigama i komadima, on poznaje ugledne ličnosti. Ne postoji niko, prijatelj, muž, žena, kolega, ko ga ne poštuje. Njegovo potpuno samouverenje zasniva se na tome da je cenjen, i neće ustuknuti ni pred čim da bi pribavio poštovanje drugih. Zato što je krajnje osetljiv i zato što neprekidno oseća ponižavanje, život je za njega pravi božji sud. Često on nije svestan osećanja poniženosti, zato što bi to saznanje bilo suviše mučno; ali bilo da je svestan ili ne on reaguje na svako takvo osećanje sa besom koji je proporcionalan muci koju oseća. Otuda njegov stav vodi do stalnog rađanja novog neprijateljstva i nove anksioznosti.

U nameri da se jasno opiše ovakva osoba može se nazvati narcističkom. Ali ako se takav neurotičar shvati dinamički, termin može imati i pogrešno značenje, zato što on, iako je neprekidno preokupiran naduvavanjem svoga ja, ne čini to toliko u ime zaljubljenosti u samog sebe koliko u ime odbrane od osećanja beznačajnosti i ponižavanja, ili jasnije rečeno, u ime učvršćivanja poljuljanog samouverenja.

Što je dalji odnos sa drugima, to više težnja za uticajem može postati unutarnja potreba; ona se onda pojavljuje kao potreba da se bude nepogrešiv i divan u sopstvenim očima.

Svaki nedostatak, bilo da je shvaćen ili tek nejasno naslućen, shvata se kao poniženje.

Zaštita od bespomoćnosti i beznačajnosti ili ponižavanja može se u našoj kulturi takođe steći kroz težnju za svojinom, utoliko više što bogatstvo daje i moć i uticaj. Iracionalna težnja za svojinom tako je rasprostranjena u našoj kulturi da se samo kroz poređenja sa drugim kulturama može shvatiti da ona nije opšte ljudski instinkt, bilo da se izražava u obliku instinkta svojine ili u formi sublimacije biološki zasnovanih nagona. Čak i u našoj kulturi kompulzivna težnja za svojinom nestaje tek što iščezne ili se smanji anksioznost koja ju je uslovila.

Naročiti strah, od koga je sticanje svojine odbrana, jeste strah od siromaštva, napuštenosti, zavisnosti od drugih. Strah od siromaštva može biti bič koji tera osobu da neprekidno radi i da nikad ne propusti priliku da zaradi novac. Odbrambeni karakter ove težnje pokazuje se u nesposobnosti te osobe da novac upotrebi za neko veće zadovoljstvo. Težnja za svojinom ne mora se odnositi samo na novac i materijalna dobra, već se može pojaviti kao stav posedovanja u odnosu na druge i služi kao zaštita da se ne bi izgubila ljubav. Pošto je fenomen svojine dobro poznat, naročito u obliku u kome se javlja u bračnim zajednicama gde i zakon daje legalnu osnovu za takve zahteve, i pošto su njegove karakteristike većinom iste kao i one koje se odnose na težnju za moći, neću na ovom mestu navoditi neke karakteristične primere.

Tri težnje koje sam opisala služe, kao što sam rekla, ne samo kao osiguranje od anksioznosti već i u smislu oslobađanja od neprijateljstva. Zavisno od toga koja je težnja dominantna, to neprijateljstvo uzima oblik težnje da se dominira drugima, težnje da se ponižavaju drugi ili težnje da se drugima otme iz ruku.

Osobina dominacije kod neurotičnog zahteva za moći ne javlja se neophodno u obliku neprijateljstva prema drugima. On se može prikrivati u društveno korisnim ili humanističkim oblicima, kao što je na primer potreba za davanjem saveta, želja da se upravlja poslovima drugih, da se daje inicijativa ili da se preuzme vodeća uloga. Ali ako u ovakvom stavu postoji prikriveno neprijateljstvo, druge osobe — deca, bračni partneri, službenici — osetiće ga i reagovaće ili pokornošću ili suprotstavljanjem. Neurotičar obično nije svestan da postoji neprijateljstvo. Čak i ako se razbesni ako stvari ne teku po njegovom, on ostaje u uverenju da je on u suštini nežna duša koja je uznemirena jedino zbog toga što se ljudi upravljaju po lošim savetima a suprotstavljaju se njegovim. Obično se dešava da je neprijateljstvo neurotičara pretočeno u civilizovane oblike i da dolazi do izražaja onda kada stvari ne teku na način kako ih je

on zamislio. Povod za njegovu ljutnju može biti i nešto što druge osobe ne bi osetile kao suprotstavljanje, na primer mala razlika u mišljenju ili pogreška u sprovođenju njegovih saveta. Ovakve sitnice mogu izazvati veoma veliku ljutnju. Dominantni stav se može smatrati kao spasonosna slavina kroz koju se izvesna količina neprijateljstva može osloboditi bez štetnih posledica. Pošto je on slabiji izraz neprijateljstva onda dobija značenje zaustavljanja čisto destruktivnih nagona.

Ljutnja koja nastaje zbog suprotstavljanja može se potisnuti i, kao što smo videli, potisnuto neprijateljstvo može dovesti do nove anksioznosti. Ovo se može manifestovati u depresiji ili umoru. Pošto su slučajevi koji dovode do ovih reakcija tako beznačajni da se na njih ne obraća pažnja, i pošto neurotičar nije svestan sopstvenih reakcija, može izgledati da takve depresije ili anksiozna stanja nemaju spoljašnjih stimulusa. Samo pažljivo posmatranje može postupno razotkriti vezu između stimulativnih događaja i kasnijih reakcija.

Druga osobina koja dolazi iz nagona za dominacijom jeste nesposobnost osobe da ima čist i normalan odnos. Ona ili mora da bude glavna ili se oseća umorna, zavisna i bespomoćna. Ona je u tolikoj meri samovlasna da sve što joj uskraćuje potpunu dominaciju oseća kao podjarmljivanje. Ako je njena ljutnja potisnuta, potiskivanje može dovesti do osećanja depresije, obeshrabrenja i umora. Ono što se oseća kao bespomoćnost može, međutim, biti samo zaobilazni put da se osigura dominacija, ili pak izraz neprijateljstva zbog nemogućnosti da se bude glavni. Jedna žena, na primer, otputovala je sa svojim mužem u jedan strani grad. Ona je unapred proučila jedan deo plana grada, i preuzela je vođstvo. Ali kada su došli do trgova i ulica koje nije bila proučila u planu, i gde se ona naravno osetila nesigurno, prepustila je svom mužu da on bude vodič. I mada je do tada bila vesela i aktivna, iznenada je osetila prekomerni zamor i jedva je mogla da korača. Mnogi od nas poznaju odnose između bračnih partnera, braće i sestara, prijatelja, u kojima se neurotična osoba ponaša kao ropska mašina, koristeći svoju bespomoćnost kao bič kojim će prisiliti druge da služe njenoj volji, u nameri da joj se ukazuje beskrajna pažnja i pomoć. To je karakteristično za one situacije kada neurotična osoba nije nikad zadovoljna naporima koji se čine za nju, već odgovara novim žalbama i novim zahtevima ili, još gore, optužbama da je zanemarena i zloupotrebljena.

Isto se ponašanje može primetiti u procesu analize. Pacijenti ove vrste mogu očajno tražiti pomoć i ne samo da se ne upravljaju po uputstvima; već izražavaju i ogorčenje što im pomoć nije ukazana. Ako su dobili pomoć na taj način što su shvatili neku osobinu, oni odmah padaju u svoj raniji jad i kao da ništa

nije učinjeno za njih, oni pokušavaju da unište ono što je bilo rezultat napornog rada analitičara. Onda pacijent nateruje analitičara da uloži nove napore koji su opet osuđeni na neuspeh.

Pacijent može dobiti dvostruku satisfakciju iz takve situacije: predstavljajući se kao bespomoćan on triumfuje zbog toga što je u stanju da natera analitičara da bude u njegovoj službi. U isto vreme ova strategija teži da stvori kod analitičara osećanje bespomoćnosti i tako, pošto je pacijent sopstvenom zamkom sprečen da dominira na konstruktivan način, nalazi mogućnost destruktivne dominacije. Nepotrebno je reći da je zadovoljenje koje se postiže na ovaj način potpuno nesvesno, kao što se nesvesno primenjuje i tehnika koja dovodi do njega. Otuda pacijent ne samo da se oseća potpuno ispravan zbog onoga što čini, već oseća i da ima potpuno pravo da se ljuti na analitičara. U isto vreme njemu ne može pomoći shvatanje da igra podmuklu igru, i zbog toga se boji otkrivanja i odmazde. On oseća da je u interesu odbrane neophodno ojačati svoje pozicije i zbog toga izvrće stanje stvari. To nije zbog toga što on potajno sprovodi neku destruktivnu agresivnost, već zato što ga analitičar zanemaruje i kleveta. Ova se pozicija, međutim, može učvrstiti i podržati uverenjem samo ako se on zaista oseća kao žrtva. Ne samo da osoba u ovakvoj situaciji ne želi da shvati da nije maltretirana, već naprotiv ona ima jaku želju da se učvrsti u svom uverenju. Njeno insistiranje na tome da je žrtva često dovodi do utiska da ona želi da bude maltretirana. U stvari ona to najmanje želi, kao i svi mi, ali njeno uverenje da je maltretirana igra suviše važnu ulogu da bi ga bilo lako odstraniti.

Dominantni stav može sadržati toliko mnogo neprijateljstva da ono dovodi do rađanja nove anksioznosti. Ovo može dovesti do takvih inhibicija kao što su nesposobnost da se izdaju naređenja, da se bude odlučan, da se izrazi tačno mišljenje, sa tom posledicom da se neurotik često pokazuje nepotrebno uslužan. Ovo dovodi do toga da on svoju inhibiciju pogrešno shvati kao neku unutarnju nežnost.

Kod osoba kod kojih je prevagnula težnja za uticajem, neprijateljstvo obično uzima oblik želje za ponižavanjem drugih. Ova želja je najjača kod onih osoba čije je samopoštovanje bilo povređeno ponižavanjem te su one na taj način postale osvetoljubive. Obično su one u detinjstvu imale seriju ponižavajućih doživljaja, doživljaja koji su proistekli bilo iz socijalnog položaja u kome su rasli — kao što je pripadanje nekoj manjoj grupi, ili život u siromaštvu nasuprot bogatim rođacima — ili iz njihovih individualnih situacija, kao što je mogućnost da su bili diskriminisani za razliku od ostale dece, da su ih prezirali, da su ih roditelji tretirali kao igračke, nekad ih mazili a drugi

put vređali i prekorevali. Često se iskustva ove vrste zaboravljaju baš zbog svog mučnog karaktera, ali se ona ponovo javljaju u svesti ako se rasvetle problemi koji se odnose na ponižavanje. Kod odraslih neurotičara, međutim, nikad se ne primećuju direktne već samo indirektne posledice ovih situacija iz detinjstva, posledice koje su još ojačale prolazeći kroz »circulus vitiosus«: osećanje poniženja, želja da se ponižavaju drugi, pojačana osetljivost na ponižavanje zbog straha od odmazde, pojačana želja da se ponižavaju drugi.

Težnje da se neko ponižava duboko se potiskuju, naročito zbog toga što se neurotičar, znajući po svojoj osetljivosti koliku povredu i osvetoljubivost oseća na ponižavanje, instinktivno boji sličnih reakcija kod drugih. Ipak, neke od ovih tendencija mogu se pojaviti a da on i nije svestan njih: neodgovoran odnos prema drugima, kao što je dopuštanje da ga oni čekaju, neodgovorno uvlačenje drugih u zamršene situacije, stavljanje drugih u zavistan položaj. Čak i ako je neurotik potpuno nesvestan želje da ponižava druge ili činjenice da to čini, njegovi odnosi sa drugima biće ispunjeni rasplinutom anksioznošću koja se pokazuje kroz stalno predviđanje uvreda i ponižavanja koje će biti upućeno na njegov račun. Kasnije ću se ponovo vratiti na ove strahove kada budem raspravljala o strahu od neuspeha. Inhibicije koje rezultiraju iz ove osvetljivosti na ponižavanje često se javljaju u obliku potrebe da se izbegava sve što bi moglo ličiti na ponižavanje drugih; tako neurotik, na primer, može biti nesposoban da kritikuje, da odbije ponudu, da otpusti službenika, a kao rezultat te nesposobnosti on se često pokazuje kao preterano pažljiv i ljubazan.

Na kraju, težnja za ponižavanjem može se prikrivati iza težnje za divljenjem. Pošto su napadno ponižavanje i predano divljenje diametralno suprotni, ovo poslednje ima značaj sprečavanja ili prikrivanja prvih težnji. Ovo je za to što se obe ove krajnosti često nalaze u istoj ličnosti. Postoji nekoliko načina na koja se oba stava mogu rasprostraniti, a razlozi za to zavise od same individualnosti. Oni se mogu naizmenično javljati u različitim periodima života: period potpunog preziranja ljudi koji imaju uspeha i period odane privrženosti njima: može postojati divljenje prema ljudima i preziranje žena, i obratno; ili može postojati slepo divljenje prema jednoj ili dve osobe i isto takvo slepo preziranje ostalog sveta. U procesu analize može se primetiti da ova dva stava zaista egzistiraju zajedno. Pacijent može u isto vreme slepo poštovati i prezirati analitičara, bilo da potiskuje jedno od ova dva osećanja ili da se koleba između njih.

U težnji za svojinom, neprijateljstvo obično uzima oblik težnje da se drugi liše nečega. Težnja da se oklevetaju, pokradu,

eksploatišu ili osujete drugi nije sama po sebi neurotična. Ona može biti šablon svojstven za određenu kulturu, može biti podstaknuta aktuelnom situacijom, ili može biti normalno shvaćena kao pitanje koristoljublja. Kod neurotičnih osoba, međutim, ove težnje su jako opterećene emocijom. Čak i ako su uspesi u kojima je takva osoba osujetila druge mali i beznačajni, ona će osećati oduševljenje i trijumf ukoliko je to sprovela sa uspehom; u nameri da učini dobar pazar, na primer, ona može trošiti vreme i energiju u potpunoj disproporciji sa novcem koji je na taj način sačuvala. Zadovoljstvo neurotičara zbog uspeha koji je postigao ide u dva pravca: osećanje da je nadmudrio druge i osećanje da je naneo štetu drugima.

Ova težnja da se drugi liše nečega ima mnogo oblika. Neurotičar će biti ogorčen na lekara ako ga ovaj ne pregleda besplatno ili bar za najmanju cenu koju je on u stanju da plati. On će se ljutiti na svoje službenike ako ovi neće da rade prekovremeno bez naplate honorara. U odnosu prema prijateljima i deci eksploatatorske težnje se često opravdavaju pozivanjem da oni imaju dužnosti prema njemu. Roditelji mogu stvarno uništavati živote svoje dece tražeći žrtve na ovakvoj bazi, a ako se ovakva težnja ne javlja u tako destruktivnom obliku, svaka majka koja radi u skladu sa verovanjem da dete postoji zbog toga da bi se žrtvovalo za nju, sklona je da svoje dete emocionalno eksploatiše. Neurotičar takve vrste može takođe težiti da zadržava tuđe stvari, da zadržava novac koji je dužan da plati, da uskraćuje informacije koje je dužan da dâ, da uskraćuje seksualno zadovoljenje koje druga osoba od njega očekuje. Prisustvo pljačkaških tendencija može se otkriti u snovima o krađi, ili neurotičar može imati svesne nagone za krađom koje potiskuje; u izvesnom periodu on može biti i kleptoman.

Osobe ovoga tipa često nisu svesne da one hotimice lišavaju druge nečega. Anksioznost koja stoji u vezi sa njihovom željom da tako čine može dovesti do inhibicije onog trenutka kad se nešto očekuje od njih, tako da, na primer, oni zaboravljaju da kupe očekivani rođendanski poklon, ili postaju impotentni ako je žena voljna da im se dozvoli. Međutim, ova anksioznost ne dovodi uvek do stvarne inhibicije, ali se može pokazati u obliku nejasnog straha da oni eksploatišu ili štete drugima, što zaista i čine, mada bi svesno oni sa ljutnjom odbacili takvu intenciju. Neurotičar može osećati takav strah čak i u odnosu na one aktivnosti u kojima takve težnje stvarno ne postoje, dok u isto vreme neće biti svestan da u drugim aktivnostima on eksploatiše i šteti drugima.

Ova težnja da se drugi liše nečega praćena je emocionalnim stavom zavidljivosti i zlobe. Mnogi od nas će osetiti neku vrstu zavisti ako drugi postižu uspeh do koga bi i nama bilo

stalo. Kod normalne osobe akcenat ipak leži na činjenici da bi ona taj uspeh želela za sebe; kod neurotičnih osoba akcenat je na tome da one zavide drugima na uspehu čak i ako one uopšte ne žele takav uspeh za sebe. Majke ovakve vrste često zavide svojoj deci na veselosti i govore im da će »oni koji pevaju pre doručka plakati pre večere«.

Neurotičar će pokušati da prikrije grubost svog zavidljivog stava time što će ga zasnovati na opravdanoj zavisti. Uspeh drugih, bilo da je u pitanju igračka, devojka, odmor ili posao, izgleda tako slavan i željan, da on svoju zavist oseća kao potpuno opravdanu. Ovo opravdanje moguće je samo uz pomoć falsifikovanja činjenica: nipodaštavanje onoga što on ima i iluzija da je uspeh koji je drugi postigao upravo ono što i on želi. Samoobmana može ići toliko daleko da on stvarno veruje kako se nalazi u bednom stanju zato što je propustio da postigne ono u čemu ga je druga osoba pretekla, potpuno zaboravljajući da se niukom drugom pogledu on ne bi menjao sa njom. Cena kojom se plaća ovaj falsifikat je nesposobnost da se raduje i da se predvide mogućnosti sreće koje su ostvarljive: Ova mu nesposobnost, međutim, služi kao odbrana od zavisti drugih koje se mnogo boji. On ne može promišljeno sakriti od nekoga zadovoljstvo zbog onoga što ima, kao što mnoge normalne osobe koje imaju razloga da se zaštite od nečije zavisti pogrešno predstavljaju svoju situaciju; on se toliko razmeće time da sebe lišava svakog zadovoljstva. Tako on stoji sam sebi na putu: on želi da ima sve, ali u skladu sa svojim destruktivnim nagonima i anksioznostima na kraju se pokazuje praznih ruku.

Jasno je da težnja da se drugi osujete ili eksploatišu, kao i sve druge neprijateljske težnje o kojima smo govorili, ne samo da se javljaju iz poremećenih ličnih odnosa već dovode i do daljih poremećaja. Naročito ako je ova težnja manje-više nesvesna, kao što je obično slučaj, ona osobi obavezno vraća samosvest ili čak plašljivost u odnosu na druge. Neurotičar se može ponašati i osećati slobodno i prirodno prema osobama od kojih ne očekuje ništa, ali će postati samosvestan tek što uoči mogućnost da izvuče neku korist od njih. Korist se može odnositi na opipljive stvari, kao što je obaveštenje ili preporuka, ili se može odnositi na nešto mnogo manje opipljivo, kao što je samo mogućnost neke buduće blagonaklonosti. Ovo važi za erotske kao i za sve druge odnose. Neurotična žena ovog tipa može biti iskrena i prirodna sa čovekom do koga joj nije stalo, ali će se osetiti zbunjena i suzdržana pred čovekom čiju bi ljubav želela, zato što je za nju zadobiti njegovu ljubav isto što i dobiti nešto od njega.

Osobe ovog tipa mogu posedovati neočekivano veliku sposobnost zarađivanja, zato što svoje nagone usmeravaju na put

koristoljublja. Češće, one će razviti inhibicije u odnosu na zarađivanje novca, tako da će oklevati da zatraže nagradu ili će uraditi velik posao za relativno malu cenu, tako da izgleda da se ponašaju mnogo velikodušnije nego što je to u stvari. One su onda sklone nezadovoljstvu zbog neadekvatne zarade a da često i ne znaju razloge svog nezadovoljstva. Ako su neurotične inhibicije postale toliko razgranate da prožimaju celu njegovu ličnost, rezultat će biti potpuna nesposobnost da se stoji na svojim nogama, i on će se onda oslanjati na druge. On će onda sprovoditi neku vrstu parazitskog života i tako zadovoljavati svoje eksploatatorske težnje. Ovaj parazitski stav se ne javlja neophodno u gruboj formi »svet je dužan da misli o mom životu«, ali se javlja u suptilnijem obliku da se očekuje da drugi čine pažnju, da daju inicijativu, da daju ideje za njegov posao, ukratko, očekuje se da drugi preuzmu odgovornost za njegov život. Rezultat je čudnovat odnos prema životu uopšte: on nema jasnu koncepciju da je ovo njegov sopstveni život, i da je to savršeno njegova stvar da li će od njega nešto učiniti ili će ga pokvariti, već živi kao da se sve što se dešava ne odnosi na njega, kao da dobro i zlo dolaze iz spoljašnjeg sveta i da on tu nema šta da učini, kao da on ima pravo da očekuje dobročinstva od drugih i da ih prekori zbog rđavih stvari. Pošto ovakve okolnosti stvaraju više zla nego dobra, neizbežan je porast ogorčenja prema svetu. Ovaj parazitski stav može se naći takođe i u neurotičnoj potrebi za ljubavlju, naročito kada potreba za ljubavlju uzme oblik težnje za materijalnim dobrima.

Druga česta posledica neurotičareve težnje da nanosi štetu i eksploatiše jeste anksioznost da će ga drugi oklevetati ili eksploatisati. On može živeti u stalnom strahu da će neko izvući korist od njega, da će mu ukrasti novac ili ideje, i na svaku osobu koju srete on će reagovati sa strahom da ova osoba može nešto poželeti od njega. Naizgled neproporcionalna ljutnja se javlja ako je on stvarno obmanut, ako, na primer, taksi vozač nije izabrao najkraći put, ili ako je kelner prenaplatio cenu. Psihička vrednost prebacivanja sopstvenih obmanjivačkih težnji na druge sasvim je jasna. Daleko je veće zadovoljstvo osetiti opravdani bes u odnosu na druge nego se suočiti sa sopstvenim problemom. Šta više, histerične osobe često upotrebljavaju optužbe u smislu zastrašivanja ili dovođenja druge osobe do osećanja krivice, tako da ona dozvoli da bude obmanuta. Sinkler Luis je dao izvanredan opis ovakve strategije u karakteru gospođe Dodsvort.

Ciljevi i funkcije neurotične težnje za sticanjem moći, prestiža i svojine, mogu se grubo predstaviti sledećom šemom:

Ciljevi	Odbrana od	Neprijateljstvo se pojavljuje u obliku
moć	bespomoćnosti . . .	težnje za dominacijom
prestiž	ponižavanja	težnje za ponižavanjem
svojina	oskudice	težnje da se drugi liše nečega

Zasluga je Alfreda Adlera što je otkrivena i naglašena važnost ovih težnji, uloga koju one igraju u neurotičnim manifestacijama i prikriveni oblici u kojima se javljaju. Adler je međutim tvrdio da su ove težnje najistaknutije u ljudskoj prirodi i da ne zahtevaju nikakvo objašnjenje;[1] njihova jaka izraženost kod neurotičara vuče koren, po Adleru, iz osećanja inferiornosti i zbog fizičkih nedostataka.

Frojd je takođe uočio mnoge složenosti ovih težnji, ali ih nije posmatrao kao jednu zajedničku grupu. Težnju za prestižem on je shvatio kao izraz narcisoidnih tendencija. On je shvatio težnju za moći i svojinu, i neprijateljstvo koje je sadržano u njima, kao nešto što vodi poreklo od »analno-sadističke faze«. Kasnije je on shvatio da se takva neprijateljstva ne mogu svesti na seksualnu osnovu, i priznao je da su ona izraz »instinkta smrti«, ostajući tako veran svojoj biologističkoj orijentaciji. Ni Adler ni Frojd nisu shvatili ulogu koju anksioznost igra u stvaranju takvih nagona, niti je ijedan od njih video kulturne implikacije u oblicima u kojima su izraženi.

[1] Isto jednostrano pridavanje važnosti želji za moći nalazimo kod Ničea, Der Wille zur Macht (»Volja za moć«).

GLAVA XI

NEUROTIČNO TAKMIČARSTVO

Načini sticanja moći, ugleda i svojine različiti su u različitim kulturama. Oni se mogu sprovesti pravom nasleđa ili se mogu postići individualnim posedovanjem izvesnih kvaliteta koji imaju veliku važnost za određenu kulturnu grupu, kao što su hrabrost, veština, sposobnost da se leči bolest ili da se opšti sa natprirodnim silama, duševna nepostojanost i slično. Ona se mogu steći putem izvanrednih ili uspešnih aktivnosti zasnovanih na bazi datih kvaliteta, ili možda i samim sticanjem okolnosti. U našoj kulturi nasleđivanje položaja i bogatstva svakako igra ulogu. Ako, međutim, moć, prestiž i svojinu treba steći naporom individue, ona je primorana da uđe u takmičarsku borbu sa drugima. Iz svog ekonomskog jezgra takmičarstvo prelazi i na sve ostale aktivnosti i prožima ljubav, društvene odnose i igru. Pošto je takmičarstvo problem svih u našoj kulturi, nimalo ne iznenađuje što ga nalazimo kao neiscrpni centar neurotičnih konflikata.

U našoj kulturi neurotično takmičarstvo razlikuje se u tri pogleda od normalnog. Prvo, neurotičar stalno odmerava sebe prema drugima, čak i u situacijama u kojima to nije potrebno. Mada je težnja da se prevaziđu drugi osnova za sve takmičarske situacije, neurotičar odmerava sebe prema drugim osobama koje mu ni na koji način nisu potencijalni takmaci i koje nemaju zajedničkih ciljeva sa njim. Pitanje kao: ko je inteligentniji, privlačniji, popularniji, odnosi se bez razlike na svaku osobu. Njegovo osećanje života može se porediti sa osećanjem džokeja u trci za koga je važna samo jedna stvar — da

li je ispred ostalih. Ovaj stav neophodno vodi do gubljenja ili kvarenja stvarnih interesa u svakom slučaju. Nije važno šta on radi, kao što je važno pitanje koliko uspeha, uticaja, ugleda postiže onim što radi. Neurotičar može biti svestan ovog stava odmeravanja sebe prema drugima, ili to može raditi nesvesno i automatski. On teško da je ikad svestan uloge koju on ima za njega.

Druga razlika od normalnog takmičarstva jeste u tome što ambicija neurotičara nije samo u tome da postigne više nego drugi, ili da postigne veći uspeh od njih, već i u tome da bude jedinstven i izuzetan. Dok on može misliti u poređenju njegov cilj je uvek superlativan. On može biti savršeno svestan da ga goni nemilosrdna ambicija. Češće, međutim, on ili potpuno prigušuje svoju ambiciju ili je delimično prikriva. U poslednjem slučaju on može verovati, na primer, da mu nije stalo do uspeha već jedino do procesa rada; ili može verovati da ne želi da bude pod svetlošću reflektora već jedino da povlači konopac iza scene; ili može priznati da je nekad bio ambiciozan, u nekom periodu života — da je kao dečak maštao da bude Hristos ili drugi Napoleon, da je maštao da spase svet od rata, da je kao devojčica želela da se uda za Princa od Velsa — ali će izjaviti da je otada njegova ambicija potpuno iščezla. On se čak može žaliti da je odustao od mnogo čega i da bi želeo da obnovi neke svoje stare ambicije. Ako je svoje ambicije potpuno potisnuo biće sklon da tvrdi da su mu one uvek bile strane. Jedino kada analitičar otkrije nekoliko odbrambenih slojeva, on će se možda prisetiti svojih maštanja o velikoj prirodi, ili misli koje su prolazile kroz njegovu glavu da je on najbolji u svojoj oblasti, da je izuzetno pametan i lep, ili ako je nekad bio zapanjen činjenicom da bi se svaka žena zaljubila u drugog čoveka samo ako se ovaj nađe kraj nje, on će se, čak i prisećajući se samo toga, ogorčiti. U najviše slučajeva, međutim, ignorišući značaj koji ambicija ima u njegovim reakcijama, on neće pripisivati nikakav značaj takvim mislima.

Takva ambicija može ponekad biti usmerena jednom određenom cilju: inteligenciji, ili privlačnosti, ili dostignućima neke vrste, ili moralu. Ponekad, pak, ambicija nije usmerena određenom cilju, već se prožima na sve aktivnosti ličnosti. Ona mora da bude najbolja u svim oblastima kojih se dodirne. Ona može želeti da bude u isto vreme i veliki novator i istaknuti lekar i jedinstven muzičar. Žena može želeti da bude ne samo prva u svom posebnom polju rada nego takođe odlična domaćica i najbolje obučena žena. Adolescentima ove vrste može biti teško da izaberu ili produže bilo koju karijeru, jer izbor jedne znači odbacivanje druge, ili u najmanju ruku odbacivanje jednog dela njihovih stvarnih interesa i aktivnosti. Najvećem broju

ličnosti bilo bi zaista teško ovladati arhitekturom, hirurgijom i violinom. Takođe, takvi adolescenti mogu početi rad od koga očekuju ekscesivne i fantastične rezultate: da slikaju kao Rembrant, da pišu pozorišne komade kao Šekspir, da tačno broje krvna zrnca čim počnu raditi u laboratoriji. Pošto zbog svoje preterane ambicije očekuju suviše, a u stvari postignu malo, lako se obeshrabre, i razočaraju zbog čega napuštaju napore i počinju nešto drugo. Mnoge obdarene ličnosti na ovaj način rasipaju svoju energiju celog života. Oni zaista imaju velike potencijale za postizanje uspeha na raznim poljima, ali ako se interesuju i imaju ambicije za sve njih nisu sposobni da doteraju do kraja bilo koji posao; na kraju ne postignu ništa i tako se njihove fine sposobnosti uzaludno istroše.

I ako postoji ili ne postoji svest o ambiciji, postoji uvek velika osetljivost na bilo kakvu frustraciju zbog toga. Čak se i uspeh može osećati kao razočarenje ako nije ispunio njegova visoka očekivanja. Na primer, uspeh naučnog članka ili knjige može takođe biti razočarenje zato što nisu zapaljene bakljade na Temzi, nego samo izazvan ograničeni interes. Ličnost ovog tipa pošto prođe težak ispit, gledaće na njega somalovažavanjem jer su ga i drugi takođe položili; ove konstantne tendencije ka razočarenju jedan su od razloga zašto ličnost ovoga tipa ne može da uživa u uspehu. Druge razloge ću raspravljati kasnije. Prirodno, oni su takođe ekstremno osetljive na bilo kakav kriticizam. Mnoge osobe nikada više ništa ne urade posle svoje prve knjige ili prve slike zato što ih je duboko obeshrabrio čak blagi kriticizam. Mnoge prikrivene neuroze postaju očigledne posle kritike pretpostavljenih ili posle nekog neuspeha, mada kritika i neuspeh mogu da budu beznačajni, ili u svakom slučaju da nisu srazmerni sa rezultirajućim mentalnim poremećajima.

Treća razlika od normalnog takmičenja je implicitno neprijateljstvo u neurotičnim ambicijama, njegov stav da: »niko sem mene neće biti lep, sposoban, uspešan«. Neprijateljstvo je svojstveno svakom intenzivnom takmičenju pošto pobeda jednog od takmičara dovodi do poraza drugog.

U stvari, toliko je mnogo destruktivnog takmičenja u jednoj individualističkoj kulturi, tako da se može oklevati da se ono nazove neurotičnom karakteristikom. Ono je gotovo kulturni obrazac. U neurotične osobe, međutim, destruktivni aspekt je snažniji od konstruktivnog: za njega je mnogo važnije da druge vidi pobeđene nego da sam uspe. Preciznije rečeno, neurotično-ambiciozna osoba se ponaša kao da je za nju važnije da pobedi drugi, nego da sama postigne uspeh. U stvarnosti njen sopstveni uspeh je za nju najvažniji, ali kako je inhibirana od uspeha — kao što ćemo videti kasnije — jedini

način da ostane otvorena prema njemu je da bude, ili u najmanju ruku da se oseća superiornom; da baca druge dole, da ih spušta na svoj sopstveni nivo, ili ispod njega.

U takmičarskoj borbi naše kulture često je podesno pokušati da se ošteti konkurent ili onemogući potencijalni rival radi poboljšanja sopstvene pozicije ili slave. Neurotičar je indiskriminantno, kompulzivno, slepo teran da omalovaži druge. On ovo može da radi čak i kada se obezbedi da mu drugi ne učine neku štetu, ili čak kada njihov poraz ne ide u prilog njegovih sopstvenih interesa. Njegovo osećanje može biti opisano kao jasno ubeđenje da »samo jedan može uspeti«, koje je samo drugi način izražavanja ideje da »niko sem ja neće uspeti«. Može postojati ogromna količina emocionalnog intenziteta iza ovih destruktivnih nagona. Na primer, čovek koji piše pozorišni komad postaje furiozan kada čuje da njegov prijatelj takođe radi na pozorišnom komadu.

Ovaj nagon da pobedi ili spreči napore drugih može se videti u mnogim odnosima. Dete sa ekscesivnom ambicijom terano je željom da sve roditeljske napore pobedi u svoju korist. Ako ga roditelji primoravaju na lepo vladanje i društveni uspeh, ono može razviti skandalozno ponašanje. Ako koncentrišu svoje napore na njegov intelektualni razvoj, ono može razviti tako snažne inhibicije prema učenju da može izgledati kao maloumno. Sećam se dva mlada bolesnika koji su mi dovedeni pod sumnjom da su maloumni; kasnije je dokazano da su vrlo sposobni i inteligentni. Činjenica da su bili vođeni željom da pobede svoje roditelje, postala je očevidna u njihovim pokušajima da se na isti način ponašaju prema psihoanalitičaru. Jedan od njih nastojao je neko vreme da me ne razume tako da sam postala nesigurna u moj sud o njegovoj inteligenciji, dok nisam ustanovila da je sa mnom igrao istu igru kao sa roditeljima i učiteljem. Oba mlada bolesnika bili su snažno ambiciozni, ali na početku lečenja njihova ambicija bila je potpuno utonula u destruktivne nagone.

Isti stav se može pokazati prema lekcijama ili bilo kojoj vrsti lečenja. Kada se uzimaju lekcije ili podvrgava lečenju, interes osobe je da stekne korist od toga. Međutim, za neurotičnu osobu ovog tipa ili preciznije rečeno, za njen takmičarski deo postaje važnije da pobedi napore ili protivureči mogućem uspehu učitelja ili lekara. I ako ona ovaj cilj može postići jednostavno pokazujući na samoj sebi da ništa nije postignuto, ona želi da na svaki način ostane bolesna ili neznalica, kako bi drugima pokazala da nisu dobri. Nepotrebno je dodavati da je ovaj proces nesvesna radnja. U svojoj svesti takva osoba će biti ubeđena da je učitelj ili lekar stvarno nesposoban ili da to nije prava osoba za njega.

Bolesnik ovog tipa biće neobično uplašen da će psihoanalitičar uspeti sa njim. On će bezgranično dugo ići za tim da porazi analitičareve napore, iako radeći na kraju očigledno poražava samog sebe. Ne samo što će pogrešno voditi analitičare ili zadržavati važne informacije, nego čak može ostati u istom stanju ili dramatično postati gori koliko je moguće duže. On neće priznati analitičaru bilo kakvo poboljšanje ili će to uraditi mrzovoljno, ili na način kao da se žali, ili će poboljšanje pripisati bilo kakvom spoljnjem faktoru kao recimo promeni temperature, činjenici da je uzeo aspirin, nečem o čemu je čitao. On neće slediti bilo kakvo uputstvo analitičara pokušavajući tako da dokaže da je analitičar definitivno pogrešio. Ili, on može mišljenje analitičara, koje je svojevremeno sa besom odbacio, kasnije isticati kao sopstveno otkriće. Ovakvo ponašanje može se kasnije često primetiti u svakodnevnim poslovima; ono u sebi sadrži dinamizme nesvesnih plagijata, i mnoge borbe za prioritet mogu imati takvu psihološku bazu. Takva osoba ne može da podnese ideju da bilo ko drugi osim nje može imati novu ideju. Ona će odlučno osporiti bilo kakvu sugestiju koja nije njena sopstvena. Ona će, na primer, da zamrzi ili da odbaci film ili knjigu ako je to preporučila osoba sa kojom se ona neko vreme takmiči.

Kada sve ove reakcije postanu bliže svesti posle dobre interpretacije u procesu analize, neurotičar može imati napade besa, nagone da slomi nešto u kancelariji ili da analitičaru baca u lice uvredljive zamerke, ili će, kada se neki problemi razjasne, odmah pokazati da još uvek postoje mnogi nerešeni problemi. Čak iako intelektualno uočava da je njegovo stanje znatno poboljšano, on se bori protiv osećanja bilo kakve zahvalnosti. Postoje i druge činjenice uključene u fenomene nezahvalnosti: strah od izlaganja sebe obavezama. Važan elemenat u tome je često poniženje koje neurotičar oseća jer mu izgleda da nekome čini ustupak za nešto.

Mnogo anksioznosti nastaje zbog nagona poražavanja i činjenice da neurotična osoba automatski shvata da će se i drugi isto tako kao i ona osećati uvređen i osvetoljubiv posle poraza. Prema tome, ona je anksiozna zbog vređanja drugih i nesvesno nastavlja tendencije poražavanja verujući i insistirajući da su one stvarno opravdane. Ako neurotičar ima snažan potcenjujući stav, teško će formirati bilo kakvo pozitivno mišljenje, zauzeti pozitivni stav, ili doneti bilo kakve konstruktivne odluke. Pozitivno mišljenje o nekoj osobi ili stvari može biti oštećeno najmanjom negativnom zamerkom bilo koga, zbog toga što je samo sitnica dovoljna da uskomeša i porazi njegove nagone.

Svi ovi destruktivni nagoni uključeni u neurotično stremljenje za moći, prestižom i svojinom ulaze u takmičarsku borbu. U opštoj takmičarskoj borbi u našoj kulturi čak i normalna osoba ove tendencije pokazuje na sličan način, ali takvi nagoni za neurotičnu osobu imaju važnosti bez obzira na nezgodu i patnju koju joj oni donose. Sposobnost da omalovaži, eksploatiše ili prevari druge ljude postaje za nju trijumf superiornosti ili, ako ne uspe, poraz. Bes koji neurotičar pokazuje ako je bio nesposoban da postigne preimućstvo nad drugima je zbog toga što on to oseća kao poraz.

Ako individualistički takmičarski duh pretegne u nekom društvu postoje mogućnosti da se naruše odnosi između polova, sem ako su sfere života koje se odnose na ljude i žene striktno odvojene. Neurotično takmičarstvo, međutim, zbog njegovog destruktivnog karaktera, dovodi do još veće pustoši nego normalno.

U ljubavnim odnosima neurotične tendencije da se porazi, podčini i omalovaži partner igraju ogromnu ulogu. Seksualni odnosi mogu za neurotičara biti sredstvo za potčinjavanje i degradiranje partnera, ili se on sam kroz te odnose može osećati potčinjen i degradiran, karakter koji je potpuno stran prirodi tih odnosa. Često se situacija razvije kao što je Frojd opisao rascep u čovekovim ljubavnim odnosima: muškarac je seksualno privučen samo ženama ispod svog nivoa nemajući želje ni potencije za žene koje voli i ceni. Za takvu osobu seksualni odnos je nerazdvojno vezan sa tendencijama potcenjivanja, tako da ona odmah potiskuje seksualne želje prema onome koga voli, ili može voleti. Ovakav stav je često upravljen prema svojoj majci, zbog čega se osoba oseća ponižena, a zauzvrat želi da bude potcenjena; da bi sakrila ove nagone razvija preteranu odanost — situacija koja je često opisana kao fiksacija. U svom životu on nalazi rešenje na taj način što deli žene u dve grupe; zadržavajući neprijateljstvo prema ženama koje voli, ona ih nipodaštava.

Ako čovek ove vrste stupi u odnos sa ženom jednakom ili superiornijom od njega on se često oseća potajno postiđen od žene umesto da bude ponosan. On se može krajnje začuditi zbog ovakve reakcije, zato što u njegovom svesnom mišljenju žena ne gubi vrednost stupajući u seksualne odnose. A to je zbog toga jer on ne zna da su njegovi nagoni da degradira ženu seksualnim odnosom tako složeni da ona emocionalno postaje dostojna prezira za njega. Prema tome, to što je postiđen od nje logična je reakcija. Žena, takođe, može biti iracionalno postiđena od svoga ljubavnika, pokazujući to na taj način što ne želi da bude viđena sa njim, ili što će biti slepa prema njegovim dobrim kvalitetima, ceneći ga na taj način

manje nego što u stvari zaslužuje. Analiza otkriva da ona ima iste nesvesne tendencije da degradira partnera.[1] Ove tendencije ona takođe ima prema ženama, ali zbog individualnih razloga, one su više naglašene u njenim odnosima sa ljudima. Individualni razlozi za ovo mogu biti raznoliki: mržnja prema bratu koga više vole, preziranje slabog oca, ubeđenje da nije privlačna, te zbog toga anticitirajuće odbijanje od ljudi. Takođe, ona može osećati suviše veliki strah od žena, a da bi dozvolila izražavanje tendencije omalovažavanja prema njima. Žene, kao i muškarci mogu biti potpuno svesni intencije da potčine i ponize drugi pol. Devojka može početi ljubavnu aferu sa jasnom motivacijom da dobija čoveka pod svoju papuču. Ili, ona može privući čoveka a ostaviti ga čim oseti da je odgovorio ljubavlju. Međutim, želja da se ponizi drugi obično je nesvesna. U takvim slučajevima ona se može otkriti mnogim indirektnim putevima. Ona na primer može biti očigledna u kompulzivnom smejanju kojim čovek nastoji da se istakne. Ili ona može uzeti formu frigidnosti te na taj način žena može pokazati čoveku da je nesposoban da je zadovolji čime uspeva da ga ponizi naročito ako i on sam ima neurotični strah da će ga žena poniziti. Naličje slike često se vidi u iste osobe — to je osećanje da je seksualnim odnosima iskorišćena, degradirana i ponižena. U viktorijanskom veku kulturni obrazac za ženu bio je da seksualni odnos oseća kao poniženje, a ovo osećanje je bilo umanjeno ako je odnos bio legalizovan i ako je žena bila »pristojno« frigidna. Ovaj kulturni uticaj postaje slabiji poslednjih trideset godina ali je još uvek dovoljno jak, kada se uzme u obzir činjenica da žene češće nego ljudi osećaju da seksualni odnosi krnje njihovo dostojanstvo. Ovo takođe može rezultirati frigidnošću, držanjem po strani od ljudi i pored želje za kontaktom sa njima. U ovom stanju žena može naći sekundarno zadovoljenje kroz mazohističke fantazije ili perverzije, ali ona će tada zbog anticipacije poniženja razviti veliko neprijateljstvo prema ljudima.

Čovek koji je duboko nesiguran u svoju muškost lako može da posumnja da ga žena prima samo zato što oseća potrebu za seksualnim zadovoljenjem, čak iako ima dovoljno dokaza da je ona zaljubljena u njega; on može postati ozlojeđen zato što je razvio osećanje da je iskorišćen. Ili, nedostatak od-

---

[1] Dorian Feigenbaum (Dorian Faigenbaum) je zabeležio jedan slučaj ove vrste u članku koji će biti štampan u Psychoanalytic Quarterly pod naslovom »Morbid Shame«. Njegova interpretacija različita je od moje pošto on u toku analiza ide unazad povezujući sram sa penis — zavišću. Mnogo od onoga što se u psihoanalitičkoj literaturi shvata kao kastraciona tendencija u žena i što se povezuje sa penis-zavišću, po mom je mišljenju želja da se ponize muškarci.

govornosti kod žene čovek može osećati kao nepodnošljivo poniženje, te postaje preterano anksiozan zato što ona dobija zadovoljenje. U svojim sopstvenim očima ova velika zabrinutost javlja se kao pažljivost. Međutim, s druge strane, on može biti grub i nepažljiv, čime otkriva da je ova zabrinutost za zadovoljenje žene samo njegova sopstvena zaštita protiv osećanja poniženja.

Postoje dva glavna načina kako se skrivaju omalovažavanja ili poražavanja nagona: stavom divljenja ili intelektualizirajući ih preko skepticizma. Skepticizam, može svakako, biti pravi izraz postojećih intelektualnih neslaganja. To je slučaj samo onda ako prave sumnje mogu biti definitivno isključene, da se mogu opravdati traženjem skrivenih motivacija. Ovo može biti tako blizu površine da jednostavno pitanje vrednosti sumnje može provocirati napad anksioznosti. Jedan moj bolesnik grubo me omalovažavao u toku svakog intervjua, mada nije bio svestan da to radi. Kasnije, kada sam ga prosto pitala da li stvarno veruje u sumnje koje se odnose na moju kompetenciju u nekim stvarima, on je reagovao teškom anksioznošću.

Proces je komplikovaniji kada se omalovažavanje i poražavanje nagona prikriva stavom divljenja. Ljudi koji potajno žele da vređaju i prezrivo odbacuju žene mogu ih u svojim svesnim mislima stavljati na visoki pijedestal. Žene koje uvek nesvesno pokušavaju da poraze i omalovaže ljude, mogu im odavati herojsko poštovanje. U herojskom poštovanju neurotičara, kao i u onom normalne osobe, može postojati pravo osećanje za vrednost i veličinu, samo što specijalne karakteristike neurotičnog stava leže u činjenici da je to kompromis dve tendencije: slabo obožavanje uspeha, bez obzira na njegove vrednosti, zbog svojih sopstvenih želja u ovom pravcu; i kamuflaža svojih destruktivnih želja u odnosu na osobu koja ima uspeha. Na ovoj osnovi se mogu razumeti izvesni tipični bračni konflikti. U našoj kulturi su žene češće izložene konfliktima zbog toga što su ljudi više spolja podstrekivani na uspeh i što imaju više mogućnosti da ga postignu. Pretpostavimo da žena uzima čoveka zbog njegovog postojećeg ili potencijalnog uspeha koji nju privlači. Pošto u našoj kulturi žena u izvesnom stepenu učestvuje u uspehu muža, to može da joj pričini izvesno zadovoljstvo dok uspeh traje. Ali ona je u konfliktnoj situaciji: ona voli muža zbog njegovog uspeha i u isto vreme ga mrzi zbog toga; ona hoće da to uništi, ali je inhibrirana zato što s druge strane ona hoće da uživa, strasno učestvujući u njemu. Takva žena može odati svoju želju da uništi mužev uspeh, dovodeći u opasnost njegovu finansijsku sigurnost ekstravagancijom, narušavanjem njegovog mira izazivajući sva-

će, umanjujući njegovo samopouzdanje stalnim stavom omalovažavanja. Ona može otkriti svoje destruktivne želje nemilosrdnim guranjem na nove i nove uspehe, ne vodeći računa da li to njemu pričinjava zadovoljstvo. Ova mržnja može postati očiglednija prilikom neuspeha, i mada za vreme njegovog uspeha ona može izgledati kao žena koja ga u svakom pogledu voli, sada će se okrenuti protiv muža umesto da mu pomogne i ohrabri ga; osvetoljubivost koju je skrivala dotle dok je učestvovala u uspehu, javlja se otvoreno čim uspeh pokaže znake poraza. Sve ove destruktivne aktivnosti mogu biti kamuflirane ljubavlju i obožavanjem.

Drugi poznati primer može pokazati kako je ljubav upotrebljena da kompenzira poražavajuće nagone proizašle iz ambicije. Žena je pouzdana u sebe, vredna i ima uspeha. Posle udaje, ne samo što napušta svoj rad, nego razvija stav zavisnosti i, izgleda da napušta ambiciju — sve u svemu, ono što se kaže »postaje pravo žensko«. Muž je obično razočaran, jer je očekivao da nađe dobrog kompanjona, a umesto toga je dobio ženu koja ne kooperiše s njim već se postavlja ispod njega. Žena koja podleže ovakvoj promeni ima neurotične sumnje u svoje mogućnosti. Ona nejasno oseća da će ostvariti svoju ambiciju — ili čak samo steći sigurnost — udajom za čoveka koji ima uspeha ili u kome u najmanju ruku predviđa mogućnosti za uspeh. Ovakva situacija ne mora dovesti do daljih poremećaja, već se može uspešno završiti. Ali neurotična žena se potajno buni zbog napuštanja sopstvene ambicije, ponaša se neprijateljski prema mužu i po neurotičnom principu »sve ili ništa« tone u osećanje ništavnosti.

Kao što sam rekla pre, razlog da je ovakav tip reakcije češći u žena nego u ljudi možemo naći u našoi kulturnoj situaciji u kojoj je u čovekovoj sferi naglašen uspeh. Da ovakav tip reakcije nije karakteristična ženska crta pokazano je činjenicom da ljudi na isti način reaguju ako je situacija obrnuta — ako je žena jača, inteligentnija i ima više uspeha. Zbog verovanja svojstvenog našoj kulturi da je čovek superiorniji u svemu, sem u ljubavi, takav stav je od strane čoveka ređe kamufliran obožavanjem; on se obično javi potpuno otvoreno, u direktnoj sabotaži ženskog interesa i rada.

Takmičarski duh ne samo da utiče na odnose između ljudi i žena, nego i na izbor partnera. Sa ovog gledišta, ono što vidimo kod neuroze je samo uveličana slika onog što je često normalno u takmičarskoj kulturi. Normalni izbor partnera često je determinisan stremljenjem za prestižem ili svojinom, a to će reći motivima van erotične sfere. U neurotične osobe ova determinacija može biti potpuno predominantna jer su njena stremljenja za dominacijom, prestižem i pomoći više kompul-

zivna i infleksibilna nego u prosečne osobe, kao i zbog njegovih personalnih odnosa sa drugima, uključujući i one suprotnog pola, koji su takođe deteriorisani, da bi mu omogućili da napravi adekvatan izbor. Destruktivno takmičarstvo može produžiti homoseksualne tendencije na dva načina: prvo, ono sadrži nagon da se jedan pol udalji od drugog, sve u svemu kao da izbegava seksualno takmičenje sa jednakim; i drugo, anksioznost koju ono rađa poziva na sigurnost i, kao što je pokazano ranije, potreba za sigurnom ljubavlju često je razlog vezivanja za partnera istog pola. Ova veza između destruktivnog rivalstva, anksioznosti i homoseksualnih nagona može se često primetiti u procesu analize ako su bolesnik i analitičar istog pola. Takav bolesnik može prolaziti period u kome hvali svoja dostignuća a omalovažava analitičara. U početku, on to radi u tako prikrivenim oblicima da uopšte nije svestan toga. *Onda on* prepoznaje svoj stav, koji je još uvek odcepljen od njegovih osećanja, *i on* nije svestan da ga je jedna snažna emocija dovela do tog stanja. Počinjući da oseća sudar svog neprijateljstva prema analitičaru istovremeno se oseća sve više nelagodno i ima anksiozne snove, palpitacije, nemir — on odjednom sanja da ga analitičar grli, te postaje svestan fantazije i želje za bližim kontaktom sa analitičarem; tako otkriva potrebu da smanji svoju anksioznost. Ova sekvenca reakcije može se ponoviti nekoliko puta pre nego što se bolesnik oseti sposobnim da se suoči sa problemom svog takmičarstva onakvim kakvo je. Ukratko, obožavanje ili ljubav mogu služiti kao kompenzacija za poražavajuće nagone na ovaj način: držanjem destruktivnih nagona van svesnosti, potpunim eliminiranjem takmičarstva stvarajući nepremostivu distancu između sebe i rivala; ili učestvovanjem u njemu; izmirenjem sa rivalom čime se oslobađa njegove osvetoljubivosti.

Ove opaske koje se odnose na uticaj neurotičnog takmičarstva na seksualne odnose, daleko od toga da su iscrpene, ali su dovoljne da pokažu kako to vodi narušavanju odnosa između polova. Ovo je sve mnogo ozbiljnije, jer je pravo takmičarstvo, koje u našoj kulturi umanjuje mogućnost održavanja dobrih odnosa između polova, takođe izvor anksioznosti što stvara sve veću potrebu za dobrim odnosima.

GLAVA XII

ODUSTAJANJE OD TAKMIČENJA

Zbog destruktivnog karaktera takmičarstva ono u neurotičnoj osobi razvija ogromnu količinu anksioznosti i konsekventno dovodi do odustajanja od takmičenja. Pitanje je sada, odakle dolazi ova anksioznost.

Bez velikih teškoća može se razumeti da je jedan od izvora strah od odmazde zbog svirepe težnje ambicije. Neko ko gazi omalovažava i ruži sve druge čim postignu ili hoće da postignu uspeh, mora strahovati da će i oni hteti da ga isto tako intenzivno poraze. Samo takav odmazdni strah mada će biti aktivan u svakog ko je postigao uspeh na račun drugog, nije jedini razlog za neurotičnu anksioznost i njene konsekventne inhibicije prema takmičenju.

Iskustvo pokazuje da sam odmazdni strah ne dovodi obavezno do inhibicije. Na protiv, on može prosto dovesti do hladnokrvnog računanja sa imaginarnom ili pravom zavisti do rivalstva ili malicioznosti prema drugima, ili pokušaja da proširi svoju moć radi zaštite od bilo kakvog poraza. Izvesnom tipu osoba, koji ima uspeha, cilj je samo da postane moćna i bogata. Ali ako se struktura takve ličnosti uporedi sa onom koja je definitivno neurotična, postoji zapanjujuća razlika. Nemilosrdni lovac uspeha ne haje za ljubav drugih. On niti hoće niti očekuje šta od drugih, pomoć ni bilo kakvu ljubaznost. On zna da ono što hoće može postići sopstvenom snagom i naporima. On će, dakako, upotrebiti ljude, ali će voditi računa o njihovom dobrom mišljenju samo ukoliko mu može

korisno poslužiti za postizanje sopstvenog cilja. Ljubav sama za sebe ne znači ništa za njega. Njegove želje i odbrane idu pravom linijom: moć, prestiž, svojina. Čak ni onaj koji na ovu vrstu ponašanja teran unutrašnjim konfliktima neće razviti obične neurotične karakteristike ako u njemu nema ništa što remeti njegova stremljenja. Strah će ga samo naterati da napravi još veće napore da bi imao još više uspeha i postao nesavladljiviji.

Neurotična osoba, međutim, nastavlja dva inkompatibilna puta: agresivno stremljenje za dominacijom »niko sem ja«; i u isto vreme ekcesivnu želju da je voljen od svakog. Ova situacija, u kojoj je neurotičar uhvaćen između ambicije i ljubavi, jedan je od centralnih konflikata neuroze. Glavni razlog zbog čega neurotičar postaje uplašen za svoju ambiciju i zahteve, zbog čega on čak neće da ih prepozna, i zbog čega ih kontroliše ili odustaje od njih, jeste to što se plaši da će izgubiti ljubav. Drugim rečima, ono zbog čega neurotičar kontroliše svoje takmičarstvo nije to što je naročito pritešnjen zahtevima »super-ega« koji sprečavaju suviše veliku agresivnost, nego zbog toga što je u dilemi između dve jednake imperativne potrebe: njegove ambicije i njegove potrebe za ljubavlju.

Dilema je praktično nerešiva. Ne može neko da gazi ljude i da istovremeno bude voljen od njih. I pored tako velikog neurotičnog pritiska on pokušava da je reši. Uopšte, on to pokušava da reši na dva načina: dokazivanjem svog nagona za dominacijom i nevoljom koje rezultiraju neispunjenjem iste i kontrolom svoje ambicije. Možemo ukratko isložiti njegove napore da dokaže svoje agresivne zahteve, pošto oni imaju iste karakteristike o kojima smo ranije raspravljali u vezi sa načinom sticanja ljubavi i njihovim opravdanjem. Ovde je isto tako opravdanje važno kao i strategija: pokušava se da se naprave neosporni zahtevi koji neće blokirati put ka ljubavi. Ako omalovažava druge da bi ih ponizio ili srušio u takmičarskoj borbi, biće duboko ubeđen da je potpuno nepristrastan. Ako hoće da iskoristi druge, verovaće i pokušaće da ih natera da veruju da ima veliku potrebu za njihovom pomoći.

Potreba za opravdavanjem dopušta, više nego išta drugo, jedan elemenat fino prikrivene neiskrenosti koja prožima ličnost koja čak u osnovi može biti poštena. To se takođe uzima u obzir kod nepopustljive samoispravnosti, česte karakterne crte neurotičnih osoba, koja je nekad upadljiva, a nekad sakrivena iza povlađivajućeg ili čak samooptužujućeg stava. Stav samoispravnosti često je zamenjivan sa »narcističkim« stavom. U stvari, on nema nikakve veze sa bilo kojom vrstom samoljubavi; on čak ne sadrži bilo koji elemenat zadovoljstva ili uobraženosti, nego obratno od onoga što izgleda, ne postoji

nikada stvarno ubeđenje da je u pravu, već samo konstantna desperatna potreba da pokaže kao da je u pravu. To je drugim rečima odbrambeni stav stvoren iz nužde da se reše izvesni problemi koji su u toku analize proizvedeni anksioznošću.

Zapažanje ove potrebe za opravdanjem bilo je, možda, jedan od faktora zbog kojih je Frojd sugerirao ideju naročito strogih zahteva »super-ega« kojima je neurotičar podvrgnut kao reakciji na svoje destruktivne nagone. Postoji drugi aspekt potrebe za opravdanjem koji je naročito sugestivan za takvu interpretaciju. Pošto je u opštenju sa drugima nezamenljivo strategijsko sredstvo za mnoge neurortične osobe, opravdanje takođe znači zadovoljenje potrebe da se izgleda besprekoran u sopstvenim očima. Vratiću se ovom pitanju kada budem raspravljala ulogu osećanja krivice kod neuroza.

Direktni ishod anksioznosti u neurotičnom takmičarstvu je strah od neuspeha i strah od uspeha. Strah od neuspeha je delom izraz straha od ponižavanja. Bilo kakav neuspeh postaje katastrofa. Devojka koja nije nešto znala u školi, a očekivalo se da to zna, ne samo što se osećala neobično posramljena, nego je takođe osećala da će je druge devojke u razredu prezirati i da će sve biti protiv nje. Ova reakcija pada sve teže, pošto se češće doživljavaju osećanja neuspeha, koja u stvari ne odgovaraju opsegu značenja neuspeha koji su najčešće nematerijalni — nedobijanje najvećih ocena u školi, neuspeh u nekom delu ispita, pripremanje prijema koji nije imao ekstraordinarni uspeh, nebriljantnost u konverzaciji, ukratko bilo šta što ne ispuni ekscesivna očekivanja. Odbacivanje bilo koje vrste, na koje, kao što smo videli, neurotičar reaguje intenzivnim neprijateljstvom, doživljava se kao neuspeh pa prema tome i kao poniženje.

Strah neurotične osobe može biti uveliko pojačan njenim shvatanjem da će se drugi naslađivati njenim neuspehom zato što znaju njenu nepopustljivu ambiciju. Ono čega se užasava više nego neuspeha jeste to što je na bilo koji način pokazala da se takmiči, da ustvari hoće uspeh i da je napravila napore da ga postigne. Ona oseća da se neuspeh može oprostiti, da on čak može pre izazvati sažaljenje nego neprijateljstvo, ali samo ako je jednom pokazala interes za uspeh, ona je opkoljena hordom neprijatelja koji je progone, koji čekaju u zasedi da je slome na bilo kakav znak slabosti ili neuspeha.

Rezultirajući stavovi variraju shodno sadržaju straha. Ako je akcenat na strahu od neuspeha kao takvom, neurotičar će ili udvostručiti napore, ili postati desperantan u svojim pokušajima da izbegne neuspeh. Akutna anksioznost može se razviti pre odlučujućih testova svoje snage ili sposobnosti, pred ispit ili javni nastup. Ako je, međutim, naglašen strah od dru-

gih, onih koji uviđaju njegovu ambiciju, rezultirajuća slika je potpuno različita. Anksioznost koju oseća, nateraće ga da izgleda nezainteresovan i da ne pravi nikakve napore. Kontrast ove dve slike je beznačajan, jer pokazuje kako dva tipa straha, koji su posle svega srodni, mogu proizvoditi dve potpuno različito određene karakteristike.

Osoba koja se povinuje prvom obrascu radiće neumorno za ispite, a ona koja bude radila po drugom obrascu radiće vrlo malo i možda će se svesno uključiti u društvene aktivnosti ili hobije, da bi tako dokazala svetu da ga zadatak ne interesuje.

Neurotičar obično nije svestan svoje anksioznosti već samo njenih posledica. On može, na primer, biti nesposoban da se koncentriše na rad ili imati hipohondrične strahove da se ne razboli od srca, od fizičkog iscrpljenja, ili nervnog sloma zbog preteranog mentalnog rada. Može se osećati iscrpljen posle bilo kakvog napora — kada je anksioznost uključena u neku aktivnost to se manifestuje u obliku iscrpljenosti, što će neurotičar upotrebiti kao dokaz da napori škode njegovom zdravlju, i prema tome ih mora izbegavati.

U izbegavanju da napravi bilo kakav napor neurotičar se može izgubiti u zabavnim aktivnostima, od igranja pasijansa do davanja prijema, ili može zauzeti stav koji liči na lenjost i indolentnost. Neurotična žena se može loše oblačiti jer više voli da dâ utisak da joj nije stalo do lepog oblačenja, nego da u tom pravcu napravi neki pokušaj, jer se boji da bi je on izložio podsmehu. Devojka, prosečno lepa, ali ubeđena da je svakidašnja, ne usuđuje se napuderisati lice kada izađe u društvo, jer očekuje da će ljudi misliti »kako je smešno da ovo ružno pače pokušava da izgleda privlačno«.

Uopšte neurotičar će shvatati da je sigurnije da ne radi stvari koje bi trebalo da radi. Njegova maksima je: ostani u uglu, budi skroman, i najvažnije od svega, neupadljiv. Kao što je Veblen naglasio, upadljivost — upadljiva lenjost, upadljivo rasipanje — igra značajnu ulogu u takmičenju. Zbog povlačenja od takmičenja akcenat se mora staviti na suprotno, na izbegavanje upadljivosti, a ovo navodi pridržavanju konvencionalnih šema o neupadljivosti i nerazlikovanju od drugih.

Ako je crta povlačenja predominantna karakteristika, rezultiraće u nepreduzimanje bilo kakvog rizika. Nepotrebno je reći da ovakav stav dovodi do velikog osiromašenja u životu i neostvarenja potencijala, sem ako okolnosti nisu neobično povoljne za postizanje sreće ili bilo koje vrste postignuća gde se pretpostavlja rizik i zahteva napor.

Strah od mogućeg neuspeha, o kojem smo do sada raspravljali, samo je jedna manifestacija anksioznosti koja je

upletena u neurotično takmičarstvo. Anksioznost može uzeti i formu straha od uspeha. U mnogih neurotičara je anksioznost koja se odnosi na neprijateljstvo drugih tako velika da se plaše uspeha, čak i ako su sigurni da će ga postići.

Strah od uspeha dolazi od straha od zavisti drugih, a zatim od gubitka njihove ljubavi. Nekada je to svestan strah. Talentovan pisac, moja bolesnica, prestala je da piše zbog toga što je njena majka počela da piše i što je uspela u tome. Posle dugog perioda ponovo je počela oklevajući i mrzovoljno, plašila se ne da će pisati loše, nego da će pisati suviše dobro.

Ova žena je dugo vremena bila nesposobna za bilo šta; glavni razlog je bio njen ekscesivni strah da će joj drugi zavideti. Zbog toga je svu svoju energiju upotrebljavala na to da primora ljude da je vole. Strah može jednostavno da se javi kao nejasno naslućivanje da će se izgubiti prijatelje ako se ne uspe.

Međutim, kod ovog straha, kao i kod mnogih drugih, neurotična osoba je češće na oprezi ne od svog straha već jedino od rezultirajućih inhibicija. Kada takva osoba na primer igra tenis može, kada je blizu pobedi, osećati da je nešto zadržava da ne pobedi. Takođe može zaboraviti da dođe na sastanak koji ima odlučujuću važnost za njenu budućnost. Ako treba nešto da doprinese u diskusiji ili konverzaciji, govoriće vrlo tiho, ili na tako kondenzovan način da neće uspeti da napravi dobar utisak, ili će dozvoliti drugima da govore o njegovim dostignućima. Sa izvesnim ličnostima može govoriti inteligentno, a sa drugima izgledati glupa, sa nekim može svirati virtuozno, a sa drugima kao početnik. I mada je zbunjena zbog ovako neujednačenog izvršavanja posla, nesposobna je da to promeni. Jedino kada dobije uvid u svoju tendenciju ka povlačenju, otkriva da kad govori sa osobom koja je manje inteligentna od nje, kompulzivno počinje da se ponaša kao da je manje inteligentan sagovornik, a ako svira sa lošim muzičarem sviraće još lošije zbog straha da će ga, ako ga nadmaši, uvrediti i potceniti.

Na kraju, ako uspe nije u stanju da u uspehu uživa već ga čak i ne oseća kao svoje sopstveno iskustvo, a možda će ga i omalovažiti pripisujući ga nekim srećnim okolnostima, bez značajnim stimulacijama, ili pomoći spolja. Posle uspeha, ona je gotovo u depresiji, delimično zbog ovog straha, a takođe i zbog nejasnog razočarenja koji dolazi otuda što pravi uspeh ostaje uvek daleko iza njenih potajnih ekscesivnih očekivanja.

Tako konfliktna situacija neurotične osobe proizlazi od neobuzdane i kompulzivne želje da bude prva u trci, a u isto vreme zbog jednako velike kompulzije da zaustavi sebe čim nešto počne dobro ili napravi neki progres. Ako je nešto ura-

dila uspešno, ona će to isto sledeći put uraditi loše. Dobra lekcija praćena je lošom lekcijom, poboljšanje u toku lečenja pogoršanjem, dobar utisak na ljude lošim. Posledice se ponavljaju i daju joj osećanje da se zalaže u bespomoćnoj borbi protiv neodoljive nadmoćnosti. Ona liči na Penelopu koja noću rasplete ono što danju izatka.

Ovakve inhibicije sreću se na svakom koraku: neurotičar može potpuno potisnuti svoje ambiciozne želje tako da čak i ne počinje da nešto radi, može i pokušati da nešto radi ali ne može da se koncentriše i posao dovrši. On može napraviti odličan posao ali bez ikakve evidencije uspeha, i na kraju može postići zapažen uspeh ali ne biti u stanju da ga ceni ili oseća.

Između mnogih načina povlačenja od takmičenja, možda je najvažniji onaj kojim neurotičar u svojoj imaginaciji razvija takvu distancu od realnog »sebe« ili utvrđenog rivala, da mu bilo kakvo takmičenje izgleda apsurdno i prema tome eliminisano iz svesti. Ova distanca se postiže stavljanjem druge osobe visoko na pijedestal da se ne može dokučiti, ili stavljanjem sebe toliko nisko ispod svih ostalih, da bilo koja takmičarska misao ili pokušaj izgledaju nemogući i smešni. Ovaj proces ću diskutovati kao »omalovažavanje«.

Omalovažavanje nekoga može biti svesna strategija, koja se upražnjava iz jednostavnih razloga korisnosti. Ako đak velikog slikara napravi dobru sliku, ali ima razloga da se plaši zavidnog stava svog učitelja, može omalovažiti svoj rad da bi smanjio učiteljstvu zavist. Neurotična osoba, međutim, ima samo nejasan pojam o tendenciji potcenjivanja sebe. Ako neki posao uradi dobro ozbiljno će verovati da bi drugi to uradili bolje, ili da je njen uspeh slučajnost, a da ona možda ne bi mogla da to isto ponovo uradi tako dobro. Ili ako i smatra da je uradila dobro, može, recimo, naći neku zamerku da je radila suviše sporo, i tako umanjiti vrednost celog postignuća. Naučnik se može prikazivati neznalicom u pitanjima koja se odnose na njegovo sopstveno polje rada, tako da ga njegovi prijatelji moraju opominjati da je o tome pisao. Kada mu se postavi glupo pitanje na koje ne može odgovoriti biće sklon da reaguje osećanjem svoje sopstvene gluposti. Kada čita knjigu sa kojom se potpuno ne slaže, biće sklon, umesto da o tome misli kritički, da zaključi da je on suviše glup da bi to shvatio. On može možda gajiti uverenje da on to radi tako da bi sebe zaštitio od kritičkog i zameravajućeg stava drugih.

Ali takva osoba ne samo što će svoja inferiorna osećanja uzeti kao pravu vrednost, već će insistirati na njihovoj punovažnosti. I pored toga što joj ona pričinjavaju muku i patnju takva osoba je daleko od toga da prihvati bilo kakav dokaz koji bi ih osporio. Ako je smatraju za visoko sposobnog rad-

nika, ponašanće se kao da je precenjena ili da joj je uspelo da blefira druge. Devojka koju sam ranije pomenula razvila je neobičnu ambiciju u školi pošto je brat bio potcenio, bila je uvek prva u razredu i svi su je držali za briljantnog đaka, ali je još uvek bila ubeđena da je glupa. Mada pogled u ogledalu i pažnja koju joj ljudi pridaju mogu ženu dovoljno ubediti u njenu privlačnost, ona se i pored toga može držati čvrstog ubeđenja da je neprivlačna. Osoba može biti ubeđena da je suviše mlada da ističe svoje mišljenje ili uzima vođstvo pre četrdesete godine, a posle četrdesete može smatrati da je suviše stara. Dobro poznati naučnik stalno se čudi zbog pažnje koja mu se ukazuje, jer je prema sopstvenim osećanjima ubeđen da je beznačajni mediokritet. Komplimente odbacuje kao prazno flertovanje, ili shvata da imaju krajnji cilj, pa može čak da se ljuti na njih. Slična zapažanja mogu biti gotovo neograničena i pokazuju da su inferiorna osećanja najopštije zlo naših vremena, i da se zbog važne funkcije koju imaju održavaju i brane. Njihova vrednost je u činjenici da neko ko omalovažava sebe u sopstvenom shvatanju i prema tome stavlja sebe ispod drugih ljudi i kontroliše svoje ambicije, smanjuje anksioznost koja je povezana sa takmičarstvom.[1] Ne bi trebalo prevideti da osećanja inferiornosti mogu olakšati slabljenje nečijih položaja, pošto samo nipodaštavanje vodi ka oštećenju samopouzdanja. Izvesna količina samopouzdanja potrebna je za bilo kakvo postignuće, a da li su to standardni recepti, pravljenje salate, prodavanje trgovačkih artikala, odbrana mišljenja ili pravljenje dobrog utiska, potencijalno je relativno.

Osoba sa snažnim tendencijama da omalovaži sebe može imati snove u kojima je njeni rivali izbacuju ili u kojima je u neprilici. Pošto nema sumnje da ona podsvesno želi trijumf nad rivalima, ovi snovi mogu izgledati kao kontradikcija Frojdovog shvatanja da snovi reprezentuju ispunjenje želja. Međutim, Frojdovo gledanje se ne mora uzeti suviše usko. Ako direktno ispunjenje želja uključuje suviše mnogo anksioznosti, smanjenje anksioznosti biće važnije nego ispunjenje želja. Tako kad osoba, koja se plaši svoje ambicije sanja da je pobeđena njen san je izraz ne želje da ne uspe, nego da se, da bi umanjila nesreću, odluči za neuspeh. Trebalo je da moja bole-

[1] D. H. Lawrence je dao izvanredan opis ove reakcije u the Rainbov (str. 254). »Ovo čudno osećanje grubosti i ružnoće uvek blisko, spremno da ščepa, ovo osećanje zavidljive snage, ležeće gomile koja je čekala na nju **ko je bio izuzetak** (italics mine), formirala je najdublji uticaj u njenom životu. Gde god je bila u školi sa prijateljima, na ulici, u vozu, instinktivno je omalovažavala sebe, prikazivala sebe manjom, nastojala da bude manja nego što je iz straha da njeno neotkriveno ‚ja' ne bude viđeno ustremljena i ataktirana, brutalnom mržnjom svakidašnjice, prosečnim ‚self'.

snica održi predavanje u periodu njenog tretmana, kada se očajnički borila da me pobedi. Sanjala je da ja uspešno održavam predavanje, a da je ona sedela u publici diveći mi se. Jedan ambiciozni nastavnik sanjao je da je njegov učenik nastavnik i da on nije uspeo da reši njegov zadatak.

Do kojeg je stepena samoomalovažavanje kontrola ambicija pokazuje činjenica da su omalovažavani kapaciteti obično oni u kojima se individualne želje najžustrije prevazilaze. Ako je ambicija intelektualnog karaktera, njen je instrumenat inteligencija, pa stoga treba da bude omalovažena. Ako je ambicija erotičnog karaktera, njeni instrumenti su izgled i šarm, pa stoga oni treba da budu omalovaženi. Ova povezanost je tako obična da se, na osnovu fokusa tendencija samoomalovažavanja, može pogoditi gde leži najveća ambicija.

Osećanja inferiornosti u stvari nemaju nikakve veze sa činjeničnom inferiornošću; o njima se raspravljalo samo kao o posledicama tendencije da se odustane od takmičenja. Da li oni onda imaju išta sa egzistirajućim nedostacima, sa realizacijom aktuelnih mana? Oni su u stvari rezultat obe aktuelne i imaginarne neadekvatnosti: osećanja inferiornosti su kombinacija anksioznosti — motivisane tendencije omalovažavanja i realizacije postojećih defekata. Kao što sam nekoliko puta ranije naglasila, mi ne možemo sebe zavaravati, mada možemo uspešno potisnuti iz svesti neke nagone. Prema tome, neurotična ličnost, karaktera kakav smo opisali, znaće da duboko u njoj postoje antisocijalne tendencije koje mora kriti i da je daleko od pravih stavova, da su njene pretenzije potpuno različite od onih skrivenih ispod površine. Njeno saznanje svih ovih nesrazmernosti važan je uzrok njenog osećanja inferiornosti, iako joj nikad nije jasno otkuda dolaze, zbog toga što dolaze od potisnutih nagona. Pošto ne saznaje izvor, ona sebi daje razloge osećanja inferiornosti, a razlozi su retko pravi, već obično racionalizacija.

Postoji drugi razlog zbog kojeg oseća da su njena inferiorna osećanja direktni izraz postojeće defektnosti. Na bazi svojih ambicija razvila je fantastične ideje o sopstvenoj vrednosti i važnosti. Protiv njenih ideja da je genije ili savršeno ljudsko biće, ne pomaže joj merenje svojih realnih postignuća pa zbog ovog upoređenja realnih ostvarenja i svojih stvarnih mogućnosti izgleda inferiorna.

Totalni rezultat svih ovih tendencija povlačenja je da se neurotičar izlaže stvarnim neuspesima, ili ne postiže onoliko koliko bi mogao, kada se uzmu u obzir njegove prilike i obdarenost. Drugi koji su počeli zajedno s njim napreduju bolje, ostvaruju bolju karijeru i veći uspeh. Ovo zaostajanje ne odnosi se samo na spoljni uspeh. Stareći osoba sve više

oseća nesrazmernost između svojih mogućnosti i svojih postignuća. On jasno oseća kako propadaju njene obdarenosti, da je blokiran razvoj njene ličnosti i da ne sazreva sa vremenom.[2]

Nesrazmernost između mogućnosti i postignuća može biti, kao što sam ranije napomenula, zbog spoljnih okolnosti. Nesrazmernost koja se razvija u neurotične osobe i koja je karakteristična za neuroze nikada ne izostaje zbog njenih unutrašnjih konflikta. Njeni stvarni neuspesi i konsekventno povećanje nesrazmernosti između mogućnosti i postignuća neminovno pojačavaju postojeće osećanje inferiornosti. On ne samo što veruje, nego je stvarno inferioran u odnosu na ono što bi mogao biti. Nesreća ovakvog razvoja je sve veća zbog toga što neurotičar osećanje inferiornosti stavlja na realnu osnovu.

Međutim, nesrazmernost, koju sam pomenula, između visokih ambicija i komparativno siromašnih mogućnosti postaje u stvarnosti tako nepodnošljiva da zahteva lek, a njega nudi fantazija. Neurotičar sve više i više grandiozne ideje zamenjuje dostupnim ciljevima. Vrednosti koje oni imaju za njega očevidne su: prikrivaju nepodnošljiva osećanja ništavnosti; dozvoljavaju mu da se oseća važnim, a da ne ulazi ni u kakvo takmičenje i ne upušta se u rizik uspeha ili neuspeha; dozvoljavaju mu da razvija ideje veličine koje su daleko iznad ciljeva koje može postići. Ova slepa aleja vredna je grandiozne fantazije jer kada se uporedi sa pravim putem, ima definitivne prednosti za neurotičare.

Ove neurotične ideje veličine treba razlikovati od ideja normalne osobe i psihotičara. Normalna osoba će čak povremeno pomisliti o sebi lepo, davati neumerene atribute vrednosti svog rada ili razviti fantaziju šta bi sve mogla da radi. Ali ove fantazije i ideje ostaju dekorativne arabeske, ona ih ne uzima suviše ozbiljno. Psihotična osoba sa idejama veličine ide u drugu krajnost. Ona je ubeđena da je genije, car Japana, Napoleon, Hristos i odbaciće sve stvarne dokaze koji nastoje da ospore njena ubeđenja; biće potpuno nesposobna da shvati bilo kakvu opomenu da je ona u stvari siromašni vratar, bolesnik azila, ili predmet nepoštovanja i ismevanja. Ako uopšte postane svestna nesrazmernosti odlučiće se za svoje ideje veličine, verovaće da drugi ne znaju ništa bolje, ili da je svojevoljno tretiraju sa nepoštovanjem da bi je uvredili.

Neurotičar je negde između ove dve ekstremnosti. Ako je uopšte svestan svog preteranog vrednovanja, njegova svesna

---

[2]) C. G. Jung je jasno postavio problem osobe četrdesetih godina ako je njen razvoj blokiran. Ali on nije prepoznao uslove koji su doveli do takve situacije i prema tome nije našao nikakvo zadovoljavajuće rešenje. Realizujući ovu diskrepancu, on reaguje nejasnim nezadovoljstvom, koje nije mazohističko već realno i proporcionalno.

reakcija je pre kao u normalne osobe. Ako se u snovima javi kao prerušeni carević, takve snove može shvatiti smešnim. Ali njegove grandiozne fantazije, mada ih, kao irealne, svesno odbacuje za njega imaju vrednost realnosti, sličnu kao za psihotičare. U oba slučaja razlog je isti: one imaju važnu funkciju. Mada slab i uzdrman, ove fantazije su kao jastuk na kojem se odmara njegovo samopoštovanje, i prema tome on ih se mora držati.

Opasnost koja leži u ovoj funkciji manifestuje se u situacijama u kojima neka nesreća sruši samopoštovanje. Jastuk tada pada, a neurotičar ne može da se oporavi od tog pada. Na primer, devojka koja je imala dobar razlog da je voljena, shvata da njen mladić okleva da je oženi. On joj je u razgovoru rekao da je suviše mlad, suviše neiskusan i da je pametnije da upozna i druge devojke pre nego što se definitivno veže. Ona nije mogla da se oporavi od ove nesreće, postala je depresivna, nesigurna u svom radu, razvila je ogroman strah do neuspeha, a kao posledicu toga i želju da se povuče od svega, od ljudi i od rada. Ovaj strah je bio toliko ovladao njom da joj čak i ohrabrujuće okolnosti, kao mladićeva kasnija odluka da je oženi, ponuda za bolji posao uz mnogo lepih reči i poštovanja za njene sposobnosti, nisu vratile sigurnost.

Neurotičaru protivno od psihotičara ne pomaže uočavanje bolne istinitosti hiljada malih incidenata realnog života koji se ne uklapaju u njegove svesne iluzije. On u svom samovrednovanju konsekventno varira između osećanja veličine i osećanja bezvrednosti. Svakog časa on može skrenuti od jednog na drugi ekstrem. Istovremeno kada je najviše ubeđen u svoju izuzetnu vrednost, zapanjen je činjenicom da ga bilo ko uzima ozbiljno. Ili istovremeno kada se oseća mizerno i pregaženo, furiozan je na ma čiju pomisao da mu je potrebna pomoć. Njegova senzitivnost može se uporediti sa bolovima koje ima po celom telu i grči se na najmanji dodir. On se lako oseti povređen, prezren, zapostavljen, omalovažen, a reaguje proporcionalnom osvetoljubivom mržnjom.

Ovde ponovo vidimo »circulus vitiosus« u radu. Grandiozne ideje definitivno imaju vrednost sigurnosti iako samo na imaginarni način daju podršku, ali one ne samo da pojačavaju tendenciju povlačenja, nego preko medijuma senzitivnosti proizvode veći bes i prema tome veću anksioznost. Ovo je, da budemo određeni, slučaj kod težih neuroza, ali u manjem stepenu može biti viđeno i kod lakših slučajeva, gde osobe o kojima se radi ne moraju biti svesne ovoga. Međutim, neka vrsta sretnog »circulus vitiosusa« može početi čim je neurotičar u stanju da radi neki konstruktivni posao. Njegovo samopoverenje tada raste pa je potreba za idejama veličine manja. Izostajanje us-

peha — njegov položaj iza drugih u bilo kojem pogledu, u pogledu karijere, braka, sigurnosti ili sreće — navode ga na zavist prema drugima, što pojačava stav zavidljivosti koji se razvio iz drugih izvora. Nekoliko faktora mogu mu omogućiti da potisne svoj zavidljivi stav: svojstvena otmenost karaktera, duboko ubeđenje da nema pravo da zahteva bilo šta za sebe ili jednostavno to što ne uspeva da prepozna svoju postojeću nesreću. Ali sve veće potiskivanje se sve više može projektovati na druge, a to ponekad rezultira gotovo paranoidnim strahom da mu drugi zavide na svemu. Ova anksioznost može biti tako velika da će se on stvarno osećati neprijatno, ako mu se dogodi nešto dobro: novi posao, priznanje koje godi, srećan dobitak, sreća u ljubavnim odnosima. To umnogom može pojačati njegove tendencije uzdržavanja da ima bilo šta ili da postigne bilo šta.

Ne dodirujući sve detalje, glavni obrisi »cirkulus vitiosusa«, koji se razvija iz neurotičnog stremljenja za moći, prestižom i svojinom mogu biti grubi pokazatelji anksioznosti, neprijateljstva narušenog samopoštovanja, stremljenje za moći i slično. Povećano neprijateljstvo i anksioznost, tendencija ka povlačenju od takmičenja (sa propratnim tendencijama ka samoomalovažavanju), neuspeh i nesrazmernost između mogućnosti i ostvarenja; povećano osećanje superiornosti (sa osećanjem zavisnosti) povećana ideja veličine (sa strahom od zavisti); povećana senzitivnost (sa ponovnom tendencijom za povlačenjem); povećana anksioznost i neprijateljstvo počinju ciklus iznova.

Za potpuno razumevanje uloge zavisti u neurozama, moramo ovo posmatrati sa razumljivijeg gledišta. Neurotičar je bez obzira da li to svesno oseća, ne samo vrlo nesrećna osoba, nego on ne vidi nikakvu šansu da izbegne svoju mizeriju. Ono što je za spoljnjeg posmatrača »cirkulus vitiosus«, koji se razvija iz pokušaja dobijanja sigurnosti, za neurotičara je osećaj da je bespomoćno uhvaćen u mržnju. Moj bolesnik je ovo opisao kao osećanje da je uhvaćen u podrum koji ima mnogo vrata, ali koja god otvori vode ga u novi mrak, a on sve to vreme zna da se drugi šetaju po suncu. Ja ne verujem da se može razumeti teška neuroza, ako se ne prepozna paralizirajuća bespomoćnost koju ona sadrži. Neki neurotičari izražavaju svoj gnev nerazgovetnim izrazima, drugi ga pokrivaju dubokom rezignacijom, ili optimizmom. Njima može biti teško da uvide da iza svih ovih taština, zahteva, neprijateljstva, postoji ljudsko biće koje pati, koje oseća da je zauvek isključeno od svega što daje životu draži, koje zna da iako dobije ono što želi ne može uživati u njemu. Kada se uoče sve ove bespomoćnosti neće biti teško razumeti pojavu ekscesivne agresivnosti ili čak

zlobe, koja ne bi mogla biti objašnjena naročitom situacijom. Osoba lišena svake mogućnosti za sreću trebalo bi da bude pravi anđeo, ako ne bi osećala mržnju prema svetu kome ne može da pripada.

Vraćajući se na problem zavisti, možemo reći da ona postepeno razvija bespomoćnost — osnovu iz koje se stalno stvara zavist. To nije toliko zavist nečega specijalnog, nego ono što Nietsche (Niče) opisuje kao Lebensneid — opšta zavist prema svakom ko se oseća sigurnijim, uravnoteženijim, srećnijim, poštenijim, samopouzdanijim.

Osećanja bespomoćnosti, bez obzira da li su blizu ili daleko od svesnosti, osoba će pokušati da opravda. Ona ih ne vidi — kao što ih vidi analitički posmatrač — kao rezultat jednog neumoljivog procesa. Umesto toga ona smatra da su ona prouzrokovana ili od drugih ili od nje same. Ona će često okrivljavati oba izvora, mada su obično jedan ili drugi u prvom planu. Njene grdnje drugih prelaze u opšti optužujući stav upravljen prema sudbini uopšte, okolnostima, ili naročitim osobama: roditeljima, učiteljima, mužu, lekaru. Neurotični zahtevi prema drugima, kao što smo često pominjali, treba da sa ovog gledišta budu široko shvaćeni. Neurotične misli kao da su usmerene ovako: »Pošto si ti odgovoran za sve moje patnje, tvoja je dužnost da mi pomogneš i ja imam pravo da to očekujem od tebe«. Pošto izvor nesreće traži u sebi; osećaće da zaslužuje svoju mizeriju.

Neurotične tendencije ka optuživanju drugih mogu dati povoda pogrešnom razumevanju, da može izgledati kao da su njihove optužbe neopravdane. U stvari, postoje definitivno dobri razlozi za optužbe, pošto osoba nije stvarno bila fer tretirana, naročito u detinjstvu. No, u njenim optužbama takođe postoje neurotični elementi: takve optužbe dolaze na mesto konstruktivnih napora upravljenih ka pozitivnim ciljevima i obično su slepe i indiskriminantne. Oni mogu biti upravljeni, na primer, osobama koje hoće da joj pomognu, dok u isto vreme neurotičar može biti potpuno nesposoban da oseća i izrazi optužbe protiv osoba koje ga stvarno vređaju.

GLAVA XIII

NEUROTIČNA OSEĆANJA KRIVICE

Izgleda da osećanja krivice u manifestnoj slici neuroze igraju ogromnu ulogu. U nekim neurozama su ova osećanja izražena otvoreno i preobilno; u drugima su više prerušena, ali se njihovo prisustvo prepoznaje po ponašanju, stavovima i načinima mišljenja i reagovanja. U kraćim opisima ja ću prvo raspravljati o raznim manifestacijama koje indiciraju postojanje osećanja krivice.

Kao što sam pomenula u prethodnoj glavi, neurotična osoba je sklona da prihvati mišljenje da ona ništa bolje ne zaslužuje sem patnje. Ovo osećanje može biti potpuno nejasno i nedefinitivno, ili povezano sa mislima ili društveno zabranjenim aktivnostima kao što su masturbacija, incestuozna želja, želja da neko od bližnjih umre. Takva osoba obično teži da se oseti krivom i u najblažoj situaciji. Ako neko traži da je vidi, njena prva reakcija je očekivanje osude za nešto što je uradila. Ako mu prijatelji ne dođu ili neko vreme ne pišu pitaće se da ih nije uvredio. Ako nešto ide pogrešnim pravcem, smatraće da je to njena greška. Čak ako su drugi očevidno pogrešili i nju definitivno loše tretirali, ona će još uvek nastojati da za to okrivljuje sebe. Ako se dogodi neki sudar interesa ili svađa, biće sklona da slepo prihvati da su drugi u pravu.

No, postoji fluktuirajuća razlika između latentnih osećanja krivice, koja čekaju da se jave u bilo kojoj prilici, i onih koji su objašnjeni kao nesvesna osećanja krivice, evidentne kod depresivnih stanja. Poslednja uzimaju formu samooptuži-

vanja koja su često fantastična ili u najmanju ruku veoma preterana. Svakidašnji napori neurotičara da bude u pravu u svojim i u tuđim očima, naročito ako je strategijska vrednost takvih napora velika a nije jasno uočena, sugeriraju slobodno lebdeće osećanje krivice koje se mora držati pod kontrolom.

Postojanje difuznog osećanja krivice dalje sugerira uvek prisutni neurotični strah da je otkriven ili da je čuo loše mišljenje o sebi. U diskusiji sa analitičarem može se ponašati tako kao da je kriminalac koji se nalazi pred sudijom što mu otežava da kooperira u analizi. Svaku datu interpretaciju on će shvatiti kao prekor. Ako mu na primer analitičar pokaže da iza izvesnog odbrambenog stava postoje skrivene anksioznosti on će odgovoriti: »Ja znam da sam kukavica«. Ako mu analitičar objasni da se on ne usuđuje da priđe ljudima zbog straha da će biti odbijen, on će se optuživati zbog toga i objašnjavati to time što nastoji da mu život bude lakši. Kompulzivno stremljenje za savršenstvom razvija se do velike mere zbog potrebe da se izbegne bilo kakvo osuđivanje.

Na kraju, neurotična se osoba može definitivno osećati bolje, čak i gubiti izvesne neurotične simptome ako joj se desi nešto neprijatno, kao gubitak sreće ili neki nesrećan slučaj. Posmatranje ove reakcije kao i činjenica da neurotična osoba, izgleda, nekad aranžira ili provocira neprijatne udese, ako ne samo omaškom, može dovesti do zaključka da je osećanje krivice tako snažno da se razvija potreba za kaznom radi oslobađanja od ovog osećanja.

Tako izgleda da postoji mnogo dokaza, ne samo za postojanje naročito jasnog osećanja krivice u neurotične osobe, nego da ono takođe snažno utiče na ličnost neurotičara. I pored ovog očevidnog dokaza mora se postaviti pitanje da li je svesno osećanje krivice u neurotične osobe stvarno pravo i da li simptomatski stavovi sugeriraju nesvesna osećanja krivice i ne dozvoljavaju drugu interpretaciju. Postoji nekoliko činjenica koje pobuđuju takve sumnje.

Osećanja krivice, slično iferiornim osećanjima, su dobro došla; neurotična osoba je daleko od toga da je voljna da ih se otarasi. U stvari ona insistira na svojoj krivici i čvrsto se odupire svakom pokušaju da se nje oslobodi. Ovaj stav je sam dovoljan da pokaže da je iza njenog insistiranja na osećanju krivice tendencija kao kod osećanja inferiornosti, koja igra važnu funkciju.

I drugi se faktor mora imati na umu. Bolno je da se pošteno oseća žaljenje ili posramljenost od nečega, a još je bolnije da se to osećanje izrazi nekom drugom; u stvari, neurotična osoba, čak više nego drugi, izbeći će da to uradi zbog straha od

osuđivanja. Međutim, ono što mi nazivamo osećanjem krivice ona izražava vrlo spremno.

Šta više, samoosuđivanja, za koja se često mislilo da pokazuju osnovu osećanja krivice, u neurotičara se odlikuju jasnim iracionalnim elementima. Ne samo u njegovim specifičnim samooptuživanjima, nego i u njegovim difuznim osećanjima, da ne zaslužuje nikakvu ljubaznost, pohvalu, uspeh, sklon je da ide u ekstreme iracionalnosti, od ogromnih preterivanja do čiste fantazije.

Drugi faktor koji sugerira da samoosuđivanje nije obavezno izraz pravog osećanja krivice, jeste činjenica da sam neurotičar nesvesno nije potpuno ubeđen u svoju bezvrednost. Čak kada izgleda da je utonuo u osećanje krivice on može biti vrlo mrzovoljan, ako drugi pokažu tendenciju da uzmu ozbiljno njegovu osudu.

Ove zadnje opservacije dovode i do poslednjeg faktora koji je uočio Frojd kada je raspravljao o samooptuživanjima melanholika[1]: kontradikcija između očiglednih osećanja krivice i nedostatak poniženja koje bi trebalo da ih prati. Istovremeno kada proklamuje svoju bezvrednost, neurotičar će praviti velike zahteve za uvažavanjem i divljenjem i takođe pokazati izraženu bezvoljnost da prihvati i najblaži stepen kriticizma. Ova je kontradikcija upadljivo očevidna u slučaju žene koja se nejasno osećala krivom za svaki kriminal o kojem je čitala u novinama i čak krivila sebe za svaku smrt u porodici, ali je bila obuzeta akutnim besom, pa se čak onesvestila kada joj je sestra prilično blago zamerila zbog suvišnih zahteva za uvažavanjem. Ali kontradikcija nije uvek tako upadljiva; ona je češće prisutna nego što se to vidi na površini. Neurotičar može pogrešno shvatiti svoj samooptužujući stav, tako da mu on zvuči kao kritički stav prema sebi. Njegova osetljivost prema kriticizmu može biti maskirana verovanjem da kriticizam može podneti vrlo dobro, ako je samo dat na prijateljski i konstruktivan način; ali ovo verovanje je samo maska protivurečna činjenicama. Čak na očevidno prijateljski savet može reagovati ljutnjom, kao i na savet bilo koje vrste koji uključuje kriticizam — zbog toga što nije potpuno savršen.

Ako se pažljivo ispita i testira istinitost osećanja krivice, postaje jasno da je mnogo onoga što izgleda kao osećanje krivice u stvari je ili izraz anksioznosti ili odbrana od nje. Ovo takođe važi i za normalnu osobu. U našoj kulturi smatra se da je otmenije plašiti se boga nego ljudi, ili, ako se ne poslu-

[1] Sigmund Freud: »Mourning and Melancholia« in Collected Papers, vol. 4, pp. 152—170, Psychoanalytischer Verlag. Karl Abraham, Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido. Psychoanalytischer Verlag.

žimo religioznim terminom uzdržavati se od nečega više zbog savesti pre nego zbog toga što će nas neko uhvatiti na delu. Mnogi muževi koji se pretvaraju da su zbog svoje savesti verni, u stvari se prosto plaše svojih žena. Zbog velike količine anksioznosti kod neuroze, neurotičar je češće nego normalna osoba sklon da anksioznost pokriva osećanjem krivice. Različito od normalne osobe on se ne samo da se plaši posledica koje se mogu desiti, nego anticipira posledice krajnje neproporcionalne stvarnosti. Priroda ovih anticipacija zavisi od situacije. Preterani pojmovi o predstojećoj kazni, osveti, odbacivanju ili strahovima mogu biti potpuno nejasni. Ali kakve god prirode bili ovi strahovi svi se razbuktavaju sa iste tačke, koja se grubo može opisati kao strah od osude, ili ako je strah od osude toliko ubedljiv, kao strah da će biti otkriven.

Strah od osuđivanja je opšti kod neuroza. Gotovo svi neurotičari, čak i oni, za koje površnom opservacijom izgleda da su potpuno sigurni u sebe i indiferentni na mišljenje drugih, ekscesivno su uplašeni ili preosetljivi na osudu, kritiku i optužbe. Kao što sam ranije pomenula, obično se shvata da strah od osude označava osnovu osećanja krivice. Drugim rečima, on je shvaćen kao rezultat takvih osećanja. Kritička posmatranja dovode ove zaključke u sumnju. U analizi bolesniku je često vrlo teško razgovarati o izvesnim iskustvima ili mislima — na primer onim koja se odnose na želje smrti, masturbacije, incestuozne želje — zato što se bolesnik oseća suviše grešan zbog toga, ili bolje što veruje da je grešan. Kada stekne dovoljno pouzdanja da priča o tim doživljajima i shvati da nisu naišla na osudu, njegovo »osećanje krivice« iščezava. On oseća grešnost zbog toga, što, kao posledica njegovih anksioznosti, on čak više od drugih zavisi od javnog mnjenja, a to ga navodi da naivno greši u svojim sopstvenim zaključcima. Šta više, njegova opšta senzitivnost prema osudi u osnovi ostaje nepromenjena čak i ako posle razgovora o iskustvima koja su ih ubrzala isčeznu njegova specijalna osećanja krivice. Ova opservacija sugerira zaključak da osećanja krivice nisu uzrok nego posledica straha od osude. Pošto je strah od osude tako važan za razvoj i razumevanje osećanja krivice, ja ću ovde dodati diskusiju o nekim njenim implikacijama.

Neproporcionalan strah od osude može se slepo proširiti na sva ljudska bića ili samo na prijatelje — mada je neurotičar obično nesposoban da jasno razlikuje prijatelje od neprijatelja. U početku ovo se odnosi samo na spoljni svet, i u većoj ili manjoj meri ono se uvek odnosi na osudu, koja dolazi od drugih, ali takođe može postati i unutarnja osuda samog sebe. Što se više ovo dešava, to više osuda spolja postaje manje važna u odnosu na osudu od samog sebe.

Strah od osude može se javiti u raznim formama. Nekada se pokazuje u stalnom strahu od uznemiravanja ljudi; neurotičar se može na primer plašiti da odbije poziv, da se ne složi sa mišljenjem, da izrazi bilo kakvu želju, da neće uspeti da se pridržava određenih standarda, da bude savestan u bilo kojem smislu. On se može javiti u stalnom strahu da se ljudi raspituju o njemu — čak i kada oseća da je voljen inkliniraće da se povuče da bi predupredio otkrivanje i napuštanje. Strah se može pokazati u jednom neobičnom oklevanju da dozvoli drugima da znaju bilo šta o njegovim privatnim stvarima, ili u neproporcionalnoj ljutnji na neuvredljivo pitanje o njemu, jer takvo pitanje oseća kao pokušaj mešanja u njegove poslove.

Strah od osude je jedan od glavnih činilaca koji analitički proces čini teškim za analitičare, a bolnim za bolesnike. Mada se svaka analiza razlikuje jedna od druge, sve imaju zajedničko da bolesnik, dok želi analitičarevu pomoć i dok želi da dosegne razumevanje, istovremeno mora da se sa analitičarem bori kao sa najgorim nametljivcem. Ovaj strah nateruje bolesnika da se ponaša kao da je kriminalac, a analitičar sudija pa je on, kao kriminalac, potajno i podlo rešen da negira i navodi na pogrešan put.

Ovaj stav se može javiti u snovima u kojima je bolesnik nateran na priznanje, na šta reaguje agonijom. Jedan moj bolesnik, u vreme kada smo bili blizu da otkrijemo neke njegove potisnute tendencije, imao je dnevno sanjarenje u ovom smislu. On je zamišljao da na jednom ostrvu snova vidi dečka koji ima običaj da s vremena na vreme pronalazi izbeglice. Dečko postaje član zajednice čiji zakon zabranjuje otkrivanje postojanja ostrva, te zahteva smrt za svakog uljeza. Desi se da osoba, koju dečko voli i koja predstavlja analitičara u prerušenom obliku, pronađe put do ostrva. Po zakonu trebalo bi da on bude ubijen. Međutim, dečko bi mogao da ga spasi uz zavet da se nikad neće vratiti sa ostrva. Ovo je artistički način izražavanja konflikta u kojem je analitičar prisutan od početka do kraja. U jednoj ili drugoj formi imamo konflikt između ljubavi i mržnje prema analitičaru, zato što je hteo da prodre u skrivene misli i osećanja, konflikt između bolesnikovog nagona da se bori da bi odbranio svoje tajne i potrebe da ih napusti.

Ako strah od osude nije proizveden osećanjem krivice, može se postaviti pitanje zašto je onda neurotičar tako mnogo okupiran otuđenošću i osudom.

Glavni činilac koji se uzima kao strah od osude je velika nesrazmernost između »fasade«[2] koju neurotičar pokazuje i svetu i sebi i svih potisnutih tendencija skrivenih iza te fasade.

---

[2] Slično što C. G. Jung naziva »persona«.

Mada on pati, čak više nego što pokazuje, mada nije sjedinjen u sebi nego pre otuđen od sebe, on svoje pretenzije mora da održava, šta više mora da ih brani svom svojom snagom, jer su one bedem koji ga štiti od preteće anksioznosti. Ako uspemo da kod njega prepoznamo ove stvari on mora da krije osnovne forme svog straha od osude, zbog čega ćemo bolje razumeti zašto ga gubitak izvesnih »osećanja krivice« ne može osloboditi straha. Više stvari bi se moralo izmeniti. Sasvim obično rečeno, neiskrenost njegove ličnosti ili, pre, neurotičnog dela njegove ličnosti, odgovorna je za strah od osude, a ta neiskrenost se plaši da će biti otkrivena.

Zbog specijalnog sadržaja svojih tajni, on na prvom mestu hoće da ih sve prikrije, što obično radi putem agresivnosti. Ovaj izraz uključuje ne samo njegovo reaktivno neprijateljstvo — mržnju, osvetu, zavist, želju da potceni i slično — nego sve njegove tajne zahteva prema drugima. Pošto sam već u detalje raspravljala o ovome, ovde je dovoljno kratko reći da on ne želi da stane na svoje sopstvene noge, da ne želi da napravi napor da postigne što želi; umesto toga on u biti insistira da ga drugi hrane, bilo dominiranjem i eksploatisanjem ili »ljubavlju« i poslušnošću. Čim su njegove neprijateljske reakcije ili zahtevi dirnuti razvija se anksioznost, ali ne zbog osećanja krivice, nego zbog toga što vidi da su njegove šanse za dobijanje oslonca ugrožene.

Na drugom mestu on hoće da sakrije koliko se oseća nejakim, nesigurnim i bespomoćnim, koliko malo može da istakne sebe i koliko je anksiozan. Zbog toga on zida fasadu snage. Ali što je više njegovo stremljenje ka sigurnosti usmereno na dominaciju, a time i njegov ponos više vezan za pojam snage, utoliko više sebe prezire. On ne samo da oseća da je u slabosti sadržana opasnost, nego takođe da zaslužuje prezir sebe i drugih; on klasificira kao slabost svaku neadekvatnost, bilo zbog toga što nije gazda u svojoj kući, što je nesposoban da savlada barijere u samom sebi, što mora da primi pomoć, ili čak što poseduje anksioznost. Pošto esencijalno prezire svaku »slabost« u sebi, i pošto se ne može otrgnuti verovanju da će ga slično prezirati drugi ako pronađu njegove slabosti, on čini očajničke napore da ih sakrije, ali uvek uz strah da će skorije ili kasnije biti otkriven; prema tome anksioznost se nastavlja.

Osećanja krivice i njihova popratna samoosuđivanja su ne samo posledica, umesto uzrok straha od osude, nego takođe odbrane od straha. Ona ispunjavaju dvostruki cilj, nude sigurnost i zamagljuju stvarno stanje. Poslednji cilj postižu ili skretanjem pažnje od onog što bi trebalo sakriti, ili takvim preterivanjem da izgledaju neistinita.

Citiraću dva primera koji će za mnoge poslužiti kao ilustracija. Jednog dana bolesnik je teško optuživao sebe zbog toga što je nezahvalan i dosadan analitičaru i što nije dovoljno cenio činjenicu da ga analitičar leči za male pare. Ali na kraju vizite je uočio da je zaboravio da donese pare da plati pregled. Ovo je samo jedan od mnogih dokaza njegove želje da dobije sve za ništa. Njegovo profuzno i generalizovano samooptuživanje ima ovde, kao i na drugom mestu, funkciju skrivanja konkretnih činjenica.

Zrela i intelegentna žena osećala se krivom zbog toga što je kao dete imala napade nervoze, mada je intelektualno znala da su napadi bili provocirani nerazumnim ponašanjem njenih roditelja i mada se u međuvremenu oslobodila verovanja da mora misliti o roditeljskim prekorima. Kako je njeno osećanje krivice snažno perzistiralo u ovom smislu, bila je sklona da neuspeh u uspostavljanju erotične veze sa ljudima shvati kao kaznu za njeno neprijateljstvo prema roditeljima. Okrivljujući infantilni događaj za svoju sadašnju nesposobnost da uspostavi takve veze, ona prerušava činjenice koje stvarno operišu, kao što je njeno sopstveno neprijateljstvo prema ljudima i povlačenje u ljušturu, kao posledicu straha od odbacivanja.

Samoosuđivanja ne samo što štite od straha od osude, nego, takođe, stvaraju pozitivnu sigurnost, na taj način što stvara stanja sigurnosti nasuprot strahu. Čak i kad neko spolja nije uključen, samoosuđivanja osobu dovode do sigurnosti pojačanjem neurotičnog samopoštovanja, zbog toga što ona smatra da ima oštre moralne sudove, da sebe prekorava zbog grešaka koje su drugi prevideli i tako na kraju ona se oseća da je stvarno divna osoba. Šta više, ona joj daju olakšicu, zbog toga što ona retko vodi računa o stvarnom ishodu nezadovoljstva prema sebi, te prema tome u stvari ostavlja otvorena intimna vrata za verovanje da ona posle svega i nije tako loša.

Pre nego što nastavimo raspravljanje daljih funkcija samoosuđivajućih tendencija, uzećemo u obzir druga značenja koja imaju izbegavanja osude. Odbrana, koja je direktno suprotna samoosuđivanju, a ispunjava isti uslov, ne dozvoljava nikakav kriticizam i uvek se ponaša kao da je u pravu i savršena, tako da ne dozvoljava da ikakva mrlja kriticizma nađe uporište. Tamo gde ovaj tip odbrane prožima ponašanje neke ličnosti, čak i kad ona potpuno greši, opravdanje će se nalaziti u jednoj dozi intelektualnog sofizma, dostojnog pametnog i umešnog advokata.

Stav može da se razvije toliko daleko da zahteva da se bude u pravu u najnevažnijoj stvari i beznačajnim detaljima — na primer u predviđanju vremenskih prilika — zato što ako takva osoba pogreši u bilo čemu, stvara se opasnost da greši u svemu. Obično osoba ovog tipa nije u stanju da podnese najmanju razliku u mišljenju, ili čak razliku u emocionalnom doživljavanju, zato što je po njenom mišljenju čak i najmanje neslaganje ekvivalentno kriticizmu. Tendencije ove vrste smatraju se u velikoj meri onim što bi se moglo nazvati pseudoadaptacijom. Ovo se sreta kod osoba koje i pored teške neuroze uspevaju da se održavaju u svojim sopstvenim očima, a nekada i u očima ostalih ljudi, i da daju izgled »normalnosti« i dobre adaptacije. Za neurotičare ove vrste teško će se ikada pogrešiti ako se kaže da imaju ogromni strah da će biti otkriveni ili osuđeni.

Treći način na koji neurotičar može zaštititi sebe od osude jeste da uzme zaklon neznanja, bolesti, ili bespomoćnosti. Izrazit primer ovog je jedna Francuskinja koju sam lečila u Nemačkoj. Ona je jedna od devojaka, koje sam već pomenula, koju su mi poslali pod sumnjom da je maloumna. Za vreme prvih nedelja analize bila sam nesigurna u njene duševne sposobnosti, izgledala je kao da ne razume ništa od onoga što sam govorila iako je perfektno znala nemački. Pokušala sam da o istim stvarima govorim prostim jezikom, ali bez boljih rezultata. Na kraju su dva faktora razjasnila situaciju. Ona je u snovima videla moju ordinaciju kao zatvor, ili kao ordinaciju u kojoj je doktor pregledao fizikalno. Obe ideje pobudile su njenu anksioznost kada je sanjala poslednji san, zbog toga što je bila strahovito uplašena od bilo kakvog fizikalnog pregleda. Drugi rasvetljavajući faktor bio je incident u njenom svesnom životu. Zaboravila je da izvesno vreme pokaže svoj pasoš kako to zahteva zakon. Kada je na kraju pošla u kancelariju pokušala je da se pravi da ne razume nemački, nadajući se da će na taj način izbeći kaznu — incident koji mi je ispričala smejući se. Tada je shvatila da je istu taktiku u ime istih motiva upotrebljavala i prema meni. Od tada pa nadalje ona se popravila i dokazala da je vrlo inteligentna devojka. Ona se iza neznanja i gluposti zaklanjala da bi izbegla opasnost od optužbe i kazne.

U principu istu strategiju primenjuje svako ko se oseća ili ponaša neodgovorno kao razigrano dete koje ne treba uzeti ozbiljno. Neke neurotične osobe se trajno navikavaju na ovaj stav. Ili čak i ako se ne ponašaju detinjasto, mogu odbiti da

uzmu sebe ozbiljno u sopstvenim osećanjima. Funkcija ovog stava može se zapaziti u analizi.

Bolesnici koji se nalaze blizu toga da prepoznaju sopstvene agresivne tendencije, mogu se odjednom osetiti bespomoćni, iznenada se ponašati kao deca, ne želeći ništa sem zaštitu i ljubav. Ili sebe mogu videti u snu kao male i bespomoćne, kako ih majka nosi u materici ili na svojim rukama.

Ako bespomoćnost nije dovoljno efikasna i primenljiva u datoj situaciji, za istu svrhu može služiti bolest. Dobro je poznato da bolest može služiti kao bekstvo od teškoća. Međutim, ona neurotičaru istovremeno služi i kao zaštita od saznanja da ga je strah naterao da odustane od mera koje je trebalo da preduzme u određenoj situaciji. Neurotična osoba koja ima teškoće sa svojim pretpostavljenim, na primer, može naći zaklon u potpunom gubljenju apetita; to što se ona u to vreme obraća nesposobnosti, proizilazi iz same činjenice da ova stvara potpunu nemogućnost akcije, tako reći jednu vrstu alibija, i tako je oslobađa potrebe da shvati svoj kukavičluk.[3]

Poslednja i vrlo važna odbrana od osude bilo koje vrste jeste osećanje neurotičara da je žrtvovan. Osećanjem da je zloupotrebljen neurotičar odbija prekor zbog sopstvenih tendencija da preuzme privilegije drugih; osećajući da je mizeran i zaboravljen, on sprečava prekor zbog svoje tendencije za posedovanjem; osećajući da mu drugi nisu od pomoći on ih onemogućava da prepoznaju njegovu težnju koja je usmerena na to da ih pobedi.

Ova strategija koja koristi osećanje žrtvovanja često se upotrebljava i namerno sprovodi zato što je ona, u stvari, najuspešnija odbrana. Ona omogućava neurotičaru ne samo da odbije optužbe, već da istovremeno baci krivicu na druge.

Da se vratimo sada stavovima samooptuživanja: druga funkcija koju imaju, osim toga što služe kao zaštita od straha od osude i što stvaraju pozitivnu sigurnost, je da zaštite neurotičara od toga da vidi neophodnost potrebe za promenom, u

---

[3] Ako se takva želja protumači — kao što je to Franc Aleksander učinio u Psychoanalysis of the Total Personality — kao potreba za kaznom zbog toga što se imaju agresivni nagoni prema pretpostavljenima, bolesnik će biti veoma voljan da prihvati takvo objašnjenje, zato što mu na taj način analitičar efektivno pomaže da izbegne suočavanje sa činjenicama kako je za njega neophodno da brani sebe, kako se boji da to čini, i kako je u sebi besan što se boji toga. Analitičar dopušta da se bolesnik oseća podržan u slici koju ima o sebi kao o osobi toliko plemenitoj da joj ozbiljno smeta pojava nekih đavoljih želja protiv predpostavljenog, i tako pojačava njegove prisutne mazohističke nagone, dajući im sjaj visoko moralnih nazora.

stvari, služe kao surogat za promenu. Za svaku razvijenu ličnost je krajnje teško da napravi bilo kakvu promenu. Ali za neurotičnu osobu ovo je dva puta teže, ne samo zbog toga što je njoj veoma teško da uoči neophodnost promene, već zbog toga što su mnogi njeni stavovi iznuđeni anksioznošću. U skladu sa tim ona se smrtno plaši kad je na pomolu neka promena, i ona se povlači nazad, ne shvatajući neophodnost te promene. Izbegavanje ovog saznanja ima značenje utoliko što omogućava da neurotičar potajno veruje kako on i sa samooptuživanjem može »proći«. Ovaj se proces često može zapaziti u svakodnevnom životu. Ako se osoba žali dok nešto radi ili dok joj posao ne polazi za rukom, i u skladu sa tim želi da uradi dobro ili promeni stav koji je odgovoran za neuspeh, ona neće utonuti u osećanje krivice. Kad ovako radi to dokazuje da ona izbegava teški zadatak promene. Njoj je zaista mnogo lakše da se oseća pokajnički nego da se promeni.

Drugi način, na koji se neurotičar može slepo čuvati od neophodne promene nesrećom je intelektualiziranje njegovih postojećih problema. Bolesnici koji su skloni da rade ovako nalaze veliko intelektualno zadovoljenje u postizanju psihološkog znanja, uključujući i znanje koje se odnosi i na samog sebe, ali oni ostaju nepromenjeni. Intelektualizirajući stav je tada upotrebljen kao zaštita koja ih sprečava da bilo šta iskuse emocionalno, te ih tako štiti i od shvatanja da bi nešto trebalo promeniti. To je kao da sebe gledaju i kažu: »kako interesantno«!

Samooptuživanje može takođe služiti za odbacivanje opasnosti od optuživanja drugih, pošto to može izgledati sigurniji način da se uzme krivica na svoja leđa. Inhibicije prema kritikovanju i optuživanju drugih, kao i pojačavajuće tendencije da se optuži drugi igraju tako veliku ulogu u neurozama da bi trebalo da se mnogo opširnije raspravljaju.

Kao pravilo takve inhibicije imaju istoriju. Rastući u atmosferi koja razvija strah i mržnju i ograničava njegovo spontano samopoštovanje dete će imati duboko optužujuća osećanja protiv svoje okoline. Međutim, to ne samo da ga onemogućava da se izrazi nego je ono toliko sputano da se čak ne usuđuje da postane svesno u svojim osećanjima. Ovo je delom zbog jednostavnog straha od kazne, a delom zbog straha da ne izgubi ljubav koju zahteva. Ove infantilne reakcije imaju solidnu osnovu u stvarnosti isto kao i u roditelja koji proizvode takvu atmosferu a koji su jedva u stanju da podnesu kriticizam zbog

sopstvene neurotične osetljivosti. Razlog za nesposobnost roditelja da ovo podnesu leži u kulturnim faktorima.[4]

Pozicija roditelja u našoj kulturi zasnovana je na autoritativnoj moći koja se uvek može oslanjati na pojačanu poslušnost. U mnogim slučajevima dobra volja prožima odnose u kući, i nema potrebe da roditelji naglašavaju svoju autoritativnu moć. Međutim, dok god postoji ovakav kulturni stav on nekako baca senku na odnose, čak i kada ostaje u pozadini.

Kada je odnos baziran na autoritetu, onda kriticizam nije dozvoljen jer on je nešto što umanjuje autoritet. On može biti otvoreno zabranjen, a zabrana pojačana kaznom, ili je još efektnije, kada se zabrana mirno zasnuje na moralnoj osnovi. Kada je kriticizam dece kontrolisan ne samo individualnom osetljivošću roditelja, nego i činjenicom da su deca prožeta kulturnim stavom da je greh kritikovati roditelje, implicintno i eksplicitno na decu se utiče da osećaju na isti način. Pod takvim uslovima manje zaplašeno dete može izraziti neki revolt, ali ono kasnije ima osećanje krivice. Dete koje je više zaplašeno ne usuđuje se da pokaže bilo kakvu mržnju, i postepeno razvije stav da čak i ne misli da roditelji mogu pogrešiti. Međutim, ono oseća da neko mora grešiti, i tako dolazi do zaključka da greši ono, pošto su roditelji uvek u pravu. Nema potrebe da se naglasi da ovo obično nije intelektualni već emocionalni proces, koji nije determinisan mišljenjem nego strahom.

Na ovaj način dete počinje da se oseća grešno, ili preciznije, ono razvije tendenciju da traži i nalazi grešku u sebi, umesto da mirno meri obe strane i objektivno proceni celu situaciju. Ono je radije da se oseća inferiorno nego grešno. Postoje samo fluktuirajuće razlike između ovo dvoje, koje potpuno zavise od implicitnog ili eksplicitnog naglašavanja morala uobičajnog u njegovoj sredini. Devojka koja je uvek podčinjena svojoj sestri i od straha se pokorava nepravednom tretmanu, ugušujući optužbe koje stvarno oseća, misli da zaslužuje nejednak tretman zbog toga što je inferiorna prema sestri

---

[4] Za ovo i ostalo iz paragrafa studije Eriha Froma u Autoritet and Familie, ed. by Max Horkheimer (1936).

Ako se takva želja interpretira (Franz Alexander u Psyhoanalysis of the Total Personality) kao potreba za kaznom, zbog agresivnih impulsa prema pretpostavljenim, bolesnik će biti vrlo zadovoljan da akcentira takvo objašnjenje zbog toga što mu analitičar na ovaj način pomaže da efektivno izbegne suočenje sa faktima potrebnim da istakne sebe, jer on se plaši da uradi tako; on je ljut na sebe što se plaši. Analitičar dopušta bolesniku da se oseća podržan u svojoj slici o sebi, kao o osobi tako otmenoj da mu ozbiljno smeta ako mu se jave neke đavolje želje protiv pretpostavljenih te tako pojača svoje već postojeće mazohističke nagone, dajući im slavu visokih moralnih standarda.

(ružnija i neinteligentnija), ili može verovati da je takav tretman opravdan zbog toga što je ona loša devojka.

Međutim, u oba slučaja, umesto da shvati da greši, ona okrivljuje sebe.

Ovaj tip reakcije ne perzistira obavezno; on se može promeniti ako nije duboko ukorenjen, ako se dečja okolina izmeni, ili ako u njegov život uđu osobe koje ga cene i daju mu emocionalnu potporu. Ako se takva promena ne desi, nastaje opasnost da se optužbe transformišu u samooptužbe.

Istovremeno, mržnja prema svetu postepeno se širi iz nekoliko izvora. Strah od pokazivanja mržnje takođe raste, a pojačava se strah da će biti otkriven i pretpostavka da su drugi isto tako osetljivi.

Samo prepoznavanje istorijskog izvora izvesnog stava nije dovoljno za njegovo objašnjenje. Važnije je pitanje koji faktori praktično i dinamički produžavaju stav. U neurotičnim ekstraordinarnim teškoćama u odnosu na kritiku i optužbe postoji nekoliko faktora koji su determinirajući za odraslu ličnost.

Na prvom mestu ova nesposobnost je izraz neurotičnog nedostatka da se bude spontano samouveren. Radi razumevanja ove mane potrebno je samo uporediti stav neurotičara sa načinom kako se oseća i ponaša zdrava osoba u odnosu na optužbe, ili najopštije govoreći, u odnosu na napad i odbranu. Normalna osoba je u stanju da u polemici brani svoje mišljenje, da odbaci jednu nezasluženu optužbu, insinuaciju ili podvalu, istupi interno ili eksterno protiv zapostavljanja ili prevare, odbije zahtev ili ponudu ako joj se ne dopada i ako joj situacija dozvoli da to odbije. Ona je u stanju da oseća i, ako je potrebno, izrazi kriticizam, da oseti i izrazi optužbe, da se slobodno povuče od neke osobe ili je odgurne. Dalje, ona je u stanju da se brani ili napada bez neproporcionalne emocionalne napetosti i da drži srednji kurs između preteranog samooptuživanja i preterane agresivnosti koja bi je vodila ka neopravdanim, žestokim optužbama protiv sveta. Da pronađe srećnu sredinu moguće joj je samo na osnovu uslova koji, manje ili više nedostaju kod neuroza: relativna sloboda od difuznog nesvesnog neprijateljstva i relativna sigurnost samopoštovanja.

Kada nedostaje ovo spontano samouverenje, neminovna posledica je osećanje slabosti i bespomoćnosti. Osoba koja zna — možda nikad ne misleći o tome — da, ako situacija zahteva, napada ili brani sebe, snažna je i tako se oseća. Osoba koja »registruje« činjenicu da možda nije u stanju da tako uradi, slaba je i oseća se slabom. Precizno kao električni sat mi registrujemo da li smo potisnuli svađu iz straha ili zbog toga što smo bili pametni; da li smo prihvatili neku optužbu zbog slabosti

ili zbog osećanja pravde, čak i ako smo u stanju da uspešno varamo naše svesno ja. Za neurotičnu osobu je ovo registrovanje slabosti stalni tajni izvor ogorčenja. Mnoge depresije počinju pošto osoba nije uspela da odbrani svoje argumente ili izrazi kritičko mišljenje.

Druga važna smetnja kriticizmu i optužbama direktno je vezana sa bazičnom anksioznošću. Ako se spoljni svet oseća kao neprijateljski, ako se osoba oseća bespomoćna pred njim, onda preuzimanje rizika da se uznemire drugi izgleda kao čista bezobzirnost; što je više sigurnost neurotičara bazirana na ljubavi drugih, to mu izgleda da je veća opasnost da izgubi ljubav. Za njega uznemiravanje druge osobe ima potpuno drugo značenje nego za normalnu osobu. Pošto su njegovi odnosi prema drugima slabi i krhki, to on ne može verovati da odnosi drugih prema njemu mogu biti išta bolji. Otuda on oseća da zbog toga što ih uznemirava postoji opasnost potpunog prekida; očekuje da će biti potpuno odbačen, definitivno prezren i omrznut. Pored toga on svesno ili nesvesno shvata da su i drugi kao on uplašeni da će biti otkriveni i kritikovani, zbog čega je sklon da ih tretira uz tako mnogo delikatnosti kao što bi želeo da oni postupaju s njim. Njegov ogromni strah, ili čak optužujuće osećanje, stavljaju ga u specijalnu dilemu, zbog čega je, kao što ćemo videti, pun mržnje. U stvari, svako ko je upoznat sa neurotičnim ponašanjem zna da se ono izražava kroz optužbe, nekad prikriveno nekad u otvorenim i najagresivnijim formama.

Pošto sam između ostalog istakla da postoji esencijalna slabost prema kriticizmu i optužbama, vredno je ukratko raspravljati pod kakvim će uslovima takve optužbe doći do izražaja. One mogu biti izražene pod pritiskom beznadežnosti, naročito kada neurotičar oseća da tim ništa ne gubi, kada oseća da će u svakom slučaju biti odbačen bez obzira na njegovo ponašanje. Takav povod se desi na primer, ako njegovi specijalni napori da bude ljubazan i pažljiv ne budu vraćeni istom merom ili budu odbačeni. Da li će se njegove optužbe isprazniti eksplozivno u jednoj sceni, ili će trajati neko vreme, zavisi od trajanja njegove beznadežnosti. U prostoj krizi on može drugima baciti u lice sve što je ikada imao protiv njih, ili njegove optužbe mogu trajati duži period. On stvarno misli ono što kaže i očekuje od drugih da to uzmu ozbiljno — sa potajnom nadom, da će oni shvatiti dubinu njegovog očaja i prema tome mu oprostiti. Čak i kad nije beznadežan postoji slično stanje i to u slučaju ako se optužbe odnose na osobu koju neurotičar svesno mrzi i od koje ne očekuje ništa dobro. U ovim uslovima, o kojima ćemo sada raspravljati, nedostaje pravi elemenat iskrenosti.

Neurotičar može optuživati sa manje ili više žestine, zavisi od toga da li se oseća ugrožen ili ne, otkriven ili optužen. Opasnost od uznemiravanja drugih može izgledati kao malo zlo u poređenju sa opasnošću od osude. On se oseća ugrožen, i kao životinja koja je po prirodi plašljiva i beži kad je u opasnosti, ide u protivnapad. Bolesnici mogu izražavati žestoke optužbe protiv analitičara u vreme kada su najviše uplašeni da će nešto biti otkriveno, ili kada su uradili nešto zbog čega su anticipirali osudu.

Za razliku od optužbi izrečenih pod pritiskom beznadežnosti, napadi ovakve vrste vrše se slepo. Oni su izraženi bez ikakvog ubeđenja u njihovu ispravnost jer dolaze iz čistog osećanja potrebe za oslobađanjem od opasnosti, bez obzira kakvo se sredstvo upotrebljava. Mada oni slučajno mogu sadržati prigovore koji se osećaju kao realni, uglavnom su preterani i fantastični. Duboko u sebi neurotičar ne veruje u njih i ne očekuje da ih neko ozbiljno uzme, tako da je veoma zaprepašćen ako se to desi, na primer, ako neko stupi u ozbiljnu svađu ili pokaže da je uvređen.

Kada shvatimo da je strah od optužbe svojstven neurotičnoj strukturi, i kada shvatimo i načine na koje ovaj strah deluje, razumećemo zašto je površina slika često kontradiktorna u ovom smislu. Neurotična osoba je često nesposobna da izrazi pravi kriticizam čak iako je puna intenzivnih optužbi. Svaki put kad nešto izgubi ona može biti ubeđena da je to ukrala kućna pomoćnica, ali će biti potpuno nesposobna da je optuži, ili čak da joj zameri što nije servirala ručak na vreme. Optužbe koje izražava često su u neku ruku nerealne, neprecizne, pogrešno obojene, neopravdane ili potpuno fantastične. Ona može teško optužiti analitičara da je uništava, ali nije u stanju da izrazi iskrenu zamerku analitičaru na njegov izbor cigareta.

Ova otvorena izražavanja optužbi obično nisu dovoljna da isprazne svu prisutnu mržnju. Da ovo uradi potrebni su indirektni načini koji neurotičaru omogućuju da izrazi svoju mržnju, a da nije ni svestan da to radi. Neki dolaze do izražaja omaškom, neki se mogu preneti sa osobe koju stvarno nastoji optužiti na relativno nezainteresovane osobe — žena može na primer kazniti kućnu pomoćnicu, ako je zle volje prema mužu — ili se mogu preneti na okolnosti, ili na sudbini uopšte. Ovo su ventili sigurnosti, koji sami po sebi nisu specifični za neuroze. Specifični neurotični metod izražavanja optužbi, indirektno i nesvesno, je korišćenje medijuma patnje. Patnjom neurotičar može predstaviti sebe kao živi prekor; žena koja se razboli zbog toga što joj muž dolazi kući kasno, izražava svoju zlovolju efektnije nego pravljenjem scene, a u isto vreme po-

stiže prednost na taj način što će u sopstvenim očima izgledati kao nevina i mučenica.

U kolikoj će se meri patnjom efektno izraziti optužba zavisi od inhibicije prema iznošenju optužbi. Kada strah nije suviše intenzivan patnja može biti dramatično demonstrirana prekorima opšteg sadržaja, »Gledajte kako ste učinili da patim«. Ovo je u stvari treći način na koji optužbe mogu biti izražene, pošto patnja ukaže na to da i optužbe izgledaju poželjne. Ovde takođe postoje bliske veze sa metodama koje se koriste za sticanje ljubavi, o čemu smo ranije raspravljali; optužujuće patnje služe istovremeno kao razlog da se postigne sažaljenje i iznuđivanje reparacije za nanetu štetu. Što su ograničenja izražavanja optužbi veća to su patnje manje uočljive. Ovo može ići tako daleko da neurotičar neće skrenuti pažnju drugih na svoju patnju. Sve u svemu, najveće varijacije nalazimo u demonstracijama njegovih patnji.

Zbog straha koji ga sa svih strana obuzima neurotičar stalno oscilira između optužbi i samoosuda. Stalan i bespomoćno neizvestan je jedan rezultat: da li je ili ne u pravu kada kritikuje ili kad shvata da je pogrešio. On registruje ili iz iskustva zna da njegove optužbe vrlo često nisu opravdane realnošću, već provocirane njegovim sopstvenim i racionalnim reakcijama. Ovo saznanje takođe mu stvara teškoće da shvati da li je ili nije pogrešio, što ga sprečava da zauzme čvrst stav kad je potrebno.

Posmatrač je sklon da sve ove manifestacije prihvati ili interpretira kao izraz naročito jasnog osećanja krivice. Ovo ne znači da je posmatrač neurotičar, ali znači da su njegovo mišljenje i osećanja, isto tako kao i neurotičareva, predmet kulturnih uticaja. Da razumemo kulturne uticaje, koji determinišu naš stav prema osećanju krivice, trebalo bi da uzmemo u obzir istorijska, kulturna i filozofska pitanja koja bi daleko prevazišla domen ove knjige. Ali čak prelazeći preko problema potpuno, potrebno je, na kraju, pomenuti uticaj hrišćanskih koncepcija na moral.

Ova diskusija o osećanjima krivice može se ukratko ovako sumirati. Kada neurotična osoba optužuje sebe ili pokaže neku vrstu osećanja krivice, prvo pitanje ne bi trebalo da bude »zbog čega ona u stvari oseća krivicu?« nego »kakve mogu biti funkcije ovog samooptužujućeg stava?« Glavne funkcije koje smo mi pronašli su izraz njenog straha od osude, odbrana protiv ovog straha i odbrana protiv optužbi.

Kada Frojd, i sa njim većina analitičara, nastoje da shvate osećanje krivice kao jednu krajnju motivaciju, oni reflektuju mišljenje svoga doba. Frojd je uočio da se osećanje krivice

razvija iz straha, pošto on smatra da super ego koji je odgovoran za osećanje krivice proizvodi strah, ali on je sklon da veruje da jednom uspostavljeni zahtevi savesti i osećanja krivice, operišu kao jedna krajnja instanca. Analiza dalje pokazuje da su čak, pošto smo pod pritiskom savesti i prihvaćenih moralnih normi naučili da reagujemo osećanjem krivice, motivacije ovih osećanja — mada se to može pokazati samo na diskretan i indirektan način — direktan strah od posledica. Ako se uzme da osećanja krivice nisu samo po sebe krajnje motivacione snage, nastaje potreba da se revidiraju izvesne analitičke teorije izgrađene na pretpostavci da su osećanja krivice — naročito ona difuznog karaktera, koje Frojd eksperimentalno naziva nesvesnim osećanjem krivice — od ogromnog značaja za neuroze. Ja ću pomenuti samo tri najvažnije od ovih teorija: teorija »negativnih terapeutskih reakcija« koja tvrdi da bolesnik više voli da ostane bolestan, zbog svojih nesvesnih osećanja krivice;[5] teorija da je super ego unutrašnja konstrukcija, koja kažnjava sebe; i teorija moralnog mazohizma objašnjava pričinjenu patnju kao rezultat potrebe za kaznom.

[5] St. K. Horney, »The Problem of the Negative Therapeutic Reaction« in Psychoanalytic Quarterly, vol. 5, 1936, pp. 29—45.

GLAVA XIV

ZNAČENJE NEUROTIČNE PATNJE

(Problem mazohizma)

Videli smo da u borbi sa svojim konfliktima, neurotična osoba podleže velikoj patnji, šta više patnju često upotrebljava kao sredstvo da postigne izvesne ciljeve koje, zbog postojeće dileme, teško postiže na drugi način. Mada smo u svakoj individualnoj situaciji u stanju da shvatimo razloge zbog kojih se patnja koristi i ciljeve koji se njom postižu, ostaje nejasno zašto bi ljudi bili voljni da plaćaju tako ogromnu cenu. Izgleda kao da dobrovoljno korišćenje patnje i spremnosti da se odustane od aktivnog upravljanja životom, izrastaju iz unutrašnjeg nagona koji se može grubo opisati kao tendencija da ličnost sebe učini slabijom umesto jačom, mizernom umesto srećnom.

Pošto je ova tendencija kontradiktorna opštoj koncepciji ljudske prirode, ona je bila velika zagonetka, u stvari kamen spoticanja psihologije i psihijatrije. To je u stvari osnovni problem mazohizma. Izraz mazohizam originalno se odnosi na seksualne perverzije i fantazije u kojima se seksualno zadovoljenje postiže patnjom, batinanjem, torturom, silovanjem, potčinjavanjem, ponižavanjem. Frojd je uočio da su ove seksualne perverzije i fantazije srodne opštim tendencijama ka patnji, to jest onim koje nemaju jasne seksualne osnove. Poslednje tendencije klasificirane su kao »moralni mazohizam«. Pošto je u seksualnim perverzijama i fantazijama cilj patnje pozitivno

zadovoljenje, izveden je zaključak da su sve neurotične patnje određene željom za zadovoljenjem, ili jednostavnije rečeno, željom neurotičara da pati. Razlika između seksualne perverzije i takozvanog moralnog mazohizma shvaćena je kao razlika u svesnosti. U prvom su oboje — stremljenja za zadovoljenjem i zadovoljenje — svesni, u drugom su oboje nesvesni.

Postizanje zadovoljenja kroz patnju veliki je problem čak i u perverzijama, ali postaje još zagonetnije u opštim tendencijama ka patnji.

Pravljeni su mnogi pokušaji da se objasni fenomen mazohizma. Najbriljantniji od svih je Frojdova hipoteza instinkta smrti.[1] Ovo ukratko dokazuje da postoje dve glavne biološke snage koje operišu u čoveku: instinkt života i instinkt smrti. Poslednja snaga, čiji je cilj samouništenje, kada je udružena sa libidinoznim nagonima rezultira fenomenom mazohizma.

Pitanje od velikog značaja koje ovde hoću da postavim jeste: da li se težnja za patnjom može shvatiti psihološki, bez pribegavanja biološkim hipotezama.

Na početku se moramo dotaći pogrešnog shvatanja koje se sastoji u mešanju stvarne patnje sa tendencijom da se pati. Nije potrebno izvoditi zaključak da pošto postoji patnja postoji i tendencija da se izlaže njoj ili čak da se uživa u njoj. Mi ne možemo na primer, da tumačimo, kao H. Deutsch[2], da je u našoj kulturi bol žena za vreme porođaja dokaz da one potajno mazohistički uživaju u ovim bolovima; čak i ako ovo sigurno može biti tačno u izuzetnim slučajevima. Ogromne patnje koje se dešavaju kod neuroza, nemaju uopšte ništa zajedničkog sa željom da se pati, već su samo neizbežna posledica postojećih konflikata. To je isto kao što se posle slomljene noge javlja bol. U oba slučaja bol se javlja bez obzira da li ga osoba želi ili ne, a ona ništa ne dobija od patnje koju bol prouzrokuje. Manifestna anksioznost, prouzrokovana postojećim konfliktima, upadljiva je ali nije jedini primer patnje ove vrste kod neuroza. Druge vrste neurotične patnje treba razumeti na isti način — kao što je patnja koju prati saznanje pojačane nesrazmere između mogućnosti i stvarnih postignuća, osećanje bespomoćne uhvaćenosti u izvesnu dilemu, preosetljivost prema najblažoj uvredi, samoosuda zbog toga što osoba zna da je neurotična. Ovaj deo neurotične patnje, pošto je potpuno nenametljiv, često je zapostavljan tek što bi se problem povezao

[1] Sigmnnd Freud »Beyond the Pleasure Principle« in The International Psycho-Analytical Library No. 4.

[2] H. Deutsch, »Motherhood and Sexuality« in Psychoanalytic Quarterly, vol. 2. (1933), pp. 476—488.

sa hipotezom da neurotičar želi da pati. I kad se tako radi, moramo se ponekad upitati do koje mere laici, pa čak i neki psihijatri, dele osuđujući stav koji sam neurotičar ima prema svojoj neurozi.

Pošto smo eliminisali neurotične patnje koje nisu prouzrokovane tendencijama ka patnji, okrenućemo se onima koje su prouzrokovane na taj način te padaju pod kategoriju mazohističkih nagona. Na osnovu ovih površnih impresija ispada da neurotičar više pati nego što je u stvarnosti dokazano. Detaljnije, ono daje utisak da nešto u njemu požudno prihvata svaku priliku da pati, tako da čak i srećne okolnosti može okrenuti u nešto bolno, da nema volje da izbegne patnju. Ali je ovde ponašanje koje izaziva ovu impresiju u velikoj meri opravdano funkcijom koju neurotična patnja ima za dotičnu osobu.

U narednim glavama sumiraćemo funkcije neurotičnih patnji o kojima smo ranije raspravljali. Patnja može imati vrednost direktne odbrane za neurotičara, i može često biti jedini način kojim se on štiti od preteće opasnosti. Samooptuživanjem izbegava da bude optužen i da optužuje druge, pokazujući se kao bolestan ili neznalica izbegava prekore, omalovažavajući sebe izbegava opasnost takmičenja — ali što patnja koju navlači na sebe služi istovremeno i kao odbrana.

Patnja takođe služi kao sredstvo da dobije ono što želi, da uspešno ostvari svoje zahteve postavljajući ih na opravdanoj osnovi. Što se tiče želja prema životu, neurotičar je u dilemi. One postaju imperativne i bezuslovne, delom zbog toga što su podstaknute anksioznošću, delom zbog toga što nisu kontrolisane nekim stvarnim razumevanjem drugih. Ali s druge strane, njegova sposobnost da istakne svoje zahteve uveliko je oštećena zbog toga što mu nedostaje spontana samouverenost, opšte rečeno zbog njegovog osnovnog osećanja bespomoćnosti. Kao rezultat ove dileme on očekuje da drugi vode brigu o njegovim željama. On odaje utisak kao da u osnovi njegovih akcija leži ubeđenje da su drugi odgovorni za njegov život i da njih treba kriviti ako stvari budu išle pogrešno. Ovo se sukobljava sa njegovim ubeđenjem da mu niko ništa ne daje a rezultat toga je osećanje da mora prisiliti druge da ispunjavaju njegove želje. Ovde patnja dolazi kao pomoć. Patnja i bespomoćnost postaju istaknuto sredstvo za postizanje ljubavi, pomoći, kontrole i u isto vreme dozvoljava mu da izbegne sve zahteve koje drugi mogu očekivati od njega.

Na prikriven, ali efektan način patnja, na kraju, ima funkciju da izrazi optužbe protiv drugih. O ovome smo detaljnije raspravljali u prethodnim glavama. Kada se problem funkcije neurotične patnje prepozna, njen izvesni misteriozni karakter se ukloni, ali još uvek nije potpuno rešen. I pored

strategijske vrednosti patnje postoji faktor koji ide u prilog tvrdnje da neurotičar želi da pati; on često više pati nego što to zahtevaju njegovi strategijski ciljevi, nastoji da pretera u svojoj mizeriji, da obuzme sebe osećanjima bespomoćnosti, nesreće i bezvrednosti. Čak i kada znamo da su njegove emocije sklone preterivanju, i da ih ne možemo uzeti kao pravu vrednost, zapanjeni smo činjenicom da ga razočarenja, koja rezultiraju iz njegovih konfliktnih tendencija, bacaju u neizmernu bedu koja je u nesrazmeri sa značajem situacije. Kada ima samo skromni uspeh, on svoj poraz dramatično preuveliča kao neizmernu sramotu, a kada jednostavno ne uspe da istakne sebe, njegovo samopoštovanje splasne kao izduvani balon. Kada se za vreme analize mora suočiti sa neprijatnim i novim problemima, upada u potpunu bespomoćnost. Mi još uvek moramo ispitati zašto on tako, na izgled voljno, povećava patnju, iako to nije strategijska neophodnost.

Takvom patnjom ne stiču se očevidna preimućstva, nema publike koja bi mogla biti impresionirana, ni sažaljenja koje se može postići, ni potajnog trijumfa u isticanju svoje volje nad drugima. Pa ipak za neurotičara postoji dobit, samo što je ona druge vrste. Ističući neuspeh u ljubavi, poraz u takmičenju, on mora da pokaže definitivnu slabost ili sopstvene mane, nepodnošljive za njega koji ima tako uzvišene pojmove o svojoj jedinstvenosti. Kada se njegovo samo poštovanje smanji do nule, kategorije uspeha i neuspeha, superiornosti i inferiornosti prestaju da postoje; preuveličavanjem bola, gubljenjem sebe u opštem osećanju bede i bezvrednosti, doživljeno iskustvo gubi nešto od svoje stvarnosti, žaoka specijalnog bola se smanjuje i narkotizira. Princip koji operiše u ovom procesu je dijalektički, sadrži filozofsku istinu da kvantitet na izvesnoj tački prelazi u kvalitet. Konkretno, to znači da, iako je patnja bolna, prepuštanje ekscesivnoj patnji može delovati kao opijum protiv bola.

Majstorski opis ovog procesa dat je u jednom danskom romanu[3]. Priča se odnosi na pisca čija je voljena žena pre dve godine ubijena iz požude. Nepodnošljivog bola on se oslobađao tmurnim doživljavanjem onog što se dogodilo. Da bi izbegao osećanje svog užasnog bola, bacio se na posao i napisao knjigu, radeći dan i noć. Priča počinje onog dana kad je završio knjigu, dakle u psihološkom momentu kada bi trebalo da se suoči sa svojim bolom. Mi ga prvo sretamo na groblju, kuda ga nesvesno vode koraci. Vidimo ga kako se prepušta najgroznijim fantastičnim slikama, takvim mislima kao da crvi jedu

[3] Wage von Kohl, Der Weg durch die Nacht (prevedeno sa danskog na nemački)

mrtvace i kao da zakopavaju žive ljude. Iscrpljen vraća se kući gde se nastavlja njegova tortura. Primoran je da se u detalje priseća tačno šta se desilo. Možda se ubistvo ne bi desilo da je on pošao sa svojom ženom one večeri kada je posetila svoje prijatelje, da ga je dobila telefonom i da je tražila da je on pozove, da je ostala kod prijatelja, da se on prošetao i da je slučajno sreo na stanici. Primoran da zamišlja kako se ubistvo desilo, tone u bolnu ekstazu dok na kraju ne izgubi svest. Dotle je priča naročito interesantna za problem o kojem raspravljamo. Kasnije, kada se oporavi od svoje orgije mučenja, on mora da rešava probleme preduzimanja osvete i na kraju postaje sposoban da se sa svojim bolom realno suoči. Proces koji je prezentiran u ovoj priči isti je kao što se vidi u izvesnim pogrebnim običajima, koji, aktuelnim pojačavanjem bola i izazivanjem kompletne predanosti, služe da umanje bol gubitka.

Kad se prepozna ovaj narkotični efekat preteranog bola dalje nam je lako pronaći razumljive motivacije mazohističkih nagona. Ali još uvek ostaje pitanje: zašto ovakve patnje mogu da pruže zadovoljenje, kao što se to očigledno dešava u mazohističkim perverzijama i fantazijama, i kao što pretpostavljamo da se dešava u opštim neurotičnim tendencijama prema patnji.

Da bismo mogli odgovoriti na ovo pitanje potrebno je prepoznati elemente zajedničke za sve mazohističke tendencije i, preciznije, osnovni stav prema životu koji leži u osnovi takvih tendencija. Kada se oni razmotre sa ove tačke gledišta definitivno je nađen zajednički imenilac, a to je osećanje unutrašnje slabosti. Ovo osećanje se javlja u stavu prema sebi, prema drugima, prema sudbini uopšte. Ukratko, ono se može opisati kao duboko osećanje beznačajnosti, ili pre ništavila; osoba oseća da je kao slamka koju može odneti svaki vetar; oseća da je pod tuđom kontrolom, da je spremna da odgovori na tuđi znak i poziv, što se manifestuje u tendenciji prema suvišnoj poslušnosti i u odbrambenom prenaglašavanju kontrole i nepriznavanja; zavisnost od ljubavi i suda drugih; prvo se pokazuje u neumerenoj potrebi za ljubavlju, drugo u neobičnom strahu od negativnog mišljenja; osećanje da nema šta da kaže o vlastitom životu, već da prepušta drugima da uzmu odgovornost na sebe i donose odluke; osećanje da dobro i zlo dolazi spolja, da je čovek potpuno bespomoćan prema sudbini, koje se negativno javlja u osećanju pretećeg strašnog suda, pozitivno u očekivanju nekih magičnih događaja koji će se desiti a da ona ni prstom ne mrdne; osećanje prema životu uopšte, da se ne može disati, raditi, uživati u bilo čemu bez podstreka koji daju drugi; osećanje da je glina u majstorovim

rukama. Kako da razumemo ovo osećanje unutrašnje slabosti? Da li je to u krajnjoj analizi izraz nedostatka vitalne snage? To može biti u nekim slučajevima, ali gledajući u celini razlike u vitalnosti među neurotičarima nisu veća nego u ostalih ljudi. Da li je to prosta posledica bazične anksioznosti? Sigurno je da anksioznost tu nešto čini, ali sama anksioznost može imati protivan efekat, naterujući osobu da više stremi ka postizanju i sticanju snage i moći u nameri da se osigura.

Odgovor je da ovo osećanje unutarnje slabosti u osnovi nije faktičko ono što se oseća kao slabost i pokazuje kao slabost samo je rezultat inklinacije prema slabosti. Ova činjenica može se prepoznati iz karakteristika o kojima smo ranije raspravljali: u vlastitim osećanjima neurotičar nesvesno preuveličava svoju slabost i uporno insistira na njoj. Međutim, ova inklinacija prema slabosti ne mora se otkrivati samo logičkom dedukcijom; vrlo često ona se može videti na radu. Bolesnici mogu imaginarno shvatiti i verovati, kad im se ukaže mogućnost, da imaju neku organsku bolest. Jedan bolesnik kad god zapadne u teškoće, sasvim svesno poželi da ima tuberkulozu, da leži u sanatorijumu i da se o njemu drugi potpuno brinu. Ako se takvoj osobi postavi neki zahtev, njen prvi impuls može biti da ga ispuni, ali će posle ići u drugu krajnost i odbiti da pod bilo koju cenu pristane. U analizi su pacijentove samooptužbe često rezultat toga što on prihvata kao sopstveno mišljenje kritiku koje se pribojava i time pokazuje svoju spremnost da se unapred preda bilo kakvom sudu. Tendencija da slepo prihvati autoritativne zaključke, da se oslanja na nekog, gotovost da uvek odustane od teškoće uz bespomoćno »ja ne mogu«, umesto da to prihvati kao podstrek, još su jedan dokaz inklinacije prema slabosti.

Patnje koje izazivaju ove tendencije prema slabosti obično ne pružaju svesno zadovoljenje, već su, naprotiv, bez obzira na svrhu kojoj služe, potpuno deo opšte svesti neurotičara o svojoj bedi. Ipak ove tendencije vuku ka zadovoljenju, čak i kada ga ne postižu, ili u najmanju ruku kada nije vidljivo da je ono postignuto. Jedna bolesnica koja je pošla da poseti prijatelje na selu bila je razočarana kada je niko nije sreo na stanici, a neki od njenih prijatelja nisu bili ni kod kuće kada je stigla. Ona je u ovome išla tako daleko i izjavila da je ovaj događaj bio vrlo bolan. Osećala je da pada u osećanje krajnje opustošenosti i napuštenosti, potpuno nesrazmerno onome što ga je prouzrokovalo, što je ubrzo i sama shvatila. Utapanje u bedu ne samo da umanjuje bol nego se pozitivno oseća kao prijatnost. Postizanje zadovoljstva mnogo je češće i obaveznije u fantazijama i perverzijama mazohističkog karaktera, kao što su potrebe da se bude tučen, ponižavan, podjarmljen, itd. U

stvari, one su samo drugi oblik ove iste inklinacije prema slabosti.

Postizanje zadovoljstva tonjenjem u bedu izraz je opšteg principa nalaženje zadovoljenja utapanjem sebe u nešto veće, cepanjem individualnosti, oslobađanjem sebe sumnji, konflikata, bolova, ograničenja i izolacije[4]. To je ono što Niče naziva oslobođenjem od »principium individuationis«. To je ono što on naziva »dionizijskom« težnjom koju smatra osnovnim stremljenjem ljudskog bića, protivno onom što naziva »apolonijskom« težnjom koja vuče na aktivno modeliranje i upravljanje životom. Rut Benedikt govori o dionizijskim težnjama kada misli na pokušaje da se proizvede ekstatični doživljaj, a takođe je ukazala koliko su ove tendencije raširene u raznim kulturama i kako je raznoliko njihovo izražavanje.

Izraz »dionysian« uzet je od Dionizijevog (Dionysos) kulta iz Grčke. On je kao i raniji kultovi Tračana[5] imao za cilj ekstremno stimulisanje svih osećanja do vizionarskih stanja. Sredstva za postizanje ekstatičnih stanja bila su muzika, jednostavni ritam flaute, zanosne igre u noći, opojni napici, seksualno podavanje. A sve ovo radi postizanja uzbuđenja i ekstaze. (Izraz ekstaza znači doslovno, biti van ili pored nekog). Svuda u svetu postoje običaji i kultovi koji slede iste principe: grupno prepuštanje u festivalima i religioznim ekstazama, i iskušenja individua u drogama. Bol takođe ima ulogu u stvaranju dionizijskih uslova. U nekim indijanskim plemenima vizije se izazivaju postom, kidanjem komada mesa, vezanjem u bolne položaje. U »igrama sunca« (»Sun Dances«), jednoj od najvažnijih ceremonija Plaius Indijanaca, fizička tortura je bila najopštiji metod za stimuliranje ekstatičkih doživljaja[6]. Flagelanti (bičevaoci) u srednjem veku upotrebljavali su batinanje za izazivanje ekstaze. Pokajnici u Novom Meksiku upotrebljavaju trnje, batinaju se i nose teške terete. Mada su ovi kulturni izrazi dionizijskih tendencija daleko od obrazaca iskustva u našoj kulturi, nisu nam potpuno strani. Svima nama je poznato da se izvestan stepen zadovoljenja dobija »gubljenjem sebe«. Mi to osećamo kada padamo u san posle fizičkog ili mentalnog napora, ili padanja u narkozu. Isti efekat može se postići alkoholom. Kod upotrebe alkohola izvesno gubljenje

---

[4] Interpretacija ove vrste zadovoljenja, koja se postiže u mazohizmu u osnovi je ista kao ona koju opisuje E. Fromm, op. cit. ed. by Max Horkheimer (1936).

[5] Erwin Reohde, Psyche, kult dušâ i verovanje i besmrtnost u Grka (1925).

[6] Leslie Spier, The Sun Dance of the Plains Indians: Its Development and Diffusion« in Anthropological Papers of the American Museum of Natural History, vol. 16, part 7 (New York 1921).

inhibicije je jedan od faktora koji su tu umešani; umanjenje muke i anksioznosti je drugi, ali ovde je krajnje zadovoljenje zaborav i strasnost. Malo je osoba koje ne poznaju zadovoljstvo gubljenja sebe u velikim osećanjima ljubavi, prirodi, muzici, entuzijazmu za nešto, ili u seksualnom podavanju. Kako možemo shvatiti očevidnu univerzalnost ovih stremljenja?

I pored sve sreće koju život pruža, on je u isto vreme pun neizbežnih tragedija. Čak iako nema naročitih patnji, još uvek ostaju činjenice starosti, bolesti i smrti; u još opštijim izrazima ostaje bitna činjenica da je individua u svom životu ograničena i izolirana — ograničena u onome što može da razume, postigne ili uživa, izolovana zbog toga što je jednostavna celina, odvojena od srodnih bića i okolne prirode. U stvari, to su individualna ograničenja i izolacije koje najčešće dolaze zbog kulturnih težnji prema zaboravu i strasnosti, a nastoje da se prevaziđu. Najstrastniji i najlepši izraz ovog stremljenja nalazi se u Upanišadi* u slici reka koje plove, i nestajući u okeanu, gube ime i oblik. Utapajući se u nešto veće, postajući deo veće celine, individua u izvesnoj meri prevazilazi svoja ograničenja, kao što je izraženo u Upanišadi: »Nestajući u ništa, mi postajemo deo stvaralačkog principa kosmosa«. Ovo izgleda velika uteha i zadovoljenje koje religija mora da nudi ljudima; gubeći sebe oni se spajaju sa bogom ili prirodom. Isto zadovoljstvo može se postići odavanjem nekoj velikoj stvari; predajući sebe cilju osećamo se ujedinjeni sa većom celinom.

U našoj kulturi mi smo svesniji suprotnog stava prema sebi, stava koji naglašava osobitosti visokih vrednosti i jedinstvenost individualnosti. Čovek u našoj kulturi snažno oseća da je njegovo sopstveno ja odvojena celina, koja se razlikuje ili je protivna spoljnom svetu. On ne samo da insistira na ovoj individualnosti, nego dobija mnogo zadovoljstva od toga; nalazi sreću u razvijanju svojih specijalnih potencijala, u tome što upravlja sobom i svetom kroz aktivno savlađivanje, što je konstruktivan i što radi kreativan posao. O ovom idealu personalnog razvoja Gete (Goethe) je rekao: *»Hoechstes Glueck der Menschender ist doch die Persoenlichkeit«*.

Suprotna tendencija o kojoj smo raspravljali — tendencija da se probije oklop individualnosti i oslobodi ograničenja i izolacije duboko je ukorenjeni ljudski stav takođe bremenit potencijalnim zadovoljstvom. Ni jedna od ovih tendencija nije patološka; oboje, očuvanje i razvoj individualnosti i žrtvovanje individualnosti legitimni su ciljevi rešavanja ljudskih problema.

---

* Induski filozofski traktati o prirodi čoveka i vasione (deo Veda).

Jedva ako postoji neka neuroza u kojoj se tendencija oslobađanja sebe ne javlja u direktnoj formi. Ona se može javiti u fantazijama da se napusti kuća i da se bude napušten, ili u gubljenju indentiteta; u identifikaciji sa osobom o kojoj se čitalo; u osećanjima, kao što to reče jedan bolesnik, kao da je ostavljen i bespomoćan, okružen tamom i talasima ili ostavljen u tami na talasima. Tendencija je prisutna u željama da se bude hipnotiziran, u inklinaciji prema misticizmu, u osećanjima nerealnosti, u neobičnoj potrebi za snom, u privlačenju bolesti, ludila, smrti. I, kao što sam ranije pomenula, u mazohističkim fantazijama opšti je denominator bolesnika osećanje da je on glina u majstorovim rukama, da se povinuje svačijoj želji, svakoj sili, da je apsolutno podvrgnut dominaciji drugog. Svaka različita manifestacija svakako je na specijalni način determinisana i ima sopstvene implikacije. Osećanje porobljenosti, na primer, može biti deo opšte tendencije osećanja žrtvovanosti i kao takvo biti odbrana od nagona da se porobljavaju drugi, a takođe i optužba protiv drugih što ne dozvoljavaju da se njima dominira. Ali dok ovo ima vrednost izražavanja odbrane i neprijateljstva, ono takođe ima i tajnu pozitivnu vrednost samopredavanja.

Neurotičar se može prepuštati osobi, ili sudbini, ili bilo kojoj vrsti patnje kojoj dopušta da ga nadvlada, a zadovoljenje što ga traži izgleda da je u slabljenju ili izumiranju individualnog »ja«. On prestaje da bude nosilac aktivnih akcija i postaje predmet bez sopstvene volje.

Kada se mazohistička stremljenja tako integrišu u opšte fenomene stremljenja za napuštanjem individualnog ja, zadovoljenje koje je traženo ili postignuto slabošću i patnjom postaje blisko ličnosti[7]. Postojanost mazohističkih stremljenja u neurotičara dokazana je činjenicom da one u isto vreme služe kao odbrana od anksioznosti i da obezbeđuju potencijalno ili stvarno zadovoljenje. Kao što smo videli, ovo zadovoljenje je retko stvarno, sem u seksualnim fantazijama ili perverzijama, čak iako je stremljenje za njim važan elemenat u opštim tendencijama ka slabosti i pasivnosti. Na kraju, postavlja se pitanje zašto neurotičar tako retko postiže zaborav i prepuštanje, a na taj način i zadovoljenje koje traži.

Važne okolnosti koje sprečavaju definitivno zadovoljenje su mazohistički nagoni koji su protivni neurotičarevom ek-

[7] W. Reich u »Psychisches Korrelat und vegetative Stroemung« i u »uber Charakteranalyse« slično je pokušao da reši problem mazohizma. On je takođe konstatovao da mazohističke tendencije nisu protivne principu zadovoljstva. Postavio ih je, međutim, na seksualnu osnovu, a ono što sam ja opisala kao stremljenje za rešenjem individualnih ograničenja on shvata kao stremljenje za orgazmom.

stremnom naglašavanju jedinstvenosti svoje individualnosti. Najviše mazohističkih fenomena nalazi se u neurotičnim simptomima karaktera koji nastaje kao kompromisno rešenje nespojivih stremljenja. Neurotičar nastoji da se oseća kao plen svačije želje, ali u isto vreme smatra da bi trebalo da mu se svet prilagodi. On nastoji da se oseća porobljenim, ali u isto vreme insistira da njegova moć nad drugima bude van sumnje. On hoće da bude bespomoćan i da se o njemu vodi briga, ali u isto vreme insistira da ne bude samo sebi dovoljan, već u stvari omnipotentan. On nastoji da se oseća kao da je ništa, ali je besan kada ga ne shvate kao genija. Ne postoji potpuno zadovoljavajuće rešenje koje bi pomirilo takve ekstreme, naročito zbog toga što su oba stremljenja podjednako jaka.

Nagon prema zaboravu mnogo je imperativniji u neurotičara nego u normalne osobe, zbog toga što prvi hoće da se otarasi ne samo straha, ograničenja i izolacija koje su univerzalne u ljudskoj egzistenciji, nego takođe oseća da je uhvaćen u nerešive konflikte i patnje koje su rezultat toga. I njegovi kontradiktorni nagoni prema moći i samouveličavanju jednako su imperativni i više nego normalnog intenziteta. Naravno, on pokušava da postigne nemoguće, da bude odjednom sve i ništa; on može, na primer, živeti u bespomoćnoj zavisnosti i u isto vreme preko svoje slabosti ispoljavati tiraniju nad drugima. Takve kompromise on može mešati sa sposobnošću da se pobeđuje. Ponekad, čak i psiholozi su skloni da pobrkaju ovo dvoje, i shvate da je predavanje samo po sebi mazohistički stav. Stvarnost mazohističke osobe u stvari je protivna tome; ona je potpuno nesposobna da se preda bilo čemu ili bilo kome; nesposobna je na primer da upotrebi svu svoju energiju za neku stvar ili da se potpuno preda ljubavi prema drugoj osobi. Ona se može predati patnji, samo u ovom predavanju ona je potpuno pasivna, a osećanja, interes ili osoba koja je uzrok ove patnje, ona upotrebljava samo kao sredstvo za gubljenje sebe. Ne postoji aktivna međuigra između sebe i drugog, nego samo egocentrična apsorpcija sopstvenog cilja. Pravo predavanje osobi ili stvari manifestacija je unutrašnje snage; mazohističko predavanje je krajnja manifestacija slabosti.

Drugi razlog zbog koga se zadovoljenje koje se traži retko postiže leži u destruktivnim elementima svojstvenim neurotičnoj strukturi koju sam opisala. Ovo se razlikuje od kulturalnih »dionizijskih« nagona. U poslednjem nema ničeg što se može uporediti sa neurotičnom destruktivnošću svega što sadrži ličnost, svih njenih mogućnosti za uspehom i srećom. Da uporedimo grčki dionizijski kult sa, na primer, neurotičnim fantazijama ludila. U prvom je želja bila prolazni ekstatični doživljaj koji služi povećanju životne radosti; u poslednjem,

isti nagon prema zaboravu i predavanju ne služi ni kao povremeno zaronjavanje koje vodi izronjavanju, niti kao sredstvo koje život pravi bogatijim i punijim. Njihov cilj je da se oslobode celog ja koje ih muči, bez obzira na njegove vrednosti, zbog čega ugroženi deo ličnosti reaguje strahom. U stvari, strah od nesrećnih mogućnosti prema kojima jedan deo ličnosti goni celu ličnost, obično je jedini faktor u procesu koji dopire do svesti. Svaki neurotičar zna da se boji da će poludeti. Jedino kada se proces rastavi na sastavne delove — nagon prema samonapuštanju i řeaktivni strah — može se shvatiti da on stremi definitivnom zadovoljenju, ali njegovo postizanje je sprečeno strahom od postizanja istog.

Jedan faktor osoben za našu kulturu služi da pojača anksioznost povezanu sa nagonima prema zaboravu. U zapadnoj civilizaciji postoji samo nekoliko kulturnih obrazaca pomoću kojih ovi nagoni, čak bez obzira na njihov karakter, mogu biti zadovoljeni. Religija, koja je nudila takve mogućnosti, za većinu je izgubila svoju moć i privlačnost. Ne samo da ne postoji efektivno kulturno sredstvo za takvo zadovoljenje, nego je njegov razvoj aktivno obeshrabren, jer se u jednoj individualističkoj kulturi očekuje da ličnost stoji na sopstvenim nogama, da se sama istakne, i ako je potrebno da se bori za svoj put. Predati se stvarnim tendencijama samoodricanju u našoj kulturi povlači za sobom opasnost od odstranjenja.

Strahovi obično sprečavaju neurotičara da ispuni specifično zadovoljenje za kojim stremi, pa je moguće razumeti vrednost koju za njega imaju mazohističke fantazije i perverzije. Ako bi se njegovi napori za samoodricanjem iživeli u fantazijama ili seksualnoj praksi, on bi možda mogao izbeći opasnost od potpunog samootuđenja. Kao i dionizijski kultovi, i ova mazohistička praksa dovodi do povremenog zaborava i prepuštanja, uz malo reskira da bude povređeno »ja«. Ona obično prožima celu strukturu ličnosti; nekada se ona koncentriše na seksualne aktivnosti, dok drugi delovi ličnosti ostaju komparativno slobodni od nje. Postoje ljudi koji su aktivni, agresivni i imaju uspeha u svojem radu, ali su s vremena na vreme priterani da se uključe u mazohističke perverzije, da se oblače kao žene ili izigravaju nestašnog nevaljalog dečka da bi bili bijeni zbog toga. S druge strane, strahovi koji sprečavaju neurotičara da nađe zadovoljavajuće rešenje svojih teškoća, mogu takođe prožeti i njegove mazohističke nagone. Ako su ovi nagoni seksualne prirode, on će se uprkos intenzivnih mazohističkih fantazija koje se tiču seksualnih odnosa, držati po strani od seksualnosti, pokazujući odvratnost prema drugom polu, ili, najblaže, velike seksualne inhibicije.

Frojd je shvatio mazohističke nagone kao esencijalne seksualne fenomene. On je razradio celu teoriju o tome. U osnovi on je shvatio mazohizam kao jedan definitivni aspekt, biološki determinisanu fazu seksualnog razvoja, takozvanu analno-sadističku fazu. Kasnije je dodao hipotezu da su mazohistički nagoni svojstveni ženskoj prirodi, što uključuje nešto kao iživljavanje želja da se bude žena.[8] Njegovo kasnije shvatanje, kao što smo pomenuli ranije, jeste da su mazohistički nagoni kombinacije samodestruktivnog i seksualnog nagona i da je njihova funkcija da samodestruktivne nagone učine neškodljivim za individuu.

Moje gledanje, s druge strane, može se sumirati na ovaj način. Mazohistički nagoni nisu ni esencijalno seksualni fenomen niti rezultat biološki determinisanog procesa, nego im je poreklo u konfliktima ličnosti. Njihov cilj nije patnja. Želje neurotičara da pati su isto toliko male kao bilo kog drugog. Neurotične patnje, isto kao što služe izvesnim funkcijama, nisu ono što osoba hoće, nego ono što ona plaća, a zadovoljenje koje očekuje od toga nije patnja sama za sebe nego kažnjavanje sebe.

---

[8] S. Freud »The Economic Principle of Masochism« u Collected Papers, vol. 2 str. 255—268, i New Introductry Lectures on Psychoanalysis. Vidi takođe Karen Horney, »The Problem of Feminine Masochism« u Psychoanalytic Review, vol 22 (1935).

GLAVA XV

KULTURA I NEUROZA

Svaka individualna analiza nudi nove probleme čak i najiskusnijem analitičaru. U svakom bolesniku analitičar se sukobljava sa teškoćama koje nikada ranije nije uzimao u obzir, nailazi na stavove koje je teško prepoznati i još teže objasniti, na reakcije koje se na prvi pogled teško mogu predvideti. Posmatrajući unazad komplikovanost neurotične karakterne strukture, koju smo opisali u prednjim glavama, i mnoge faktore koji se uključuju u nju, ova raznorodnost nije neočekivana. Razlike u nasleđu i iskustvima kroz koja je osoba prošla za svog života, naročito u detinjstvu, izazivaju, izgleda, bezgranične varijacije u konstrukciji uključenih faktora.

Ali kao što je naglašeno na početku, uprkos svih ovih individualnih varijacija, glavni konflikti oko kojih se razvija neuroza praktično su uvek isti. Uopšte, to su isti konflikti kojima je podrvrgnuta i zdrava osoba naše kulture. To je nešto zbog čega je nemoguće jasno razlikovati neurotično i normalno, ali može biti korisno da se ponovi još jedanput. Mnogi čitaoci suočeni sa konfliktima i stavovima koje prepoznaju u sopstvenom iskustvu, mogu sebe da pitaju: jesam li ja neurotičar ili ne? Najvredniji kriterijum je da li se ili ne individua oseća hendikepirana svojim konfliktima, da li se može suočiti sa njima i baviti se njima direktno.

Kada smo shvatili da su neurotične osobe u našoj kulturi pritisnute istim osnovnim konfliktima, i da je u manjoj meri normalna osoba takođe podvrgnuta istim konfliktima, suoča-

vamo se ponovo sa pitanjem koje se javilo na početku: koje su okolnosti u našoj kulturi odgovorne za činjenicu da je centar neuroze u ovim naročitim konfliktima koje smo opisali, a ne u drugim.

Frojd je ovaj problem uočio, ali mu nije dao odgovarajuću važnost; on je bio biološki orijentisan, pa je pridavao primarnost biološkim faktorima (libido teorija): nedostajala mu je sociološka orijentacija koja daje prioritet socijalnim faktorima čija je uloga primarna za psihičke fenomene. Ova tendencija navela je psihoanalitičke pisce da veruju, na primer, da su ratovi izazvani instinktom smrti i da je koren našeg sadašnjeg ekonomskog sistema u analno-erotičnim nagonima, da razlog što vek mašina nije počeo pre dve hiljade godina treba tražiti u narcizmu tog perioda.

Frojd ne vidi kulturu kao rezultat kompleksnih socijalnih procesa već kao produkt potisnutih ili sublimiranih bioloških nagona protiv kojih su izgrađene reakcijske formacije. Potpunije potiskivanje ovih nagona, to je viši kulturni razvoj. Pošto je sposobnost sublimacije ograničena, i pošto intenzivno potiskivanje primitivnih nagona bez sublimacije može voditi u neurozu, porast civilizacije mora neminovno dovesti do porasta neuroza. Neuroze su cena koja se mora platiti za kulturni razvoj.

Implicitne teorijske pretpostavke, koje leže u osnovi ove lančane misli, su verovanje u postojanje biološki determinisane ljudske prirode, ili preciznije, verovanje da oralni, analni, genitalni i agresivni nagoni postoje u svim ljudskim bićima u aproksimativno jednakim količinama. Varijacija u karakternoj formaciji između individue i individue kao i između kulture i kulture, nastaje zbog razlike intenziteta potiskivanja, uz dodatnu kvalifikaciju da ovo postiskivanje u raznim stepenima utiče na razne vrste nagona.

Istorijska i antropološka otkrića ne potvrđuju takve direktne veze između stepena kulture i potiskivanja seksualnih ili agresivnih nagona. Greška se primarno sastoji u shvatanju kvantitativnog umesto kvalitativnog odnosa. Odnos ne postoji između kvantiteta potiskivanja i kvantiteta kulture nego između kvaliteta individualnih konflikata i kvaliteta kulturnih teškoća. Kvantitativni faktori ne mogu biti zapostavljeni, ali treba ih procenjivati samo u kontekstu cele strukture. Postoje izvesne tipične teškoće svojstvene našoj kulturi; one se ogledaju kao konflikti u životu svake individue, a ako su akumulirani mogu dovesti do formiranja neuroze. Pošto nisam sociolog ja ću samo ukratko naglasiti glavne tokove koje se odnose na problem neuroze i kulture.

Moderna kultura ekonomski je bazirana na principu individualnog takmičenja. Izolovana individua mora da se bori sa drugim individuama iste grupe, da ih potiskuje i često gura u stranu. Što je za jednoga zgoda, često je za drugog nezgoda. Psihički rezultat ove situacije je difuzna neprijateljska napetost između individua. Svako je stvarni ili potencijalni rival svakog. Ova situacija jasno je vidljiva između članova iste profesionalne grupe, bez obzira na stremljenja da se bude fer ili pokušaje kamuflaža uljudnim obzirima. Mora se naglasiti da takmičarstvo i potencijalno neprijateljstvo koje ga prati prožima sve ljudske odnose. Takmičarstvo je jedan od predominantnih faktora u socijalnim odnosima. Ono prožima odnose ljudi i ljudi, žena i žena, i bez obzira da li je ideja takmičenja popularnost, kompetencija, privlačnost ili neka druga socijalna vrednost, ona uveliko oštećuje mogućnosti za pouzdano prijateljstvo. Ono takođe, kao što smo ranije pokazali, remeti odnose između ljudi i žena, ne samo u izboru partnera nego i u celoj borbi sa njim za superiornost. Ono prožima školski život. I možda najvažnije od svih, ono prožima porodičnu situaciju, tako da je, kao po pravilu, dete od samog početka inokulirano ovom klicom. Rivalstvo između oca i sina, majke i ćerke, jednog deteta i drugog, nije opšti ljudski fenomen, nego odgovor na kulturno uslovljene stimulse. Frojdova je velika zasluga što je uočio ulogu rivalstva u porodici, što je izrazio u ideji o Edipovom kompleksu i u drugim hipotezama. Međutim, mora se dodati da ovo rivalstvo nije uslovljeno biološki, nego je rezultat određenih kulturnih uslova, šta više, posledica toga da porodična situacija nije jedina koja izaziva rivalstvo, nego su takmičarski stimulusi aktivni od kolevke do groba.

Potencijalna neprijateljska napetost između individua rezultira u konstantno stvaranje straha — straha od potencijalnog neprijateljstva drugih pojačanog strahom od osvete za sopstvena neprijateljstva. Drugi važan izvor straha normalne individue je izgled na neuspeh. Strah od neuspeha je realan zbog toga što su šanse za neuspeh mnogo veće nego za uspeh, i zbog toga što neuspesi u takmičarskom društvu povlače za sobom frustraciju potrebe. Oni znače ne samo ekonomsku nesigurnost, nego takođe gubitak prestiža i dovode do svih oblika emocionalnih frustracija.

Drugi razlog zbog kojeg je uspeh tako fascinantan fanton jeste njegov efekat na naše samopoštovanje. Nije to samo zato što nas drugi cene srazmerno stepenu našeg uspeha; hteli to ili ne hteli, naša sopstvena samoprocena zavisi od istog obrasca. Po postojećim ideologijama uspeh je naša unutrašnja zasluga; u religioznim izrazima to je vidni znak božije milosti; u stvarnosti, on zavisi od brojnih faktora nezavisnih od naše

kulture — srećnih okolnosti, beskrupuloznosti i slično. Pored svega ovoga, pod pritiskom postojeće ideologije, čak je i najnormalnija osoba prisiljena da oseća da nešto predstavlja ako ima uspeha, i da je bezvredna ako je pobeđena. Nepotrebno je reći da ovo predstavlja nesigurnu osnovu za samopoštovanje.

Svi ovi faktori zajedno — takmičarstvo i njegova potencijalna neprijateljstva između ljudi, strahovi, umanjeno samopoštovanje — rezultiraju u individualno osećanje izolovanosti. Emocionalnu izolaciju većina teško podnosi, a ona dovodi do unesrećenosti ako koincidira sa zebnjom i neizvesnošću o sebi. To je situacija koja u normalne osobe našeg doba provocira pojačanu potrebu za ljubavlju kao lekom. Postigavši ljubav osoba se oseća manje izolovanom, kao da joj manje preti neprijateljstvo i manje je neizvesna o sebi. Zbog toga što se odnosi na vitalne potrebe, ljubav je precenjena u našoj kulturi. Ona postaje fantom — kao uspeh — noseći sa sobom iluziju da je izlaz za sve probleme. Ljubav sama za sebe nije iluzija — mada je u našoj kulturi najčešće zakon za zadovoljavanje želja koje nemaju veze sa njom — ali iluzija se stvara time što očekujemo mnogo više nego što je moguće ispuniti. Ideološko naglašavanje ljubavi služi za prikrivanje činjenica koje stvaraju našu preteranu potrebu za njom. Pošto je individua — ja još uvek mislim normalna individua — u dilemi, s jedne strane ima veliku potrebu za ljubavlju, a sa druge strane teškoće da je postigne.

Takva situacija je plodno tlo za razvoj neuroze. Isti kulturni činioci koji utiču na normalnu osobu — koji je vode ka nesigurnom samopoštovanju, potencijalnoj neprijateljskoj napetosti, bojažljivosti, takmičarstvu koje povlači sa sobom strah i neprijateljstvo, pojačanoj potrebi za zadovoljenje personalnih odnosa — utiču na neurotičara u višem stepenu, i u njemu su isti rezultati prosto pojačani — srušeno samopoštovanje, destruktivnost, anksioznost, pojačano takmičarstvo pojačava anksioznost, destruktivne impulse i ekscesivnu potrebu za ljubavlju.

Kada se setimo da u svakoj neurozi postoje kontradiktorne tendencije koje neurotičar nije u stanju da pomiri, pitanje se postavlja da li u našoj kulturi postoje izvesne definitivne kontradikcije koje leže u osnovi tipičnih neurotičnih konflikata. Zadatak sociologa bio bi da studiraju i opišu ove kulturne kontradikcije. Biće dovoljno da samo kratko i šematski pokažem neke glavne kontradiktorne tendencije.

Prva kontradikcija, koju treba pomenuti, jeste između takmičenja i uspeha s jedne strane i bratske ljubavi i humanosti s druge. S jedne strane sve je urađeno da nas podstakne

na uspeh, što znači da se mi ne samo moramo isticati već biti i agresivni, u stanju da gurnemo druge s puta. S druge strane, mi smo duboko prožeti hrišćanskim idealima koji propovedaju da je sebično tražiti bilo šta za sebe, da treba da smo skromni i popustljivi. Za ovu kontradikciju postoje u normalnom rasponu samo dva izlaza: prihvatiti ozbiljno jedno od ovih stremljenja a odbaciti drugo, ili uzeti oba ozbiljno, što rezultira ozbiljnom inhibicijom individue u oba pravca.

Druga kontradikcija je između stimulacije naših potreba i naših faktičkih frustracija u njihovom zadovoljavanju. Iz ekonomskih razloga potrebe u našoj kulturi stimulirane su takvim sredstvima, kao oglasima »upadljiva potrošnja«, ideal »držanje ukorak sa Džonovima«. Za veliku većinu stvarno ispunjenje ovih potreba je gotovo ograničeno. Psihičke posledice za individuu su stalna nesrazmera između njenih želja i njihovih ispunjenja.

Treća kontradikcija je između date slobode individue i svih njenih ograničenja. Društvo proklamuje da je individua slobodna, nezavisna, da može odlučivati o svom životu po sopstvenoj volji; »velika životna igra« joj je otvorena, i ona može dobiti što hoće, ako je efikasna i energična.

U stvarnosti su za većinu naroda sve ove mogućnosti ograničene. Ono što je šaljivo rečeno o nemogućnosti izbora roditelja, može biti prošireno na život uopšte — na izbor i uspeh zanimanja, načine rekreacije, izbor druga. Rezultat za individuu je kolebanje između osećanja bezgranične snage u determinisanju sopstvene sudbine, i osećanja potpune bespomoćnosti.

Ove usađene kontradikcije u našoj kulturi tačnije su konflikti koje neurotičar nastoji da izmiri: njegova tendencija prema agresivnosti i njegova tendencija prema popuštanju; njegovi ekscesivni zahtevi i njegov strah da nikada neće dobiti ništa; njegovo stremljenje prema samouveličavanju i njegova osećanja lične bespomoćnosti. Razlika od normalnog jednostavno je kvantitativna Dok je normalna osoba u stanju da se bori sa teškoćama bez oštećenja svoje ličnosti, u neurotičara su svi konflikti pojačani do tog stepena da nijedno zadovoljavajuće rešenje nije moguće.

Izgleda da je sklona da postane neurotična ona osoba koja je iskusila kulturno determinisane teškoće u jednoj naglašenoj formi, najčešće preko medijuma iskustva iz detinjstva, a koja konsekventno nije bila u stanju da ih reši, ili ih je rešila samo visokom cenom svoje ličnosti. Takvu osobu možemo nazvati pastorčetom naše kulture.

SADRŽAJ

KAREN HORNEY
NEUROTIČNA LIČNOST NAŠEG DOBA

☆

Omot za korice
ILIJA ŠĆEPANOVIĆ

☆

Lektor
SARA LUKETIĆ

☆

Tehnički urednik
ĐORĐE VUČELIĆ

☆

Korektori
DANA BOŽARIĆ
MILEVA MARTINOVIĆ

☆

Štampa
»GRAFIČKI ZAVOD« — TITOGRAD
Marka Miljanova 6